

M. ŞEHMUS GÜZEL

İŞÇİ TARİHİNE
BAKMAK

2.
BASKI

ekitap.ayorum.com

M. ŞEHMUS GÜZEL

İŞÇİ TARİHİNE BAKMAK

gözden geçirilmiş ikinci baskı

2007’de TÜSTAV’a bağlı Sosyal Tarih Yayınları’nca okuyucuya sunulan kitabımı ekitap biçiminde ekitap.ayorum.com sitemizde yayınlamak için TÜSTAV yöneticilerinden Erden Akbulut’a 12 Ekim 2020’de bir iletiyle haber verdim. Hemen olumlu biçimde yanıtladı : « ‘İşçi Tarihine Bakmak’ kitabınız bir süre önce tükenmişti, biz de nasıl tekrar yayınlarsınız diye düşünüyorduk. Böylece bizden isteyenlere de e-kitap haline ulaşabilecekleri bilgisini vermiş oluruz. » Bunun üzerine metni başından sonuna okudum, gözden geçirdim, kimi yerde gerektiği için bir-iki cümlelik ek yaptım, bir-iki kelimeyi çıkardığım da oldu, nihayet birkaç dizgi hatasını da düzelttikten sonra hediye olarak sunuyorum.

ekitap biçiminde sunumu: Ekim 2020

Yapıt: M. Şehmus GÜZEL

Teknik yönetmen ve kapak: Ferruh DİNÇKAL

Dizgi : MŞG

İSBN : Belki gelecek. Belki gelmeyecek. Zamana, duruma, gelişmelere bağlı.

Bu yapıtın yayın hakları yazarına aittir.

Kitaptan edinmek için iletişim: Gerekirse. Şimdilik ekitap.ayorum.com deyin, tıklayın, “indirin”, götürün.

Hediyemizdir.

İÇİNDEKİLER

SUNU	7
GİRİŞ: TÜRKİYE İŞÇİ HAREKETİ TARİHİNE NASIL BAK(IL)MALI? ...	10
BİLİMSEL ÇALIŞMALAR	12
DÖNEMLER VE KONULAR.....	21
TEZLER	37
SÖZCÜKLER VE TERİMLER	44
İŞÇİ SINIFI BİLİNCİ: VAR MI? YOK MU?	48
KAYNAKLAR	55
SÖYLEŞİLER.....	58
KARŞILAŞTIRMALI İNCELEMELER GEREKSİNMESİ	61
NOTLAR	78
BİRİNCİ BÖLÜM: TARİHTE İŞÇİLER: OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E.....	86
OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA "SANAYİLEŞME" HAMLELERİ VE İŞÇİ EYLEMLERİ	86
İlk "Sanayileşme" Hamleleri	87
Yeni Üretim İlişkileri ve Çalışma Koşulları	90
Makina Kırıcılığı Eylemleri	95
Diğer İşçi Eylemleri	99
NOTLAR	102
"İLK GREV"	106
1473'te Bir Grev	109
NOTLAR	112
1876: ÜÇ PADİŞAH YILINDA İŞÇİ EYLEMLERİ	114

Küçük Araba ve Omnibüs İşletmesindeki Olaylar	116
Haydarpaşa-İzmit Demiryolu Eylemleri.....	118
İzmir’de Terzi İşçileri Grevi	121
Tersane İşçileri Grevi	121
Darphane İşçileri Grevi.....	121
Fişekhane İşçileri Grevi.....	122
Tersane İşçileri Grevi	122
Feshane Kadın İşçileri Gevi.....	122
NOTLAR :	127
OSMANLI İMPARATORLUĞU’NDA MAKİNA KIRICILIĞI (1907-1908)	129
Tarihte Makina Kırıcılığı: “Luddisme”	129
Osmanlı İmparatorluğu’nda	131
6 Nisan 1907’de Şam’da.....	133
Şubat 1908’de Hudeyde’de.....	137
Mart 1908’de Uşak’ta	137
Hicaz Demiryolu Yapımına Tepkiler	138
1908’de Cidde’de	142
NOTLAR:	144
1919: ÇİNLİ MADENCİLER, ZONGULDAK’TAN SONRA İSTANBUL’DA	148
İKİNCİ BÖLÜM İŞÇİ VE DEVLET.....	152
1923’DE İŞÇİ SAYISI	152
“İşçi Sayısı Oldukça Azdır” (!)	152

GENEL NÜFUSA ORANLA İŞÇİ SAYISI AZ DEĞİL. İŞÇİLER: SAYILARI VE KİMİ ÖZELLİKLERİYLE	162
SENDİKAL HAREKET VE DEVLET	168
A) Osmanlı İmparatorluğu'ndan 1960'a kısa tarihçe:	169
B) 1960-1980 Dönemi İşçi Örgütlenmesi	176
C) 1980'den Günümüze İşçi Örgütlenmesi ve Siyaset	184
15-16 HAZİRAN 1970: TÜRKİYE'NİN EN BÜYÜK GENEL GREVİ ..	201
MEHMET A. DALCI'NIN ANISINA	211
1 Mayıs Nasıl "Bahar Bayramı" Oldu	213
DİSK'le Gelen Bayram	214
BÜLENT ECEVİT'LE SÖYLEŞİ: DÜNDEN BUGÜNE İŞÇİ HAREKETİ	217
EDİLGİN TOPLUMDA İŞÇİ HAREKETİ	220
SENDİKALARDA DEMOKRASİ YOK	223
SENDİKALAR DIŞI EYLEMLER	226
BİR MAYIS 1989	227
TÜRKİYE İŞÇİ HAREKETİNİN TARİHİ	233
"1 MAYIS YERİNE 24 TEMMUZ": HAKLAR TANINDI MI? SINIRLANDI MI?	239
İŞÇİLER SAHAYA İNMELİ	245
İŞÇİ MÜCADELESİ VE HAKLARIN TANINMASI	249
İŞÇİLER HAKLARINA SAHİP ÇIKMALI	257
SENDİKA BÜROKRASİSİ	259
ÇALIŞMA BAKANI OLARAK ECEVİT	261
1974'TEN 1989 TÜRKİYE'SİNE: KABUSTAN ÇIKIŞ?	263

SUNU

Türkiye’de toplumsal tarih maalesef, değişik nedenler sonucu, istenen düzeyde değildir. Bugün toplu iğnenin, ipliğin tarihi yazılıyor. İşçilerin, işçi hareketinin ve Sosyalizmin Türkiye’deki geçmişinin de bilinmesinin zamanıdır.

Toplumsal tarihin bir dalı olarak işçi hareketi tarihi öksüzdür. Toplumumuz kendi tarihini tanımıyor. Hele işçi hareketi tarihi konusunda tam anlamıyla bir boşluk, bir hafıza kaybı yaşanıyor.

İşçi hareketi tarihi hafıza erozyonunu önleyebilir mi?

Giriş bölümünde bu konudaki kimi görüşlerimi açıklıyorum. Daha sonra değişik dönemlerin değişik anlarında işçilerin yaptıklarını, eylemlerini, örgütlenmelerini, mücadelelerini, mücadele biçimlerini aktarıyorum.

İşçi hareketi tarihinin kendine özgü, denenmiş araç ve gereçleri ile araştırma yöntemlerine ilişkin kimi önermeler, kimi öneriler ve kimi yollar göstermeye çalışıyorum: İncelenen somut konular eşliğinde.

İşçi hareketi tarihinin resmi tarihle hesaplaşmasının zamanı geldi. Bunun yollarını birlikte bulmakta yarar var.

Türkiye’de 1 Mayıs İşçi Bayramı hala engellenmek isteniyor. Türkiye’de işçi hareketinin geçmişini unutturmak için iş yaşamı ile ilgili rakamlar saklanmakta. 12 Eylül 1980 darbesinden sonra grevler yasaklandı. 1983 tarihli iki özel yasa ile grev hakkının uygulanması binbir sınırla zorlaştırıldı. Bunlar biliniyor. Devlet İstatistik Enstitüsü’nün (DİE) düzenli olarak yayınladığı *İstatistik Yıllığı*’nda grevlere yer vermediğini biliyor muydunuz.? Daha birkaç yıl önceye kadar... rakamlara hile karıştırılıyor...

Oysa işçi hareketinin tarihi kökenleri bulunuyor: Osmanlı İmparatorluğu’ndan, Tarih’ten gelen... Grevlerle, derneklerle, emekçilerle... Bu kitapta bu kökenlere değinmek amacım. Bu arada İkinci Savaş öncesi, sırası ve sonrasındaki gelişmelere, 1946 ve 1947 sendikacılığı konusunda şimdiye dek pek bilinmeyen veya yeterince ele alınmayan yönleri açıklayıcı bilgiler getirmek istiyorum. Böylece “uzlaşmacı sendikacılığın” geçmişteki belirleyicileri gün yüzüne çıkacaktır. İşçi sendikaları, işçi sendikalarının “devlet memuru” yöneticileriyle devlet ilişkileri de...

Bülent Ecevit’le yaptığım uzun söyleşi, Devlet aygıtını, mekanizmalarını, çalış(ama)masını ve

yöntemlerini açıklayıcı birçok unsur taşıyor. Ecevit'in Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı olarak İstanbul Sıkıyönetim Komutanı ile "mücadele etmek"ten söz etmesi oldukça çarpıcıdır. Bu söyleşi aynı zamanda sendikacıların devlet aygıtı içindeki işbirliklerini de gözler önüne sermeye yarıyor. Sendikalar içinde demokrasi yokluğunu da...

GİRİŞ: TÜRKİYE İŞÇİ HAREKETİ TARİHİNE NASIL BAK(IL)MALI?

Türkiye’de toplumsal tarih az gelişmiştir. Kadın, etnik kümeler, gençlik, özel yaşam, aile, giysi, çorap... konuları gereken ilgiyi henüz bulamadılar.

Bu arada işçi hareketi tarihi sahipsiz kaldı. Bu alana, sosyal politika, iş hukuku, endüstri ilişkileri, sendikacılık vb. konularda uzman ve bilim kadın ve adamları değindiler. Bu arada yeterli bilgisi olmayan, hatta hiç bilgisi olmayan “tarihçiler” de bu konuya el attılar. Bir “belge” bulan, onu yayınlayınca tarihçi oldu. Yada olduğunu sandı. Tarih ve tarihçilik konusunda bilgileri olmadan. Tarihçilik, bu alanda, tutanın hegemonyasında kaldı. En başta bu tür yetersizliklerin giderilmesi, eksiklerin tamamlanması gerekiyor. Kolaylıkların aşılması da...

Türk toplumu kendi tarihini tanımıyor. Bir yanda resmi tarih var. Kahramanlık destanlarıyla dolu. Öte yanda birçok konuda tam anlamıyla boşluk ve hafıza kaybı. İşçi hareketi tarihi bu ikinci alanın içinde.

Tarihle ilgilenen herkes tarihçi mi? İşçi hareketi tarihi adında bağımsız bir araştırma ve bilim alanı var mı? Siyasi militan, sendikacı, sendikacılık konusuna ilgi duyan

bilim kadın ve adamı, politolog, iktisat tarihçisi, klasik tarihçi işçi hareketi tarihçisi midir?

İşe önce işçi, işçi hareketi ve tarihi tanımlayarak başlamak gerek. İşçi hareketi tarihi adıyla kendine özgü, denenmiş araç ve gereçleri, araştırma yöntemleri olan bağımsız bir araştırma ve bilim alanı yaratılmalı. İktisat tarihi ile ilgili bilimsel çalışmalar ve veriler birinci derecede önemli elbette. Toplumbilim, siyaset bilimi, iş hukuku, işçi-işveren ilişkileri incelemeleri de.

Tarihçi nasıl oldu ve neden öyle olduyu araştırır. Şöyle olsaydı su sonuca ulaşılırdı kurgularından kaçınır. Şöyle olmalıydı diye yas tutmaz. Tarihi fırsatlar kaçırılmışsa, nedenlerini araştırır.

Genel olarak toplumsal tarihin, özel olarak ta işçi hareketi tarihinin resmi tarihle hesaplaşması zorunludur. Tarihi “yapan”ın Devlet-Ulus olduğunu unutmamalıyız .(1) Yeni bir tarih yazılmalı: Merkezden kopuk, başkentlerden uzak, yerel, bölgesel, “patlamış” bir tarih yani. Sesi duyulmayan kesimlerin, işçi “amele”, memur, kadın, çocuk, genç, eşkiya, “orospu”, “keş” ve diğerlerinin sesini duyurmalıyız. Tarih “sahnesindeki” yerlerini vermeliyiz.

İşçi hareketi tarihinde işkollarına göre, bölge ve kent düzeyinde araştırma yapmak bir zaruret. Bilim kadını ve adamlarının yapamadığını, yapmaktan

kaçındığını yazarlarımız, romancılarımız yapıyor. Yaşar Kemal'in *İnce Memed*'i eşkıyalık, çetecilik konularında araştırma yapanların baş kaynağı. Orhan Kemal'in *Grev*'ini, Cemile'sini, Fahri Erding'in *Grev Gözcüsü*'nü, Aziz Nesin'in *Büyük Grev*'ni, Erol Toy'un *Gözbağı*'nı, Hakkı Özkan'ın *Grevden Sonrası*'nı anlamamak olur mu? Refik Halit Karay *Hakkı Sükut*'ta, Bursa'da ipek fabrikasında çalışan kız çocuklarını anlatır. Sabahattin Ali, *Kuyucaklı Yusuf*'ta, zeytinliklerde çalışan kadın ve çocukları. *Kamyon* ve *Kanal*'da işçi sorunlarını dile getirir. Hasan Hüseyin *Kavel*_şiirini yazar. İkinci dünya savaşı yıllarında Zonguldak madencilerinin yaşam ve çalışma koşullarını kim İrfan Yalçın'ın *Ölümün Ağzı*'ndakinden daha iyi anlattı? "Kömür işçilerinin yazarı" Ahmet Naim'in *Bir Yudum Soluk* yada *Kuduz Düğünü* öyküleri döneminin "fotoları" değildir? (2) Necati Cumali'nin, Kerim Korcan'ın, Osman Şahin'in yapıtlarını da anımsamalıyız. Son yıllarda işçilerin bizzat yazdığı romana örnek olarak Nejat Elibol'un *Direnen Haliç*'i akla geliyor.

BİLİMSEL ÇALIŞMALAR

İşçi hareketinin Osmanlı İmparatorluğu'ndan günümüze yüzyılı aşkın tarihi, bilim kadın ve adamlarının dikkatini çok geç çekti. 1960 sonrasında bu konudaki

araştırmalar arttı. Bu, dönemin göreceli özgürlük ortamıyla ilgilidir. Siyasi partilerdeki açılım ve Türkiye İşçi Partisi'ni (TİP) konuya özel bir özen göstermesi belirleyici oldu. TİP'in sendikacılar tarafından kurulduğunu burada vurgulamak şart. Şu anlamda ki, başta işçiler ve sendikacılar Tarih'lerini tanımayı arzuladılar. Bu yıllarda çıkarılan süreli yayınlarda işçi hareketi tarihine ilişkin yazılar yayınlandı. Bunların ayrıntısına burada girmek istemiyorum. Daha farklı bir çalışmanın konusu olabilir.

Bilimsel çalışmalar birinci elden kaynaklara (araştırılan dönemin gazete, dergi vb. yayınların, her türlü arşiv belgeleri, olayları yaratanların sözlü yada yazılı anıları vb.) (3) dayanmıyor. Bunun sonucu bu yapıtların birçoğu birbirinin aynıdır. Yani birçok yazar aynı şeyleri tekrarlamıştır. Yada kendilerinden önce yazılanları biraz "değiştirerek" yeniden okuyucuya sunmuşlardır. Bunun örnekleri çok. Herhangi bir ön yargı veya art niyetten arınmış olarak en çok tanınan şu birkaç bilim kadın ve adamının yapıtlarını seçiyorum: Örneğin Metin Kutsal (4), Alpaslan Işıklı (5) ile Gülten Kutsal (6) doktora ve/veya doçentlik tezlerinde, Anıl Çeçen (7) bir çalışmada, ve özellikle 1960 öncesi için, Lütfü Erişçi ile Kemal Sülker'in (8) veya başka yazarların (9) daha önce verdikleri bilgileri aktarmakla yetinmişlerdir. Bu yapıtlar işçi hareketi ve sendikacılık konularında kuramsal, hukuki ve 1960 sonrası için zengin ve yetkin birçok bilgi içermelerine karşın 1960 öncesi olayları yansıtırken

kullandıkları ikinci elden kaynaklardaki bilgileri aktarırken “zincirleme alıntılar” yapmışlardır. Yani bazen birbirlerinden aktarmalara gitmişler. Bu yüzden “zincirleme yanlışlara” düşmüşlerdir. 1845 Tarihli Polis Nizamı’nın 12. maddesi, 1871’de kurulduğu iddia edilen Ameleperver Cemiyeti (10) ve nihayet 1908 grevlerini dizginlemek ve grev yapmayı kurallara bağlamak amacıyla yürürlüğe konulan tüzel düzenlemelerin grevi yasakladığı en sık rastlanan yanlışlardan birkaçıdır.

Bu konularda birçok yazı yazıldı. Yine de bir örnekle saptamamı doğrulamak istiyorum. Orhan Tuna ve Metin Kutal, 1962’de yayınladıkları *Grev Hakkı* (11) isimli eserlerinin *Giriş*’inin ilk cümlesinde aynen şöyle diyorlar: “Türkiye’de grev hakkı 1909 tarihli ‘Tatil-i Eşgal Kanunu’ ile ortadan kaldırılmıştır.” Oysa bu cümle yazılmadan önce adı geçen yasanın metni incelenebilir ve yanlışla düşülmezdi. Dahası Tuna ile Kutal’ın yapıtlarından önce yayınlanmış kimi yapıtta bu konuda doğru bilgi de vardı.

Birinci elden kaynaklara inmeden, bir olayı ikinci veya üçüncü bir kaynaktan ve denetlemeden aktarmak sık sık yanlışlara yol açmaktadır. Doktora tezimde bizzat yaptığım bir yanlış ve ondan aktarmalar sonucu zincirleme yanlışları zikrederek söylediğimi somutlamak istiyorum.

Erol Toy, *Cumhuriyet* (12) gazetesindeki yazı dizisinin dördüncüsünde, “Maden işçilerinin nizam ve vazifelerine dair ferman”ın bir bölümünü veriyor ve bunun “1789 yılında, III. Selim tarafından gönderildiğini” belirtiyor. Kaynak olarak *III. Selim’in Fermanları*, Türk Tarih Kurumu (TTK) Yayını diyor.

1970’li yılların ilk yarısında Fransa’da doktora tezimi hazırlarken birinci kaynağa inmeyi ihmal edip, Toy’un bilgilerini aynen kullandım. Verdiği kaynağı ve kendi yazısını da belirterek. (13) Bunun yanlış olduğunu daha sonra anlayacaktım. Ama “Doğru ayakkabısını giyene dek, yanlış bir dünya turu atıp dönecekti.”

Olayın öyküsü şöyle: Benim düştüğüm yanlış ve yanlış, tezimi kaynak olarak kullanan Alpaslan Işıklı’nın bir tebliğinde (14) ve bu tebliğin düzeltilerek yayınlanan biçiminde (15) maalesef aynen sürdürüldü.

Bu arada birinci elden kaynağı bulup, söz konusu fermanın aslını ve bütününe inceleyebilmek için Enver Ziya Karal’ın Selim III’ün Hatt-ı Hümayunları (I. Cild, TTK Yayını, Ankara, 1942) ile *Selim III’ün Hatt-ı Hümayunları-Nizamı Cedit-1789-1807*, (2. Cild, TTK Yayını, Ankara, 1946) adlı yapıtlarını okudum. Birçok şey öğrendim. Ama ünlü fermanın izine bile rastlamadım. Erol Toy’a biraz darıldım. Bulmamam doğaldı. Çünkü adı geçen ferman III. Selim’e değil, III. Ahmed’e (1705-1730) aitti. Bu gerçeği Ahmet Refik (Altınay) altmış sayfalık kısa, fakat

alabildiğine özenli kitabında (16) daha 1932’de vermişti. Bu durumu, öğrenince, 1981’de *Süreç*’teki yazımda (17) belirttim. Dahası fermanı yazımın ekinde aynen sundum. Ama bu, yanlıştın daha sonra yinelenmesine engel olmadı. Nitekim, Hasan Bıyıklı doçentlik tezinde (18) K. Sülker, L. Erişçi ve A. Işıklı’yı kaynak gösterip hatayı sürdürdü. H. Bıyıklı, konusu olmamasına karşın, işçi hareketine değindiği başka bir konuda da yanlış yapıyor: 1909 tarihli Tatil-i Eşgal Kanunu konusunda görüş ileri sürenleri ikiye ayırıyor. Ve benim yasanın “grevi yasakladığı görüşünü ileri” sürdüğümü iddia ediyor. Bu büyük bir yanlış. O kadar ki o yıllarda bu konuda bir meslektaşım ile yaptığım tartışma vesilesiyle, konumuza ilgi duymayanlar bile, TEK’in grevi düzenlediğini, yasaklamadığını öğrenmişti. Ancak günümüzde bile, sendikacılık ve iş hukuku alanında tanınan bilim kadın ve adamlarının bu konuda hala yanlışta ısrar ettiklerini bildiğim için H. Bıyıklı’ya kızamıyorum.

Aslında öyle 1700’lere veya 1908-1909’a gitmeye gerek yok. Türkiye’de sendikacılık üzerine bilimsel çalışma yapıp yayınlayanların pek çoğu 1947 tarihli Sendikalar Kanununu bile okumuyorlar. Bugün, dün olduğu gibi, Türk bilim adamının en belirgin özelliklerinden biri konusunda yazılanları okumamaktır. İstisnalar kaideyi bozmuyor, maalesef.

Hepimiz hata yapabiliriz. Buraya kadar verdiğim örnekler bunu doğruluyor. Bu örnekler işçi hareketi tarihine yaklaşımdaki “hafifliği” de gün yüzüne çıkarıyor. Amacım da bu.

Tarih varsa ona sahip çıkılması gerekir. O zaman iyi yazılması gerekir. Tarihin iyi yazılabilmesi için ise varolanların eksik ve yanlışlarını bilmek zorundayız. Daha önemlisi bu eksik ve yanlışların nasıl yapıldığını ortaya çıkarmak görevimiz. Böylece gerçek-gerçeğe varabiliriz. Kendi yaptıklarımıza, yazdıklarımıza ve söylediklerimize bakmamız, onları sorgulamamız kaçınılmaz. Ancak o zaman yetkin ve yeni çalışmalar yaratma olanağı elde edebiliriz.

Kimi yazarın incelemelerinde abartmalara gittikleri veya olup-bitenleri küçümsediği biliniyor. Her iki durumda da gerçek yansıtılamamıştır. Abartma ve eksikler konusunda en çarpıcı örnek Oya Sencer’in 1969’da yayınladığı *Türkiye’de İşçi Sınıfı, Doğuşu ve Yapısı* (19) isimli yapıttır. Birkaç örnek verelim: 1845 tarihli Polis Nizamı’nın 12.maddesinin yeni alfabeye Türkçesi ve yorumu yanlıştır. (s. 97-98). 1969 Baskısında “Tatil-i eşgal kanunu layihası” (s. 198-200), 1982 baskısında “Kanun-u Muvakkat’ın Metni” (s. 128-129) diye sunulan 13 maddelik “belge”nin hangi metin olduğu anlaşılmıyor. Ve yeni alfabeye Türkçe verilen bu metinlerin içeriği asıl metinlerin içeriğinden çok

uzaktadırlar. Bu tüzeli düzenlemelerin aslına uygun Türkçeleri 1982 öncesinde yayınlandıkları için yazarın yapıtının ikinci baskısında bu metinleri kullanması doğru olurdu.

O. Sencer, Kasım 1923'te düzenlenen Şark Şimendiferleri grevini aktarırken, *Akşam* gazetesi "Ekim ayı koleksiyonu"nu kullandığını yazıyor (s. 259, dipnot I).

Sencer'in kitabında ciddi abartmalara da rastlıyoruz. Örneğin 1839-1870 döneminde, "endüstrinin emek ihtiyacını karşılayan ana kaynaklar" arasında "şehirlerin üretim araçlarını kaybetmiş küçük zenaatkarları, sürekli olarak topraktan kopan ve akın akın endüstri merkezlerine ve büyük şehirlere göçen halk" gösteriliyor (s. 91-92). Yazar daha sonra şu sonuca ulaşıyor: "Demek ki doğmakta olan endüstri, el emeği yada ücretli sıkıntısı çekmemiştir. Aksine, ücretli emeği bol bol gerekenden fazla bulmuş; bunun sonucu olarak da ücretler gittikçe düşerken, iş koşulları ağırlaşmıştır." (s. 93). Nihayet, 1870'lerde bazı inşaatlarda, örneğin Taksim'deki bir şantiyede, yerli işçilerin yabancı mühendisleri dövmesini, "bilinçsiz ve anlık duyguların etkisiyle de olsa, anti-emperyalist eğilim" olarak değerlendiriyor. (s. 149).

Birinci elden kaynaklara dayanan yapıtlardaki Osmanlıcadan günümüz Türkçesine çevrilerdeki yanlışlar, Turgut Etingü'nün *Kömür Havzasında İlk Grev*

(20) isimli çalışmasında da var. Öte yandan kitapta sözü edilen grev kömür havzasındaki ilk grev değildir. Ondan önce de başka grevler düzenlenmiştir.

Başka yazarlar ise, 19. yüzyıldaki Osmanlı işçi hareketi üzerinde Batı ülkelerindeki önemli olayların, örneğin 1871 Paris Komünü'nün, etkili olduğunu iddia etmiştir. Buun sonucunda, 1871'de kurulduğu sanılan Ameleperver Cemiyeti'nin kuruluş nedenlerinden biri Paris Komünü olmuştur! Oysa: a) Bu cemiyet bir işçi örgütü değildir. İstanbul'lu masonlarca kurulmuş bir hayır ve yardım derneğidir. b) Dahası bu cemiyet 1871'de değil, büyük olasılıkla 1860'ların başında kurulmuştur. (21)

Abartma ve yanlış örnekleri çoğaltılabilir. Nihayet kimi yazar, işçi hareketi tarihi konusunda derinlemesine araştırma yapmadan şu veya bu ülkedeki şu veya bu işçi önderine benzer işçi önderlerinden yoksun olmamıza hayıflanmıştır. Oysa boşuna. Çünkü Türkiye işçi hareketinin de kendine özgü liderleri vardır: Üzeyir "Baba"lar, Yusuf Sıdal'lar, İdris Erdinç'ler, İbrahim Güzelce'ler gibi (22).

Osmanlı İmparatorluğu'ndan bugüne işçi hareketi tarihi ne yazık ki ihmal edilmiş ve yeterince incelenmemiştir. Birinci elden kaynaklara dayanan araştırma ve incelemelerde son yıllarda kısa süreli bir canlanma yaşandı. Ancak üniversitelerin içine düştüğü

dramatik durum ve bunalım doğan umutları yaşatmadı. Yine de kimi araştırmacı, bilim kadın ve adamının bu konudaki uğraşları umut vericidir. Yenilerin katılımıyla daha uzağa gidebileceğimize inanıyorum.

Sıraladığım bu saptamalar Türkiye’de işçi hareketi tarihi konusunda ciddi, derinliği olan ve birinci elden kaynaklara dayanan araştırmalara gereksinmemizin ve bu tür çalışmaların yararının kaçınılmazlığını vurgulamaktadır. Artık bu tür araştırmalara öncelik verilmelidir. Yerel, bölgesel ve ulusal düzeydeki yayın organları taranarak, arşivlerde araştırmalar yapılarak ve ilgili dönemlerin işçi önderleri, militan ve sendika yöneticileriyle söyleşiler gerçekleştirerek *yeni şeyler söylemek* gerekmektedir. Yine bu bağlamda kimi eksik ve hataları da içeren önceki yılların inceleme ve araştırmaları ancak sıkı ve eleştirci bir bakışla kullanılmalıdır. Ve özellikle onları aynen alıp yada biraz “cılalayıp” kullanmak alışkanlığından vazgeçilmelidir.

Tarihe farklı bir açıdan yaklaşmak zorundayız. Böylece madalyonun gerçek yüzünü aydınlığa çıkarabiliriz. Tarih, devletler tarafından, insanları ideolojik bakımdan koşullandırmak için ilkokuldan itibaren araç olarak kullanılıyor. Onun, yani Tarih’in, yanlışlardan arındırılması gerekiyor. Abartmalardan, destanlardan da. Bugün Tarih’in gelip dayandığı eşik

şudur: Tabuların yıkılması... Bunun ortak bir uğraş ve çalışmayı gerektirdiği çok açık.

DÖNEMLER VE KONULAR

İşçi hareketi tarihinde çözümlememiz gereken ilk sorun mekan ve zaman sorunudur.

Mekan Osmanlı İmparatorluğu'dur. Ama *bütün* Osmanlı İmparatorluğu. İmparatorluğun sonuna dek incelediğimiz dönemlerde, mekanı bugünün Türkiye'si ile sınırlamak yanlıştır. Sağlıklı sonuçlara ulaşmamızı da engeller. 1800'ler için Şam, Beyrut, Selanik, Kavala, Manastır, Üsküp gibi kentlerdeki olaylar ihmal edilmemeli. Türkiye'nin yanında Osmanlı İmparatorluğu'nun "mirascısı" diğer ülkelerde olup-bitenler karşılaştırma yapabileceğimiz en önemli örnekler gibi görünüyorlar. Bu konuya aşağıda değiniyorum.

Zamanı ne zaman başlatmalıyız? Ve bu zamanı nasıl dilimleyeceğiz? Osmanlı topraklarında ilk sanayi kuruluşları hangi tarihte kuruldular? İşçilerin tarih sahnesine ilk çıkışları bir takvime bağlanabilir mi? İşçi sınıfının oluşması hangi aşamalardan geçti? İlk işçi kümeleri nerelerde, hangi işkollarında, ne tür koşullarda oluştu? Sorular uzatılabilir. İşçi hareketi, sendikacılık, işçi

sınıfının doğuşu ve gelişmesi vb. konulara göre başlangıç tarihi ve dönemler farklı olabilir.

İşçi hareketi açısından şöyle bir tarihi dönemler dizisi önerebilirim:

1- 1800'lerden 1908'e : Bu dönem içinde ilk fabrikaların kuruluşu, ilk protesto eylemleri, işçi sınıfının ilk çekirdeklerinin oluşması incelenebilir. İşçi örgütlenmesi için 1860'lı yılların başlangıç alınabileceğini şimdiye kadar yapılan araştırmalar salık veriyor. Bu dönem hayır dernekleri, işçilere yönelik yardım dernekleri (Ameleperver Cemiyeti gibi), yardımlaşma sandıkları, işçi komiteleri, geçici işçi birlikleri, yarı siyasal yarı sendikal işçi cemiyetleri (Osmanlı Amele Cemiyeti gibi) dönemidir. Balkanlarda ilk "makina kırıclılığı" olaylarına rastlanır. İlk grevler düzenlenir. Kayıkçılar, hamallar gibi çalışanlar kitlesine yeni işçi grupları katılır. Yeni mücadele biçimleri, grev, yürüyüş vb., gündeme girer.

Dokuma, ipekçilik, maden iş kolları dikkat çeker. Şam ve Beyrut'ta öncelikle, İstanbul, Selanik, İzmir ve diğerlerinde Fransız, İngiliz ve Belçika sermayesi boy gösterir. Ulaşım sektörü gelişir. Şehir içinde tramvay, şehirler arasında tren. Demiryolu inşaatı, garların yapımı birbirini izler... Bu git-geller arasında yabancı sermayenin Osmanlı topraklarına getirdiği Fransız, İngiliz, Belçikalı işçiler Osmanlı işçilerine örnek olur. İlk grevler nasıl

düzenlendi acaba? Yabancı sermaye için gerekli yetenekli işçilerin yetiştirilmesi amacıyla kurulan okullarda kimler ve nasıl eğitildiler? İşçiler arasında ne tür kanallar yaratıldı? Araştırılması ve yanıtlanması gereken daha bir çok soru var.

Evde yapılan işler. Kadınların konumu. Savaşimleri. Çocuk işçiler. Kadınların Haziran 1908’de Sivas’ta isyan etmeleri (23) ve benzer mücadeleleri. Asker ve subayların isyanları (24), vergi ödememek eylemleri, kaçakçılık, eşkiyalık, halk eylemleri, yangının toplumsal bir mücadele aracı olarak kullanımı. Köylü isyanları. Boykotlar.

“Eski tür protesto eylemleriyle” yenilerinin ilişkileri.

Bu tür sorgulamalarla işçi hareketini halk hareketinden ayrı ve tecrit edilmiş bir “bilimsel konu” olmaktan çıkarıp, toplumsal ve tarihi çerçevesine oturtabiliriz.

Kentlerin sanayi ile tanışması. Günümüz anlamında “kent”in doğması. Etnik ve din temeline bağlı “mahalle”lerin dağılması. Sınıflara yenilerinin eklenmesi. Ulusal toplulukların boy göstermesi. Ulusçuluğun yayılması. Marksizmin bir yandan Din’le öte yandan Ulusçuluk ile savaşımlı. Sınıf hareketi ile ulusal hareket(ler) arasındaki yarış.

Bir yüzyılı kapsayan bu dönem, sonrası için binbir “ders”le dolu. Gerektiği önemde incelendiği ise maalesef söylenemez.

2- *1908-1918 Dönemi* : İmparatorluktan Cumhuriyet’e geçiş döneminin ilk basamağı. Toplumsal hareketliliğin yeniden canlanma tarihi olması nedeniyle, 1906, bu dönemin başlangıç tarihi seçilebilir.

Bu dönemi ikiye ayırabiliriz:

- a) *1908-1913 Dönemi* : İşçi hareketinin ilk canlılık ve sosyalist hareketle işbirliği dönemidir. Sendikalar, sosyalist partiler kurulur. O zamana dek görülmemiş yoğunlukta grevler örgütlenir. Grev konusunda tüzel düzenlemeler getirilir.
- b) *1913-1918 Dönemi* : Sıkıyönetim ve savaş yılları. İşçi örgütlenmesinin bunalıma sokulduğu an.

Yabancı sermayenin elinde, geleneksel toplumsal güvencelerden yoksun ve çok ciddi boyutlarda sömürülen Osmanlı işçisinin “Hürriyet”in ilanını izleyen günlerdeki tepkisi muhteşemdir: Temmuz-Ekim 1908’deki yüzden çok grev düzeyinde bir çıkışı, bir ses yükseltmesini ülke bir daha ne zaman gördü? (25) Ülkenin görece sanayi ve ticarete sahip bütün kentleri işçi hareketiyle tanıştı. İktidarın tepkisi gecikmedi.

3-1919-1925 Dönemi : İşçi hareketinin ikinci canlılık dönemidir. Türkiye Sosyalist Fırkası özellikle İstanbul’da birçok grevi örgütledi. Birçok işçi örgütü kurdu. Türkiye Sosyalist İşçi ve Çiftçi Fırkası merkezi bir işçi örgütü kurmak için uğraştı. İmparatorluktan Cumhuriyete geçilen bu dönem çok az incelenmiştir. Türkiye yaratılırken, Türk Devlet-Ulus’unun inşası başlarken toplumsal doku iyi bilinmiyor hala. Nüfus “mübadelesi”, göçler ve bölgeler arası git-geller sonucu yeni bir toplumsal bileşim ortaya çıkıyor. Yeni bir işçi sınıfı oluşuyor. Bunların araştırılmasının önemi ortada.

4-1925-1930 Dönemi : Cumhuriyet’in ilanıyla tek parti yönetiminin toplumsal yaşama vesayetini zorla kabul ettirmeye çalıştığı dönem. 1925’teki ünlü Takrir-i Sükun Kanunu ile açılan dönem, işçi hareketi için zor bir dönemdir.

5-1930-1938 Dönemi : Gerek ekonomik bunalım gerekse SSCB, İtalya ve Almanya örneklerinin etkisi sonucu devlet ekonomiye el attı. Ve kendi “işçileri”ni de “yaratmaya” karar verdi. 1930’lar, deyim yerindeyse, “serada sanayi işçisi” yetiştirme yıllarıdır. KİT’lerde çalışan, fabrikaların, maden ocaklarının yanbaşındaki “yurtlarda” ikamet eden, meslek öğrenen işçiler dönemi. Bu dönem işçi örgütlenmesinde CHP

dönemidir. CHP “İşçi Bürosu” aracılığıyla işçileri örgütlemenin yollarını aradı. Özellikle Serbest Fırka’ya ilgi gösteren, TKP’nin kimi faaliyetlerine sahne olan ve birkaç grev olayı yaşayan İzmir ve bölgesinde. 1932’de bu kentte bir sendikanın TKP’li militanlarca kurulmak üzereyken “ortaya çıkarılması” (26) CHP’yi işçileri denetim altına almak konusunda harekete geçirdi.

Bu arada işçi-işveren ilişkilerinde *codification’a* gidildi. Bir İş Kanunu çıkarıldı, 1936’da. Dönemin CHP iktidarının otoriter niteliklerini taşır bu yasa. “Türk türkü sömürmez!” ilkesinden hareketle grev yasaklanır. 1909 tarihli TEK iptal edilir. Devletin toplumsal yaşama hakimiyeti sonucu mecburi tahkim öngörülür. Sendika konusunda hiç bir şey söylenmez.

Grevin yasaklanmasına karşın kimi işyerlerinde greve gidilmesi önlenemez (27). Birinci elden kaynaklar tümüyle tüketilerek yapılacak yeni araştırmalarla grev sayısının artacağını sanıyorum.

1930’larda köylü eylemlerinin incelenmesi gerektiğini de belirtmek gerek. *Kadro* dergisinde kooperatifçilikle ilgili yazılar yol gösterici olabilir. (28)

6-1939-1950 Dönemi: Bu dönem en az incelenen, araştırılan zaman dilimlerinden biridir. Bunun birçok nedeni vardır:

a) O yıllarda yaşayanlar bildikleri ve yaşadıkları dönemin genç kuşaklarca bilindiğini sanıyor olabilirler. Öte yandan 1940'lı yıllar sanki hem bilinen hem de unutulmak istenen bir dönem.

b) O yıllarda yaşayan, hatta daha önceki dönemlerin işçi örgütlerinde görev alanlar, yöneticilik yapanlar değişik nedenlerle anı vb. yapıt bırakmışlardır. Birkaç istisna dışında (29).

c) İşçi örgütlenmesi, daha çokta işçi sendikacılığı konusundaki yapıtlar bu dönem için birinci elden kaynaklara in(e)memişlerdir.

d) Ve nihayet konuyla ilgilenen birçok kişi 1960 öncesini önemsememiştir.

Bu nedenle, doçentlik tezimi bu dönemi incelemek için hazırladım, 1982'de: Künyesi şudur: *Türkiye'de İşçi Örgütlenmesi, 1940-1950*, Ankara, SBF, 1982. Bu çalışma, 1950-1960 dönemini inceleyen ikinci bir çalışmayla tamamlanmak üzere yapıldı. Ancak gelişmeler, bugüne dek, maalesef düşüncemi gerçekleştirme

fırsatı vermedi. Yakın bir gelecekte bu işi üstlenmek istiyorum.

1940'lı yıllardaki işçi örgütlenmesini ve işçi eylemlerini incelemek, daha sonraki gelişmeleri anlamamız için birinci derecede önemlidir. Bu yıllar bir yerde geleceğin laboratuvarı gibidir. Günümüze dek gelen işçi örgütlenmesinin, sendikaların doğuş yıllarıdır. 1945 Türkiye açısından bir dönemeçtir. İkinci dünya savaşı yıllarında özel sektörün çok ciddi boyutlarda sermaye birikimi yarattığı biliniyor. Bu yıllar özel sektörün daha çok sayıda işçi çalıştırdığı yıllardır. Yetişkin işçi yanında kadın ve çocuk işçi. İş Kanununa, iş mevzuatına uymayan özel sektör patronları mücadeleciler işçilerin doğduğuna tanık oldular. Böylece radikal sendikalar kuruldu. 1946'daki iki sosyalist parti ve sosyalist militanların kurduğu sendikalara işçilerin gösterdiği ilgi üzerinde yeterince durulmadı. (30)

1947'de yürürlüğe konulan Sendikalar Kanununa (SK) kadar, hükümetler "sendika" adından çekindiler. Kurulan işçi örgütleri 1909 tarihli Cemiyetler Kanununa göre uğraş verdiler. Siyasi partiler de. İşçilerin örgütlenmesi sınırlandı. Bununla birlikte kimi işçi örgütü 1940'larda bile yaşamını sürdürdü. Ve 1947 yılında SK

hükümlerine uyarak sendika biçimine dönüştürüldüler. 1947'deki sendikaların birçoğu daha önceki dönemlerden gelen işçi cemiyeti ve yardımlaşma cemiyetleridir. Bu olgu işçi örgütlenmesindeki sürekliliği ispatlaması açısından önemlidir.

Bu dönemin başka bir özelliği CHP'nin ilk “kanuni sendikaları” kurmasıdır. Hatta kimi KİT'lerde işçileri zorlayarak sendika yaratmasıdır. SK'da işçi sendikalarına “siyasetle iştigal” etmeyi yasaklayan CHP iktidarı, sendikaların siyasi partilerin (çünkü bir süre sonra Demokrat Parti'de devreye girdi) “kucağında” doğmasına kapıları açmıştır. Bu sendikalar uzlaşmacı, resmi ve mücadeleye karşı sendikalardır. Aynı yıllarda, özel sektörün elindeki dokuma ve metal işkollarındaki fabrikalarda radikal ve mücadeleciler sendikalar kuruldu. 1967'de DİSK'in kurulmasına giden kilometre taşları bu yıllarda dikildi. (31).

7-1950-1960 Dönemi: 14 Mayıs 1950'de ilk kez seçimle iktidar değişti. DP işçi ve sendikacılara da birçok vaatler vermiş olarak hükümeti kurdu. Ama on yıllık iktidarı boyunca sözünü tutmadı. (32) İşçi sendikalarının siyasi partilerle, özellikle iktidardaki ve iktidara aday siyasi partilerle ilişkileri bu dönemde sürdü. Bu arada devreye ABD

sendikaları girdi. “Soğuk savaş” koşullarında Türk sendikacılığı Amerikan sendikacılığının izleyicisi oldu.

DP’nin onayını vermesi üzerine, 1952’de, Türk-İş kuruldu. Başlangıçta bünyesinde ve yönetiminde DP yanlısı işçi liderleri yanında CHP’liler ve bağımsız sendikacılar bulunuyordu. İlk geçici icra kurulundaki beş kişiden üçünün, yani Şaban Yıldız, Seyfi Demirsoy ve Mehmet İnhanlı’nın, Balkanlardan gelen “muhacir” olması, “muhacirlerin” işçi hareketindeki rolleri üzerinde yeniden düşünmemizi gerektiriyor. Şaban Yıldız ile Seyfi Demirsoy’un Manastır’ın Naçlıç köyünden ve süt kardeşi olması da ilginçtir. Şu anlamdaki, Türkiye’de, birinci özel sektörde dokuma atölyelerinde feci koşullarda çalışır ve radikal bir sendikacı olur. İkinci Tekel’de işçidir. Sonra uzlaşmacı sendikacılığın şampiyonudur. Üzerinde düşünülmesi gereken iki yaşam...

1900’lerden itibaren savaşlar nedeniyle, 1923’ten sonra “mübadele”lerle Türkiye’ye getirilen/gelen göçmenler, işçi ve sosyalist hareket içinde liderlik görevleri üstlendiler. Bunun mutlaka, neden ve sonuçlarıyla, daha ayrıntılı araştırmalara konu olması arzu edilir.

1950’lerde radikal sendikalar ve yöneticilerinin DİP (Demokrat İşçi Partisi) ile Dr. Hikmet Kıvılcımlı’nın Vatan Partisi arasındaki bağlarının ayrıntılı incelenmesi bekleniyor (33).

İbrahim Güzelce gibi bir sendikacının ilk sendikal deneyimini bu dönem elde ettiğini biliyoruz. Ama sosyalist partilerle işçi önderleri arasındaki diğer ilişki ve kanallar nelerdi?

Daha sonraki dönemde sendikalarda hatta bakanlıklarda önemli görevler üstlenen sendikacıların, örneğin rahmetli Bahir Ersoy’un, ve onlara sendikacılığı öğreten partililerin, örneğin CHP’li rahmetli Sabahattin Selek’in, özgeçmişleri, yaptıkları ayrıntılı bir incelemeye konu olmalı.

CHP ve DP için sendika devletten yana olmalıydı. 1945’te ilk çalışma Bakanı olan Sadi Irmak’ın deyişiyle, “Bu sendika Devlet’le beraber, amme menfaati içinde zümrelerin menfaatlerini müdafaa eden hür sendikadır.” Bu tanımdan hareketle işçi liderlerinden parti yanlısı olanlara toplantı nasıl yönetilir, defter nasıl tutulur vb. konular öğretildi. DP iktidarı alınca, sendika ve yöneticileriyle, CHP benzeri, vesayet-emir-denetim ilişkisini sürdürdü. Böylece uzlaşmacı sendikacılık ve tutucu siyasi-sendikal tavırlar gelenekselleşti, yaygınlaştı. DP’nin on yıllık

iktidarı, çevre koşullarının da etkisiyle, CHP'nin yarattığı ve iktidara yaslanmayı meslek edinmiş sendikacı kuşağını daha çok etkiledi. Böylece gerçek bir sendika bürokrasisi (34) meydana geldi. Bunların çevresinde ve partilerin, KİT'lerin, iktidarların “nimetlerinden” yararlandırılan bir işçi aristokrasisi doğdu. Ve bu kuşak 1960'ların ikinci yarısına doğru daha elverişli ve geniş yasal ve siyasi koşullar buldu. Böylece 1940 ve 1950'li yılların alışkanlıkları günümüze dek taşındı. İşçi hareketinin belli bir bölümü bu kuşağın etkisi altında geçmişinden, bilincinden ve mücadele geleneklerinden uzaklaştırıldı. Hafızasını yitirmiş bir işçi kitlesi yaratıldı. O nedenle 1980'li yıllarda kimi işçilere geçmiş yıllardaki işçi mücadelelerinden söz ettiğimizde göz yaşlarını tutamadıklarını bizzat gördük. Çünkü, unutturulmak istenenler yeniden gün yüzüne çıkıyorlardı.

8-1960 ve Sonrası: Cumhuriyet devrinin üç askeri darbesinin damgasını vurduğu dönem. Birinci darbeden ikincisine, ikincisinden üçüncüsüne ve ondan günümüze üç alt bölümüne ayırabiliriz. Ekim 1961 seçimlerinden Temmuz 1963'te iki özel yasanın kabulüne uzanan devre, işçi eylemleriyle, Temmuz-Ekim 1908 dönemini anımsatır.

Bu dönem henüz bitmemiş bir dönemdir. Görece birçok araştırma ve incelemeye konu olması nedeniyle şanslıdır. İlk akla gelenleri sıralamak istersek: Kurthan Fişek'in çalışması: *Devlete Karşı Grevlerin Kritik Tahlili*, doçentlik tezi, SBF, Ankara, 1969. Doktora tezimde 1960-1971 dönemini birinci elden kaynaklardan inceledim. Bu dönem için Alpaslan Işıklı'nın doçentlik tezinde sendikacılık konusunda birçok bilgi vardır. 1970'li yıllar için Kemal Sülker'in özellikle şu iki yapıtını ihmal etmemek gerek: *Sendikacılar ve Politika* (İstanbul, 1975), *İki Konfederasyon* (İstanbul, 1976).

Yıldırım Koç'un şu üç kitabını da tavsiye ederim:

24 Ocak Kararları ve Çalışma Yaşamındaki Gelişmeler, 1980-1982, (Ankara, 1982), *Türk-İş Neden Böyle? Nasıl Değişecek?* (İstanbul, 1986), *Türkiye İşçi Sınıfı Tarihinden Yapraklar* (İstanbul, 1992).

Bu arada şu yapıtlar da döneme ışık tutuyorlar:

Mustafa Sönmez: *Özal Ekonomisi ve İşçi Hakları*, İstanbul, 1984.

Faruk Pekin: *Demokrasi, Sendika Özgürlüğü ve Sosyal Haklar*, İstanbul, 1985.

Bu yapıtlarda 1970 ve 1980’li yıllar yanında daha öncesi ve sonrası için de bilgiler bulunuyor.

15-16 Haziran 1970 birçok incelemeye konu oldu. Örneğin:

Turgan Arınır ve Sırrı Öztürk: *İşçi Sınıfı, Sendikalar ve 15-16 Haziran Olayları, Nedenleri, Davalar, Belgeler, Anılar, Yorumlar*, İstanbul, 1976.

Kemal Sülker: *Türkiye’yi Sarsan İki Uzun Gün*, İstanbul, 1980.

Şu yazım: “La grève des 15 et 16 juin 1970 à İstanbul”, in *Etat, Ville et Mouvements Sociaux au Maghreb et au Moyen-Orient*, L’Harmattan, Paris, 1989, s. 163-178.

1970 ve 1980’li yıllar için yukarıdaki yapıtlar yanında şu iki kaynak zikredilmeli:

Abdullah Baştürk: *Yargı Önünde Savunma*, İstanbul, 1986.

Fehmi Işıklar: *DİSK Davasında Savunma*, İstanbul, 1986.

1970’li yıllar için DİSK ve diğer sendikaların çalışma raporları ve yayınları önemlidir. 1980’li yıllar için ise Petrol-İş’in *Yıllık*’ları ve diğer yayınları.

Nihayet ilerici ve devrimci birçok yayın organında yayınlanan yazılar ve özel sayıları da anımsamalıyız. Bunlardan biri olarak *Onbirinci Tez*’in 5. sayısı (Şubat 1987) belirtilebilir.

Gerek bu dönem gerekse daha öncekiler için *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi* ile *Sosyalist Kültür Ansiklopedisi* başvuru kaynaklarıdır. Onlardan hareketle daha uzağa gidebilir.

1960 ve sonrası için yapılması gereken bütün araştırmalar maalesef değişik nedenlerden gerçekleştirilememiştir. Bu nedenler arasında peşpeşe gelen darbeleri ve Üniversite’nin her seferinde kendi “kutusuna” kapanmasını sayabiliriz. Hele YÖK’ün yarattığı bunalım ve bunun sonucu ortaya çıkan durgunluk unutulur gibi değil. Bütün eski “korkuluklar” yeniden dikildiler. Artık üniversite öğretim üyeleri işçi hareketi konusunu “boşadılar”. Eski “tabular” yeniden gündemi belirliyor oldu.

Bu son yıllar için incelenmesi yararlı olacak kimi konular şunlar:

İşçiler kime, niçin oy veriyorlar? Sendikalarla sağcı siyasi partiler arasındaki ilişkiler ve kanalları nelerdir? İşçiler boş zamanlarını nasıl değerlendiriyorlar? İşçi örgütlerinin sosyolojisi, çalışma ilkeleri, sendika bürokrasisi vb.

Konular daha ayrıntılı irdelenmeli. İşçilerin toplumdaki yeri; işçiler başkalarınca nasıl algılanıyorlar? İşçi sınıfı yaşıyor mu? Yaşıyorsa hangi koşullarda “sınıf” niteliğini koruyor? Bir “işçi sınıfı” mı birçok “işçi sınıfı” mı var?

Türkiye’de yapılan çalışmaların tamamı kurumlar/sendilar üzerinde yoğunlaştı. Kişilere, aktörlere, eylemlere, türkülere öncelik verilmesinin zamanı geldi sanıyorum. Örneğin işçi hareketi ansiklopedisi türünde bir çalışma yapılmalı. İşçi hareketinin “olumlu” tipleri ad ve soyadları ve özgeçmişleriyle sıralanmalı. Fransa’da rahmetli Jean Maitron ile Claude Pennerier’nin yönettiği *Dictionnaire Biographique du Mouvement Ouvrier* bu konuda örnek alınabilir. Kırkiki ciltte yüz bin işçi önderinin, tanınmışlar yanında isimsizlerin de, özgeçmişini anlatmak. Kadın işçileri unutmadan. Sol akımları ve işçi hareketini çeşitliliği içinde irdeleyerek.

İşçi hareketinin mücadele mekanları araştırma konumuz olabilir. İşçi mahalleleri, fabrikalar, gösteri yapılan meydanlar (Örneğin Taksim/Bir Mayıs Meydanı). İşçi sınıfı ortak hafızasını yaşatan mekanlar. 1900'lerdeki Türkiye Sosyalist Fırkası'nın İstanbul'daki merkez binasını kaçımız tanıyoruz? Neden İbrahim Topçuoğlu ile Babıali'den Eminönü'ne inerken, Topçuoğlu duygulanır? Neden on kez arkasına dönüp bakar? İdris Erdiñç, nam-ı diğer “Şöför İdris”, neden 1946'dan bu yana İzmit'e gitmek istemez? İşçi hareketi ve sendikacılığı incelemelerinde Seyfi Demirsoy gibi “olumsuz” tiplere yer verilirken “olumlu” tipler niye unutulur?

TEZLER

1960 sonrasında işçi hareketi tarihinde yeni bir dönem başladı. 1961 Anayasası Türkiye'de ilk kez sosyal hakları (sendika, toplu iş sözleşmesi, grev hakkı vb.) tanıdı.

Bu hakların tanınması sonrasında konuya ilgi gösterenler, sendika yöneticileri, araştırmacı ve bilim adamları arasında bir tartışma başladı: Bu haklar iktidarın bir “lütüfu” muydu? Bu haklar

“tepeden” mi verilmişti? Yoksa işçi mücadelesi sonucunda mı alınmıştı? Bu sorulara yanıt vermek için işçi sınıfının doğuşu, gelişimi ve mücadelesi ile işçi hareketi tarihini bilmek gerekiyor, bu konularda araştırmalar yapmış olmayı zorunlu kılıyor. Oysa yukarıda belirttiğim gibi bilim adamı ve kadınlarıyla araştırmacılarımızın büyük bir çoğunluğu maalesef işçi hareketi tarihi konusunda birinci elden kaynaklara dayanan araştırmalar yapmamıştır. Dolayısıyla işçi hareketi tarihini yeterince bilmemekte, yada eksik bilmektedirler. Özellikle 1960 öncesi işçi hareketi tarihi çok az tanınmaktadır. Bu nedenle bu konuda ileri sürdükleri tezler eksik olmakta ve kimi zaman gerçeğe örtüşmemektedir.

Türkiye’de işçi hakları, işçilerin mücadeleleriyle işçilerin siyasi ve sendikal örgütlerinin istemleri sonucunda elde edildi. (Yasaların hakları sınırlı düzenlemesi o dönemlerin iktidarlarının niteliğiyle ilgilidir. Ayrı incelemelerin konusu olacak denli önemlidir.) İşçi haklarının tanınmasında temel dinamik budur. Bunun yanında yan koşul olarak her dönemin siyasi, ekonomik ve toplumsal çevre koşulları da belli bir rol oynamıştır. Örneğin 1947’de ilk Sendikalar Kanunu (SK)’nın çıkarılmasında bildiğimiz gibi, II. Dünya Savaşı sonrası yıllarının çevre koşulları

unutulamaz. Ama aynı bağlamda işçilerin sendika hakkının tanınması için yıllardır verdiği mücadeleler, fırsat buldukça sendika kurmaları da, örneğin 1908 ve sonrasında ve 1946'da unutulmaz. Aynı bağlamda 1960'lı yılların başındaki olumlu siyasi, toplumsal çevre koşullarının yanında işçiler ekim 1961'den itibaren grev, gösteri ve yürüyüşler örgütleyip 1961 Anayasasında yazılı haklarının özel yasalarla düzenlenmesini istemeseydi 1963'te Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu (TİSGLK) ile SK çıkar mıydı?

İşçi sınıfı tarihinde kitlelerin rolü çok önemlidir. Bunun için kimi önemli olayları sadece bir kişiye veya birkaç kişiye bağlamak, olayları onların iyi niyetleri vs. açıklamak doğru sonuçlar vermez.

Türkiye'de işçi haklarının "tepe"den verildiği, bir "lütuf" olduğu fikri belli çevrelerde yaygındır. Bu çevreler sadece muhafazakar, milliyetçi vb. çevreleri değil, sosyal demokrat veya demokratik sol çevrenin kimi elemanlarını da kapsamaktadır. Birinciler tarihi ve ideolojik nedenlerle bu fikri savunurken, demokratik sol kesim elemanlarının bu fikri savunması Türkiye'nin kendi özel durumundan

kaynaklanıyor. Bu kesim önderinin, Bülent Ecevit'in, 1963'te Çalışma Bakanı olması ve söyledikleri bu sonucu yarattı. (35) Ama neden sadece bu değildir.

Ayrıntısına girmeden “lütuf” tezinin nedenleri konusunda şunlar söylenebilir:

a) Türkiye’de işçi sınıfının varlığı ve savaşımı uzun süre reddedildiğinden, özellikle CHP’nin tek parti yönetimi sırasında ve daha sonra Türkiye’de 1947 öncesinde işçi hareketi yok sayıldığından, unutturulmak istendiğinden;

b) Osmanlı’dan günümüze, ama özellikle 1960’a dek işçi hareketi konusunda birinci elden kaynaklara (arşiv, gazete, dergi, anı vb.) inilip ciddi araştırmalar yapıl(a)madığından;

c) Burjuva basını işçi hareketi konusunda bilinçli bir suskunluk sürdürdüğünden;

d) Bilim kurumları bu konuda araştırma yapmaya yanaşmadıklarından, yapanları dışladıklarından ve daha vahimi egemen görüşe uygun tezleri savunacak bilgiler ürettiklerinden.

Evet netice olarak Türkiye’de işçi mücadelesi yapılmadığı, böyle bir şeyin “bize yabancı!” olduğu görüşü savunulmuştur. Bu

görüşün 1960'lı yılların başından itibaren yeniden canlılık kazandığını görüyoruz. Aynı yıllarda kimi bilim adamı bu görüşü tezleri ve yapıtlarıyla destekleyip, savundular. Kimi bilim adamı, ciddi ciddi 1960'a dek Türkiye'de bir tek grev bile yapılmadığını belirten yapıtlar kaleme aldı. Kimiyse 1963 yasalarının "yaratıcısı" ve yapımcısının

söylediklerini doğrulayabilmek amacıyla rakamların da desteğiyle açıklamalar yaptılar. Örneğin 1963'te Türkiye'de işçi ve sendikali sayısının azlığı rakam ve oranlarla gösterilip, Avrupa'nın sanayileşmiş ve dolayısıyla işçi hareketi çok daha eski ve yaygın ülkeleriyle karşılaştırmalar yapıp "lütuf"un önemi "ispatlanmaya" çalışılmıştır. (36) Bu bir tezdur. Ama yanlış bir tezdur.

Hepimizin bildiğı gibi işçi haklarının lütuf olduğı tezi epeyce yaygın ve etkili bir tezdur. Ama bunun karşısında başka bir tez daha vardır. Ve bu tezi de birçok yazar, araştırmacı ve bilim kadın ve adamı yazı ve yapıtlarıyla savundular, savunmaktadırlar. Yapılacak yeni ve başka araştırmalarla zaman içinde gerçeğe daha çok yaklaşacağımıza kesinlikle inanıyorum. Şimdiye dek gerçekleştirilen birçok çalışma, bize,

Osmanlı'dan günümüze işçilerin şu veya bu biçimde yaşanan zor dönemlere karşın, mücadele verdiklerini, Türkiye'de işçi hareketinde bir süreklilik olduğunu göstermektedir. Bu, işçi sınıfının belli bir deneyim birikimine ve işçi hareketi konusunda "ortak bir hafızaya" sahip olmasını göstermesi bakımından önem kazanmaktadır. Bu aynı zamanda işçi hareketinin baskı dönemleri sırasında belli bir sessizliğe bürünmesine karşın, koşulların elverdiğinde yeniden canlandığını ispatlaması açısından da anlam kazanmaktadır. İşçi hareketinin sürekli olduğunu reddedenler ise özellikle her fırsatta, her baskı döneminde işçi sınıfının geçmiş deneyimlerini unutturmak, ortak hafızasını yok etmek için uğraşmaktadırlar.

Geçmiş unutturmak, Tarihi yok saymak, sendika bürokratlarının, patronların ve Devletin sık başvurduğu yöntemlerden biridir. Böylece işçi sınıfı umutsuzluğa sürüklendirilmekte ve varolan anda verilen "ödünleri", tanınan "hakları" koşulsuz benimsemeye itilmektedir.

İşçilerin eylemleri ve mücadelesine ilişkin elimizde artık açıklayıcı bilgi ve belgeler bulunuyor. Bu konuda birçok yazar ve araştırmacı katkıda bulundu. Kendi payıma, değişik

çalışmalarımnda birçok belge yayınlama olanağı buldum. İşte bu bağlamda işçi hareketi tarihinin iyi bilinmesi ve geçmiş deneyim ve kazanımların ihmal edilmemesi bir zaruret olarak beliriyor.

Bu arada kimi araştırmacı ve bilim adamı ise yine gerçekleri, yani Tarihi bilmediklerinden veya eksik yada yanlış bildiklerinden yada bildiklerini sandıklarından, işçi mücadelesinin önemsenmeyecek ölçütlerde olduğunu ileri sürüp, “lütuf” tezini desteklemektedirler. Bunlar tezlerine dayanak olarak işçi hakları elden alınınca veya sınırlanınca işçilerin hareketsizliğini, direnç göstermemelerini ileri sürmektedirler. Bu savı ileri sürenlerin birinci elden kaynaklara dayanan araştırmalar yapmadıkları ve işçi sınıfına karşı belli ölçüde kızgın yada kırgın oldukları anlaşılmaktadır. Ancak onların tezinin savunulması açısından daha gerçekçi olmak için şu soruları yanıtlamamız da gerekmemekte midir?:

Haklar ne zaman ve hangi koşullarda geri alınmış veya sınırlandırılıp, tanınmaz hale getirilmiştir? İşçi haklarını savunmak, işçilerin ekonomik ve toplumsal çıkarlarını korumak ve geliştirmek için kurulduğu varsayılan sendikalar ne durumdadır? Bu bağlamda bu sendikaların ne zaman, nasıl ve kimler tarafından hangi amaçlarla

kurulduğu bilinmek zorundadır. Ancak o zaman, bu sendikaların işçi haklarını savunup savunamayacaklarını yanıtlama olanağı bulabiliriz.

SÖZCÜKLER VE TERİMLER

Çalışanlar tarihsel süreç içinde değişik isimlerle anıldılar. İşçi örgütlerine verilen adlar da değişiktir. İşçi eylemleri için kullanılan sözcük ve terimler de.

Bunların incelenmesi işçilerin kendilerini nasıl algıladıklarını gösterir. Aynı biçimde “diğerlerinin” de işçileri nasıl değerlendirdiklerini. Sorun sadece bir terminoloji sorunu, bir sözlük sorunu değil. Sözcüklerin ne içerdikleri sorundur; toplumbilimsel, tüzel, siyasi ve ideolojik açılardan.

Sözcüklerin tarihi ve etimolojik kökenlerini, tarihi gelişimlerini incelemek öğretici olacaktır.

Çalışanlara amele, rençber, ırgat denildiği dönemleri anımsıyor muyuz? “Amele ve işçi makuleleri” ne anlama geliyordu? “Takım”, “zümre”, “tabaka”, “sınıf” ne tür tarihi aşamalardan geçtiler?

Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*'ında "renc" kelimesi için şu anlamları veriyor:

1) Ağrı, sızı, 2) Zahmet, eziyet, sıkıntı.

Renc+ber, o zaman, renc: sıkıntı+ber: çeken, yani sıkıntı çeken anlamına geliyor. Yani "meşakkatli, ağır işlerde çalışan" demek.

Rencber, konuşma dilimizde, giderek, rençber veya recber oldu. İşte bu oluşumları tarih içinde kapsadığı toplumsal gerçeklerle birlikte izlemek mutlaka işimize yararlı veriler elde etmemizi olası kılacaktır.

Amele kelimesi uzun yıllar boyunca kullanıldı. Sonra neden 1923'teki İzmir İktisat Kongresinde, yerine "işçi" sözcüğü önerildi? Kongrede benimsenen "Amele Grubunun İktisat Esasları"nın birinci maddesinde aynen şu yazılıdır: "Amele namıyla hitap edilmekte olan kadın ve erkek erbab-ı say ve amele(ye) bundan böyle işçi denilmesi."

"Proletarya" sözcüğü ilk kez ne zaman ve nasıl bir çerçevede kullanıldı? İdeolojik içerikli bu sözcük neden bazen ve kimilerince kötüleyici anlamda kullanılıyor?

İşçi örgütlerinde, “cemiyyet”ten “amele birliği”ne, ondan “umum amele birliği”ne geçişler nasıl oldu? Bu terimler ne anlama geliyorlar? İşçiler bu terimleri nasıl içersiyorlardı? “Sendika” sözcüğü nasıl kabul gördü? Hemen benimsendi mi?

İşçi eylemleri için Osmanlı İmparatorluğu’ndan günümüze birçok sözcük ve terim kullanıldı: “terk-i hizmet”, “tatil-i eşgal”, “tatil-i mesalih”, “tatil-i mesai”, “ziham” ve nihayet grev, nümayiş, miting, gösteri ve yürüyüş,,, “toplucu viziteye çıkmak”, “sakal grevi”, ve benzeri terimler... Bunlar işçiler için neyin ifadesi? Örneğin son yıllarda işçilerin icat ettikleri kimi protesto eylemi, “alkışlarla protesto”, “sakal grevi” veya “saçın yada bıyığın yarısını traş ettirmek”le işçiler ne anlatmak istiyorlar. Olayın dışındaki biri için anlaşılması o kadar kolay bir olgu değil bu. Elbette biz de bir anlam verip, bir yorum yapabiliriz. Ama işçinin bu tür eylemiyle ne demek istediğini kesinlikle açıklamak kolay değil. Grev eyleminde aşağı-yukarı ne yapılmak istendiği biliniyor. Ama yeni mücadele biçimlerinde anlam işçilerden sorulmalı. Bu konuda gazetecilere görev düşüyor. İşçilere sorulmalı: Sakal greviyle vermek istediğiniz mesaj nedir?

Günümüz ve geçmiş dönemler sözcük ve terimlerinin işçiler açısından anlamını saptamak için işçilerle yapılacak söyleşiler yanında, dönemin birinci elden kaynakları, özellikle gazeteler, bu arada anılar işimizi kolaylaştıracaktır. Sözlükler de yardımcı olacaktır. Öte yandan yasa koyucunun bu terimleri ve sözcükleri ne amaçla kullandığını da araştırmalıyız. Bunun için tüzel düzenlemeler, yine dönemin birinci elden kaynakları, gazeteler yanında arşivler, meclis tutanakları ihmal edilmemelidir. Örneğin genç Türk iktidarının ve daha sonra cumhuriyet iktidarlarının “esnaf”ı belirsiz, anlaşılmaz ve “kapalı” tanımlamalarında hedefledikleri çok sayıda işçiye de bu tanım içinde “hapsederek” işçilikten, sınıf bilincinden uzak tutmaktı. Benzer bir uygulama günümüze dek memur tanımında yapılıyor. Memurlar, işçilerden “ayrı” bir kategori biçiminde değerlendiriliyor. Bunun sonucunda aynı işi yapan iki çalışandan biri işçi diğeri memur oluyor. Mücadeleleri de ayrılıyor. Örgütlenmeleri de. Dahası çalışanlar arasında dengesizlikler yaratılıyor. Bölünen sınıf daha kolay denetleniyor. Ve bir dizi yapay sorunla her iki tarafta, yani işçiler ve memurlar, meşgul ediliyor; gerçek sorunlardan uzaklaştırılıyor.

İŞÇİ SINIFI BİLİNCİ: VAR MI? YOK MU?

Birçok araştırmada işçi sınıfı bilinci bir ölçme yöntemi gibi kullanıldı/kullanılıyor. Bu konuda gereken özen ve dikkat gösterilmeden. Örneğin, bir bilim adamı, iki tarih veriyor, “Bu iki tarih arasında sınıf bilincinden söz edilebilir, öncesi ve sonrası için sınıf bilincinden bahsetmek yanlıştır.” diyor. Ancak, sınıf bilincinden ne anlamak gerektiğini, kendisinin ne anladığını belirtmiyor. Sınıf bilincini tanımlamıyor. Somut, herkesçe bilinen bir şeyden söz ediyormuş havasını veriyor. Dahası 1960’lı yıllardan bu yana gelen kötü bir alışkanlık edinildi: İşçi sınıfı bilinci sanki ve sadece, işçilerin, bir partiye, mümkünse çalışmayı yapanın partisine, sempati duymaları yada üye olmaları halinde ve yalnız o durumda söz konusu olacaktır.

Sınıf bilinci sadece ideolojik amaçlar için kullanılan bir kavram değil. Bilimsel göstergelerle, toplumsal, ekonomik ve siyasi tavır alışlarla saptanabilen bir olgudur. Bunlar arasında siyasi bir partiye, devrimci bir örgüte üyelik de vardır. Ancak bu sonuncu tek ve olmazsa olmaz kural veya koşul değildir. Olmamalıdır.

Bu konuda birçok şey söylenebilir:

1-Eğer işçi sınıfı bilincinden solcu, ilerici ve devrimci parti ve örgütlere ilgi, yaklaşım, eğilim gösteren, onlara üye olan, onlar bünyesinde militanlık yapan işçilerin varlığı ve sayısı aranıyorsa; 1900'lerden beri bu tür işçilerin varlığı biliniyor. Osmanlı İmparatorluğu döneminde, Bulgar, Yunan, Hırvat, Sırp sosyalist işçiler yanında Türk ve Müslüman sosyalist işçiler de vardır. Daha sonraki yıllarda, 1930'lar, 1940'lar, örneğin 1946 dönemeci ve 1950'lerde sosyalist ve komünist işçiler faaliyetleriyle çalışmalara konu oldular. İkinci dünya savaşı yıllarında TKP'nin işçiler arasındaki etkinliği inkar edilemez. 1961'de TİP'in işçi önderlerince kurulduğunu bir kez daha anımsatalım. Daha sonraki yıllardaki gelişmeleri biliyoruz. Uzun sözün kısası: Sınıfta bilinç var mı? Yanıtlanması için daha ciddi araştırmalara ihtiyacımız olan bir soru. Ama sınıfta her zaman bilinçli işçi olduğu yadsınamaz.

2-İşçi sınıfı bilincine sahip olmak sadece solcu, ilerici ve devrimci parti ve örgütlere üyelikle ispatlanamaz. Bu, yukarıda vurguladığım gibi, ölçütlerden biridir. İşçi sınıfı bilincinin varlığını ispat edici şu unsurları dikkate almak zorundayız:

a) İşçiler eylem yapmasını biliyorlar mı? Eylemlerini örgütleyip sürdürüp, başarıyla

bitirebiliyorlar mı? Başarısızlık halinde sınıf dayanışması içine girebiliyorlar mı?

b) İşçiler eylem alışkanlıkları olduğunu gösterebiliyorlar mı?

c) Aralarında dayanışma örneklerini, mücadele anında, somutlaştırabiliyorlar mı? Örneğin grevdeki yoldaşlarına yardım, dayanışma grev veya grevleri, işçi eşlerinin destekleyici tutumları vb. eylemler.

d) Eylem alışkanlığı bir kuşaktan diğerine aktarılıyor mu? Yani işçi sınıfı ortak hafızasını yaşatmak için uğraş veriliyor mu? Kulaktan kulağa, anılar, türküler, destanlar aracılığıyla yaşanan eylemlerin unutturulmaması faaliyeti.

3-Türkiye’de siyasi partilere ve örgütlere yakın bilim kadın ve adamları ile araştırmacıların bir bölümü, askeri darbelere karşı çıkmadığı ve/veya sağcı partilere oy verdiğini sandıkları için, kısacası o meslektaşların beklediği/istediği tavrı koymadığı nedeniyle, işçi sınıfına birdenbire “bilinçsiz” nitelemesi vuruyorlar. Şaşırmamak elde değil. Çünkü, bu meslektaşların bir bölümü, belki daha birkaç ay önce, tersini söylüyorlardı. Bu durumda işçi sınıfı bilincinin zaman zaman yiten bir şey olduğu sonucuna mı varmalı? Bu herhalde

doğru olmaz. Türkiye’de, dünyanın başka ülkelerinde olduğu gibi, işçilerin, dikkatinizi çekiyorum *işçi sınıfının değil*, bir bölümünün sağcı partilere oy verdikleri iddia ediliyor. Kamuoyu araştırması, bilimsel çalışmaların yapılmadığı Türkiye’de bu konuda söylenenler neredeyse hayal ürünü. Bir yerde işçi sınıfına kızgınlığın başka bir işareti. İşçilerin, basite indirgeyerek söyleyelim, zaman zaman Süleyman Demirel’e veya Turgut Özal’a oy verdiklerinin ispat edilmeden savunulması, işçi sınıfını küçümsemekle ilgilidir. “işçi sınıfı yoktur!” diyebilmek için güzel bir mazeret.

Kimi bilim kadın ve adamı ile kimi araştırmacı, bilimsel çalışmasını partisinin görüşüne uydurmaya çalıştı/çalışıyor. Bunun örnekleri artık çok iyi biliniyor. Ama yaşanan “uydurulana” uymayınca kusur kimde? Suçlu kim? Elbette işçiler. Çünkü “sınıf” yoktur. Çünkü işçilerin bilinci yoktur... Bilinci olsaydı “kendi partisini” seçerdi. Ama hangi partiyi? Sol ve devrimci alanlarda kaç parti var? Herkese göre doğal olarak “kendi partisi” seçilmeliydi.

Bilim dünyasıyla siyaset “evliliği” Türkiye’de kötü sonuçlarıyla tarihe geçmeye adaydır. Dünyanın birçok ülkesinde olduğu gibi ülkemizde

de siyaset ve bilim arasında bir “çekicilik” oyunu yaşıyor. Geçmiş dönemlerde siyasete “atılan” kimi bilim kadın ve adamının parti yöneticisi, milletvekili ve bakan olarak gösterdikleri başarısızlıklar ortada. Günümüzdeki örnekleri de ilgiyle izliyoruz. Bilim kadın ve adamlarının siyaset dışında kalmaları gerektiğini savunuyorum sanılmasın. Siyasi tavır sadece siyasi partiye üyelik değildir diyorum. Ve ülkemizde şimdiye kadar bu konuda olumlu örnekler verilmediğini ileri sürüyorum.

Herhangi bir siyasi partiyle organik ilişkisi olmayan bir bilim kadını ve adamı siyasi düşüncesini açıklayabileceği gibi siyasi tavırda alabilecektir.

Siyasetin bilim üzerindeki olumsuz etkileri dikkatli olmamızı gerektiriyor. Bu arada Türk aydınının “Devlet”in cazibesine kapılan bir varlık olduğu unutulmamalı. *İcare (İkarus/İkaros)* için güneş neyse, aydın için de devlet odur. Türkiye’de cumhuriyetin kuruluşundan 1960’a devletçi partilerin “çekim merkezi” oldukları hatırlanmalı. 1960 sonrasında ise sol parti(ler) süregiden devletçi partilere karşın rekabet edebilecek güçte çekim merkezi olamadı(lar). Çünkü aydın da siyasete “devlet adamı” olmak için giriyor. Bu

açıdan bakılınca ilk baskılar ve 1971 askeri darbesi birçok aydının riski az devletçi partilere dönüşünü hızlandırdı. Hele 1980 darbesi ve onun sayesinde tufan gibi esen YÖK sonucu “sınıf”ta bilim kadın ve adamı kalmadı.

Ama olan oldu. Devletçi partiler güdümündeki aydınlar/bilim kadın ve adamları işçi hareketi, işçi sınıfı bilinci ve daha birçok konuda “damga”larını vurdular. 1960’lı yılların başında Bülent Ecevit’in işçi mücadelesine ilişkin sözleri, 1930’ların ünlü “Sınıfsız imtiyazsız bir kütleyiz”in yeni bir formülasyonudur. Ve bu kimi bilim adamınca üniversitelere, sendikalara taşındı. Aslında Ecevit’in buna ihtiyacı yoktu. Ama öbürlerinin Ecevit’e ihtiyacı vardı: Devlet adamı olabilmek için...

Bilim adamı siyasi tercih yapamaz demiyorum. Yaptığı siyasi tercihiyle bilimsel araştırmalarını karıştırmamalı diyorum. Siyasi ağırlıklı, gerçeklere uymayan yaklaşımlarla ne partisine ne bilime yarar verir. Yakın geçmişimiz birçok örneğiyle dolu. Bilimle uğraşanlar, bir diğerinin siyasi görüşüne katılmak için araştırma yapmaz. Gerçeği bulmak için araştırma yapar. Eğer siyasi partiler bu konularda araştırma yapmak istiyorsa, kendi araştırmacıları ne güne duruyor?

Bilimle uğraşanlar özgün olmak ve yeni şeyler söylemek zorundadır. Siyasi partilere karşı özgür ve bağımsız olmaları gerektiğine inanıyorum. Bu davranış biçimi, onlara, gerçeği her yerde söyleyebilme olanağı vereceği için yaşamsal öneme sahiptir. Bilimle uğraşanların görevi saklamak, gözden uzak tutmak değil tam karşıtı gözleri açmak ve bulduklarını gözler önüne sermektir.

Aydın, partili olmakla sıradan bir gazetede köşe yazarlığı gibi iki uçta bulunmak zorunda değildir. Görevini sorgulamak olanağı bulunan ve iki uç arasında başka noktalarda vardır.

İşçilerin şu veya bu partiye sempati duyması, üye olması hem bilincinin göstergelerinden biridir. Hem de kişisel tercihinin somutlanmasıdır. Birincisi bizi ilgilendirir. İkincisine karışmanın görevimiz olduğunu sanmıyorum.

Buraya kadar anlattıklarımla işçi hareketi tarihinin, bu anlamda, *dépolitiser*'den geçirilmesi, politikasızlaştırma tedavisine tabi tutulması ve bilimselleştirilmesi yada yeniden-bilimselleştirilmesi gereğini vurgulamak istiyorum. Başka bir deyişle bilim kadın ve adamı

işçi sınıfı *yerine* konuşmaktan vazgeçmeli, onu konuşurmalı ve dinlemeli...

KAYNAKLAR

İşçi hareketi tarihine ilişkin bir çalışma yapmaya başlayan bir1876: Üç Padişah Yılında İşçi Eylemleri çok genç araştırmacının sık kullandığı cümle şudur: “Kaynak yok.” Genç araştırmacının söylemek istediği, bu konuda yazılmış çok sayıda kitap yokluğu, olmalı. Çünkü kaynak çok. Ama Türkiye’de kaynak taramak nedense tercih edilmez. Oysa konumuza ilişkin kaynakların tamamını gün yüzüne çıkaracak araştırmacılara büyük bir gereksinme var.

Yirmi kadar kitap bir o kadar makale ile kitap “derlemek” alışkanlığından kurtulabilirsek, “bakire” belgeler sayesinde orijinal çalışmalar yaratmak olanağını bulabiliriz.

Pütten kollokyumunda sunduğum tebliğimde önerdiğim kaynakları, ayrıntısına girmeden, dikkatinize sunuyorum:

I-Yazılı kaynaklar:

1- Resmi arşivler; 2- Özel arşivler; 3- Bilimsel çalışmalar; 4- Sendika yayınları; 5- Resmi belgeler (Kurum yayınları); 6- Anı, öykü, şiir ve romanlar; 7- Özgün makaleler; 8- Basın (gazete ve dergiler).

II- Sözlü kaynaklar: Söyleşiler, görüşmeler, işçi türkü ve marşları, geçmiş dönem işçi önderleri üzerine anlatılan yarı masal yarı destan anlatılar, vb.

III- Diğer kaynaklar: Foto, dia, afiş vb. belgeler.

Adı geçen tebliğde söylediklerimi yinелеmeden şunları yazmak istiyorum.

İşlenmiş kaynaklar yerine işlenmemişler tercih edilmeli. Yeni kaynaklar bulunmalı. Ayrıntılı tarih yazmalıyız. İlla teorik sonuçlar çıkarmaya yönelik çalışmalardan kaçınmalıyız. Ortak hafıza, tarihin soluğunun kesildiği anda başlar. O halde işçi sınıfı ortak hafızası özel ve resmi televizyonlar tarafından silinip süpürölmeden Tarih soluklanmalı ve ortak hafızayı not etmeli. Ulusal düzeydeki olaylar yanında kentlerdeki yazılmalı; aralarındaki ilişkiler, etkileşimler göz ardı edilmeden. Yenilenen/yinelenen yanlışları düzeltecek, tarihe sorulan soruları yanıtlayacak çalışmalar gerekiyor artık.

Bilimsel çalışmaları ve kimi kitapları eksik, yanlış, abartma veya küçümsemeleri nedeniyle eleştirdim. Ama bu, onların okunmaması anlamına gelmez. Tersine önce onları okumalıyız. Dikkatlice ve eleştirisel bir gözle. Birinci elden kaynaklara dayalı çok az çalışma yapıldığı için birinci elden kaynakların daha çok kullanılması arzu edilir. Ama eleştirisel bakış onlar için de geçerlidir. Bu belgeler karşılaştırılmalı bir biçimde değerlendirilmeli. Belge fetişizmine düşmemeliyiz. Belgelerin etkisi abartılmamalı.

Türkiye’de tarihi ve öğretime ilişkin nedenlerle yazılı olan şeylere körü körüne inanma alışkanlığı yaygın. Yazılı şeyler sorunlar da doğuruyor. İnananların sayısı artıyor. Bu nedenlerle eleştirisel yaklaşım ihmal edilmemeli, özellikle yazılı kaynaklarda.

Varsayımlarımızda serüvenci yaklaşımlara da yer verilebilir. Çünkü ancak bu biçimde yeni şeylere ulaşılabiliriz. *Aventuriste*’de *avant* sesi de var çünkü. *Avant*’da ise öncü ve öncül var. Ancak “öncünün” öcüne dönüşmemesine de özen göstermek şart.

Birinci ve ikinci elden kaynakları bulduktan sonra, değerlendirebilmek için bilimsel bir metod gerekiyor. İşçi eylemlerini birer birer alıp

aktarmak anlamlı değil. Yinelenmeleri sürecinde ve belli bir yöntemle değerlendirilmeliler. Bu konuda Michelle Perrot'un doktora tezinde işimize yarayacak araç ve gereçleri bulabilir (37). Grev konusunda değişik çalışmalarında kullandığım metod yararlı olabilir (38). Diğer konularda, örneğin sendikal uğraşlar vb. yeni yöntemler geliştirmeliyiz.

SÖYLEŞİLER

Türk toplumu söze, sözlü olana önem veren bir toplum. Birçok şey sözde yaşatılıyor. Ancak sözün ömrü, yazılı olandan daha kısadır. Bu bakımdan söyleşilerle sözlü olanı yazılıya çevirebiliriz. Ancak kolay görünmesine karşın, kuralı yok sanılmasın. Belli kurallara uyulmadan yapılan söyleşi yararlı olmaz. Burada söyleşiyi, mülakat anlamında kullanıyorum. İyi bir söyleşi yapabilmek için sorular önceden hazırlanmalı. İlgili dönem ve söyleşi yapılacak kişi iyi tanınmalıdır. Tersi durumda, yani elimize bir teyp alıp, “hadi söyleşi yapmaya gidelim” demekle başarılı olamayız. Sendikacılarımızın maalesef okumaya, yazmaya özel bir merakları olmadığı biliniyor. Öte yandan geçmiş dönem işçi liderleri, sendikacıları

anılarıyla başbaşalar. Bu nedenlerle söyleşilerle anlatacakları tarihe mal edilebilir. Anılar aktarılırken yanılma olasılığı da var. İşte bu yüzden konuya hakim olmak şart. Aksi halde karmakarışık anılar yumağı ortaya çıkar.

Söyleşi yapılacakların listesi oldukça uzun. Özellikle belirtmek istediğim bazı isimler var: örneğin DİSK'in eski ve yeni yöneticileri, Çalışma Bakanı ve Başbakan olarak Bülent Ecevit (39), Çalışma Bakanı olarak Cahit Talas (40), siyasi bir militan ve yönetici olarak Sadun Aren, Halil Tunç, Şaban Yıldız, Kemal Sülker, İsmail İnan, İdris Erdiñç, Rasih Nuri İleri, Kemal Daysal, Mehmet Karaca... Bu arada “doğal işçi önderleri” unutulmamalı.

Bazen bir rastlantı, bir gazete haberi, gazetede okuyacağımız bir yazı, bir röportaj ilginç ufuklar açabilir. Birçok öğretici unsur taşıyabilir. Yeni araştırma olanakları yaratabilir. Bir örnek vermek istiyorum:

Cezmi Ersöz: “Rus gelinler”, *Cumhuriyet Dergi*, 1 Mart 1992, s. 8-9. Bu röportaj gerçek bir “mücevher”, bir “maden”. Neler öğrenmiyoruz ki: “Bir süre sonra Kayseri’ye gelen Rus teknisyenler (Kayseri Sümerbank) fabrikasında kütüphane kurdular.” Olay, kısaca şu: 1933’te Kayseri

Sümerbank, yedi tekstil (dokuma) mühendisini Moskova ve çevresindeki dokuma okullarında bir tür staja gönderir. Bu gençler birbirinden güzel Rus kızlarına vurulurlar. Onları evlenmeye ve kendileriyle Türkiye’ye yerleşmeye ikna ederler. 1935’te Kayseri’ye yedi Rus gelin gelir. Buldukları, umdukları gibi değildir. Ama ok yaydan çıkmıştır bir kez. İşte, Ersöz, bir gazetecilik örneği verip, bu “gelinlerden” hayatta olanları bulup, konuşmuş, röportajını yazmış. İra’nın anlattıklarından bir parça:

“Bir süre sonra (1940?) fabrikanın muhasebe servisine girip, çalışmaya başladım.”

O yıllarda madenlerde mahkumların bile çalıştırıldığını biliyoruz. Röportajda bu konuda ilginç bir bilgi var: “1940’lı yıllarda Kayseri Sümerbank’ta genellikle kocalarını öldürmüş olan Karadenizli mahkum kadınlar çalıştırılıyormuş. Bunlar dışında hemen hiçbir kadına iş verilmiyormuş.” Kadınların çalışması konusunda araştırılması gereken bir nokta.

Öte yandan “İra’nın “komünist” suçlamasıyla başından geçenlerde ilgiyle izleniyor. 1930’larda SSCB’den gelen, Türkiye’den SSCB’ye gönderilen uzmanlar ve bunların çevresinde

gelişen toplumsal, siyasi ve ekonomik olaylar niçin bir tez konusu olmasın?

KARŞILAŞTIRMALI İNCELEMELER GEREKSİNMESİ

İşçi sınıfı kentlerin ve sanayinin çocuğudur. Deyim yerindeyse doğum yeri Batı'dır. Son yıllarda Batı'da üçüncü veya dördüncü sanayi devriminin yaşandığı ileri sürülüyor. İşçi sınıfının yapısı değişiyor. İşsizlik beklenmeyen boyutlara ulaşıyor. Yeni yoksulluktan söz ediliyor. İşçi sendikalarının bu gelişmelerden olumsuz boyutlarda etkilendiği gözleniyor. Kimi çalışan kategorilerinin, bireysellik ve işvereniyle bütünleşme sonucu, sendikacılıktan uzaklaştığı saptanıyor. Bu bağlamda, Türkiye'de işçi sınıfı ve işçi hareketi çalışmalarında ille Batı'yla karşılaştırmalar yapılmak isteniyorsa, Batı'nın hangi döneminin dikkate alındığının belirtilmesi gerek.

Türkiye'de işçi hareketi tarihinin Batı'dan farklı olduğu yönler var. Kimi karşılaştırmalar bu nedenle yapay kalıyor. Kimi çalışmalarda ise ABD, Fransa, İngiltere örnekleri Türkiye örneği yanında duruyor; yani herhangi bir kıyaslama yapılmadan, sadece olaylar aktarılıyor. Kimi çalışmalarda dış

dinamikler abartılıyor. Bu konuda, yukarıda örneklediğim gibi, en çarpıcı olanı 1871 Paris Komünü ile 1871’de kurulduğu sanılan Ameleperver Cemiyeti arasında kurulan ilintidir (!) Bu arada Batı kaynaklı “komplo teorisinin” hak etmediği ölçüde önemsendiğini de vurgulamalı.

Türkiye, çevresinde olup-bitenlerden tümüyle kopuk bir biçimde devinmiyor, boyutlanmıyor, gelişmiyor. Çevre etkilerini nasıl değerlendirmeli? İç dinamiklerin çok önemli olduğu kanısındayım. Ama dünyadaki çok ciddi siyasi, ekonomik değişikliklerde etkiler ülkeyi ve ülke iç dinamiklerini. O halde sorun dış ve iç dinamiklerin dengeli bir biçimde etki derecelerini saptamaktır.

1917 Ekim Devrimi, birinci ve ikinci dünya savaşları, dünya ekonomik bunalımları, ikinci dünya savaşı vesilesiyle İngiltere’de uygulanan ve sırayla birçok ülkeyi etkileyen Beveridge planı ve onu izleyen sosyal politikalar elbette Türkiye’ye yansıdı. Ama Batı ülkeleriyle kıyaslamalarda zorlamalardan kaçınmak gerektiğini sanıyorum. Türkiye’nin kendine özgü nitelikleri unutulmamalı. Belki önce Türkiye’nin kendine özgü niteliklerini araştırmalıyız. Bunu yaparken kıyaslama/karşılaştırma yöntemi yardımcımız

olabilir. Türkiye’de işçi hareketinin ve tarihinin özgün niteliklerini saptamak ve iç dinamiklerini bulmak için Müslüman dünya ülkeleri başta, üçüncü dünya ülkelerinin deneyim ve tarihleriyle karşılaştırmalar yapılmalı. Türkiye, tarihinin kendisine bıraktığı “miras” sonucu bir yandan bir balkan ülkesidir, öte yandan bir Yakındoğu ülkesi. Dolayısıyla Bulgaristan, Yunanistan yanında Irak, İran, Suriye, Lübnan, Ürdün, İsrail, Mısır ve Sudan ile karşılaştırmalara gidilmeli. Türkiye işçi hareketi tarihi kendi içindeki çeşitliliği ve renkliliğiyle Balkanlar ve Yakındoğu’da Osmanlı İmparatorluğu tarihi sonucu ortak bir geçmişi paylaştığı ülkelerle karşılaştırmalı incelemelerle daha iyi anlaşılacaktır.

Bu bağlamda, Osmanlı’dan günümüze Devletin toplumsal yaşamdaki vesayetçi tutumunun Türkiye’de daha belirgin olduğu unutulmamalı. Devletin, toplumsal harekete karşı politikasının baskıcı, işçi hareketine “zabıta olayı” gözüyle baktığı ve işçi hareketinin sosyalist hareketle birleşmesinden, işbirliği yapmasından feci biçimde korktuğu da.

Bu çerçeve içinde yapılan kimi karşılaştırmalı çalışmalar bulunuyor. Önce J. A. Hallsworth’un yazısını zikretmek istiyorum: “La

liberté syndicale et les relations professionnelles dans les pays du Proche et du Moyen Orient”, *Revue Internationale du Travail*, Cilt: LXX, Sayı: 5-6, Kasım-Aralık 1954. Bu yazı 1955’te Çalışma Vekaleti Dergisi’nde (Cilt: III, Sayı 1 ve 2) Muhaddere ve Muharrem Taşcıoğlu’nun çevirisiyle, “Yakın ve Orta Şark memleketlerinde sendika hürriyeti ve işçi-işveren münasebetleri” adıyla yayınlandı. Özellikle İran ve Türkiye karşılaştırması ilgi çekicidir.

Bu yaklaşım içinde, 26 Nisan 1985’te, Paris 7.Üniversitesi *Laboratoire Tiers-Monde* bünyesinde, meslektaşım Jacques Couland ile birlikte, “Etat et mouvement ouvrier au Moyen-Orient”(Ortadoğu’da devlet ve işçi hareketi) adı altında bir kolokyum düzenledik. Tebliğler, bir “présantation” ile, Mohammed Harbi’nin yönettiği, Paris’te yayınlanan *Sou’al* dergisinde özel sayı olarak yayınlandı: Sayı: 8 Şubat 1988. Katkıda bulunanlar ve tebliğleri şunlardır:

J. Couland ve Mehmet Şehmus Güzel: “Présantation”.

Mehmet Şehmus Güzel: “Etat et mouvement syndical en Turquie (1946-1947): Autonomie ou integration?”(Türkiye’de devlet ve sendikal

hareket, 1946-1947: Özerklik veya (sistemle) bütünleşme?).

Touraj Atabegi: "L'organisation syndicale ouvrière en Iran de 1941 à 1946" (1941'den 1946'ya İran'da işçi sendikal örgütlenmesi).

Alain Gresh: "Les officiers libres et les camarades: Le P.C. soudanais face à Nemeiry" (Hür subaylar ve yoldaşlar: Numeyri karşısında Sudan Komünist Partisi).

Elisabeth Picard: "Une crise syrienne en 1965. Les syndicats ouvriers face au nouveau régime ba'thiste" (1965'te Suriye'de bunalım. Yeni baas rejimi karşısında işçi sendikaları).

Elisabeth Longuenesse: "Etat et syndicalisme en Syrie: Discours et pratiques" (Suriye'de devlet ve sendikalizm: Söylev ve uygulamalar). Jacques Couland: "Etat et mouvement syndical en Irak (1968-1978): Deux conceptions du rôle et des tâches des syndicats" (Irak'ta devlet ve sendikal hareket, 1968-1978: Sendikaların görevleri ve rolüne ilişkin iki görüş).

Bu çalışmalar boyunca yabancı sermayenin yakın ve Ortadoğu'ya "girişi", işçi sınıflarının oluşumu ile bölge komünist partilerinin gelişimi, ilişkileri ve etkileşimleri arasında benzerlikler

saptadık. Özellikle 1940'lı yıllarda benzerlikler daha fazla. Devlet-Ulusların bölge ölçeğinde sayılarının artması, endüstrileşmeye öncelik veren kalkınma politikaları ve işçi sınıfında sayısal çoğalma, kentleşme ve doğurduğu sorunlar, gecekondu olgusu, toplumsal yasalarda yenilikler (sosyal sigorta, iş mevzuatı, vb.), sendikal hareketin canlanması ve bu nedenle sendikacılığın denetim altına alınmak istenmesi için uygulamaya konulan politikalar... Her ülkenin kendine özgü nitelikleri yadsınmadan ortak noktaları bulmak, kader ortaklığını mı gösteriyor?

Yakın ve Ortadoğu (Maşrek) giderek Magrip ülkeleri arasında daha geniş kapsamlı (gerek zaman gerek mekan bakımından) karşılaştırma yapmak isteyenlere şu birkaç yapıtı öneririm:

Elisabeth Longuenesse: *La classe ouvrière en Syrie, une classe en formation* (Suriye'de işçi sınıfı, oluşum halinde bir sınıf), doktora tezi, Paris, 1977. Birçok makalesinden biri: "The syrian working class today", MERİP Reports, No: 134, Temmuz-Ağustos 1985.

Jean Hannoyer ve Michel Seurat: *Etat et secteur public industriel en Syrie* (Suriye'de devlet ve kamu sanayi sektörü), Beyrut, 1979.

Michel Seurat: *L'Etat de barbarie*, Seuil, 1989. 1985'de Lübnan'da rehin alınan ve bir süre sonra vefat eden ünlü araştırmacı. Gilles Kepel ve Olivier Mongin tarafından bir araya getirilen yazılarından derlenen kitap, Seurat'ın özel ilgi alanını oluşturan Suriye devleti, toplumu ve toplumun devletce nefessiz bırakılması ağırlıklı. Bu arada Lübnan, Mısır ile arap yakındoğusuna ilişkin yazılar ve bölümler de var. Devlet ve sanayileşme, devlet ve köylüler incelenenler arasında. Seurat'ın yayınlar listesi kitabın sonunda veriliyor.

Autrement dergisi, Ocak 1993 tarihli 65. sayısı Damas (Şam) kentine ayrılı. Elisabeth Picard'ın yazısı önemli:, "Construire un Etat, dominer une nation: Portrait du president Hafez El-Asad" (Bir devlet inşa etmek, bir ulus üzerinde hegemonya kurmak: Başkan Hafez El-Asad'ın portresi", s. 146-153.

Samir Amin: *Irak et Syrie (1960-1980)*, Paris, 1982.

Dominique Chevallier: *Villes et travail en Syrie du XIX au XX siecle* (Suriye'de kentler ve çalışma: 19. yüzyıldan 20. yüzyıla), Paris, 1982. Yazarın daha önce yayınlanmış yazılarının derlenmesinden oluşuyor.

Hana Batatu: *The old social classes and the revolutionary movements of Irak* (Irak devrimci hareketleri ve eski toplumsal sınıflar), Prince, 1978.

Georges Haupt ve Madeleine Reberieux: *La deuxième Internationale et l'Orient* (ikinci Enternasyonal ve Doğu), Paris, 1967.

İran konusunda yukarıda adı geçen Touraj Atabegi'nin yazısında birçok kaynak var. Öte yandan Humeynist "devrim" defalarca yazıldı. Bunların yanında şu iki yapıtı zikretmek istiyorum:

La social-democratie en Iran (İran'da sosyal-demokrasi); Cosroe Chaquérie, konuya ilişkin yazı ve belgeleri açıklayıcı bilgi ve notlarla derlemiştir. Yazarın kendi yayını, Florence, 1979.

Gérard Heuze: *Iran au fil des jours* (Günler boyunca İran), Paris, 1990. "Devrim"ın "iç"ten yaşantısı. Şah'a muhalif aydın, doktor, işçi, molla ve ayetullahların öyküsü. İran toplum yapısı. "Devrim" sonrası yaşananlar...

Jean-Pierre Thieck: *Passion d'Orient*, Paris, 1992. 1980'li yıllarda, *Le Monde* gazetesinin İstanbul muhabirliğini yapan ve yazılarını Michel Farrère ismiyle imzalayan araştırmacının, gazetede ve başka yapıtlardaki çalışmalarının

derlenmesinden oluşan kitap. Derleme işini Gilles Kepel üstlenmiş. Thieck de Michel Seurat ve Gilles Kepel gibi CERMOC (Çağdaş Ortadoğu Araştırma ve İnceleme Merkezi) bünyesinde yetişen genç araştırmacılardan biriydi. Türkiye ve İstanbul üzerine gazeteci türü yazıları yanında bilimsel çalışmaları da dikkat çekiyor. Bunlardan biri: “Communiste et mouvement national en Egypte, 1945-1946”, s. 71-109.

Fernand J. Tomiche: *Syndicalisme et certains aspects du travail en Republique arabe unie (Egypte), 1900-1967*(Birleşik Arap Cumhuriyetinde (Mısır) sendikalizm ve çalışma yaşamından kimi görüntüler), G.-P- Maisonneuve et Larose, Paris, 1974.

Jacques Couland: *Le mouvement syndical au Liban 1919-1946*, Paris, 1970. Yakındoğu ülkelerindeki işçi hareketi konusunda Fransızcadaki ilk yapıtlardan ve en iyilerinden biri olmasıyla önemlidir.

Claude Dubar, Selim Nasr: *Les classes sociales au Liban*, Paris, 1976.

Elisabeth Picard: *Liban, Etat de discorde, des fondations aux guerres fratricides* (Lübnan,

uyuşmazlık konusu devlet, kuruluşundan kardeş kavgalarına), Paris, 1988

Jacques Couland: *İsrael et le Proche-Orient arabe*, Paris, 1969.

Elie Barnavi: *Une histoire moderne d'İsrael*, Paris, 1988.

Doris Bensimon: *Religion et Etat en İsrael* (İsrail'de din ve devlet), Paris, 1992.

Alain Greilsammer: *Les communistes israeliens*, Paris, 1978.

Peretz Mehav: *La gauche israelienne. Histoire, problemes et tendances du mouvement ouvrier israelien* (İsrail solu. İsrail işçi hareketinin eğilimleri, sorunları, tarihi), Paris, 1973. İsrail komünist Partisi, İşçi Partisi ve Histadrut'a ilişkin çok geniş bilgi ve veriler içeren yapıtın önsözü Georges Friedmann imzalı.

Raymond Sayegh: *Le système de partis politiques en İsrael* (İsrail'de siyasi partiler sistemi), Beyrut-Paris, 1971. Histadrut'a ilişkin bilgiler içermesi açısından ilgi çekiyor: s. 267-286'da. Üyelik konusu, Histadrut'un ekonomik fonksiyonları ve siyasi ağırlığı inceleniyor. Yazar bir yerde, Histadrut'u, "siyasi partiler

konfederasyonu” biçiminde tanımlıyor(s. 93). Yazarın doktora tezi olan çalışmada Georges Friedmann’ın klasik yapıtına birden çok atıf yapılıyor: *Fin du peuple juif?* Paris, 1965.

İsrail konusunda *Les Temps Modernes* dergisinin özel sayısına da bakılabilir: Mayıs,1979. Özellikle şu çalışma: Pierre Trigano: “Sehparades, proletariat, sionisme”, s. 268-303.

Yakın ve Ortadoğu için Alain Gresh ve Dominique Vidal birçok çalışmaya imza attılar. Şu ikisini öncelikle sayabilirim: *Proche Orient, une guerre de cent ans* (Yakındoğu, yüzyıllık bir savaş), Paris, 1984. *Les 100 portes du Proche-Orient* (Yakındoğu’nun 100 Kapısı), Paris, 1986.

İsrail’in devlet olarak boy göstermesinin Yakındoğu’da yarattığı sorunlar biliniyor. Ve henüz sonu alınmadı bu sorunların. Lübnan, Suriye ve Ürdün’de olup-bitenler yanında, Müslüman ülkelerde dinci siyasi akımların başlayıp, gelişmesinde siyasi düzen, toplumsal yapı ve hatta ekonomik faaliyetlerde temelde dine bağlı İsrail devletinin kurulması belirleyicidir. Filistin halkının yerinden ve yurdundan edilmesi, Lübnan’ın işgali, Suriye ve diğer komşu ülkelerinden el konulan topraklar bu oluşumun dramatik boyutlarıdır. İsrail’in kendi içinde paranoyak bir toplum ve ruh

halinin varlığı da başka bir boyuttur. Sonuçta, bu ve benzeri gelişmeler, Yakındoğu’da ülke sınırlarının Versailles “Barış Antlaşması” vesilesiyle Paris yakınındaki Krallık Sarayında çizilmiş olmasıyla da ilgilidir. Dahası bu sınırların bölge halklarının etnik dağılımını hiçe saydığı, onca dram ve trajediden sonra, ancak yeni yeni anlaşılıyor. Filistin halkı ve işçi sınıfı bölünmüş bir durumda. Bu konularda, yukarıda adı geçen, Gresh ve Vidal’ın kitaplarına başvurulabilir. Ayrıca şu kitabı önerebilirim: Nadine Picaudou: *Le mouvement national palestinien* (Filistin ulusal hareketi), Paris, 1989.

Magrib ülkeleri, Fransa’nın özel ilgisi, sömürgecilik, tarihi ve kalıcı bağlar ve ilişkiler nedeniyle Fransızca çok sayıda çalışmaya konu oldu/oluyor. İşçi hareketi tarihi açısından şu birkaç yapıtı belirtmek isterim:

P. Bourdieu, A. Darbel, J.-P. Rivet, C. Seibel: *Travail et travailleurs en Algérie* (Cezayir’de emek ve emekçiler), Paris, 1963.

Mohammed Harbi: *Aux origines du FLN: Le populisme revolutionnaire en Algérie* (FLN’in kökenlerine: Cezayir’de devrimci halkçılık), Paris, 1975. Çocukluğundan itibaren FLN (Ulusal Kurtuluş Cephesi) bünyesinde militan olarak

çalışan M. Harbi, bağımsızlıktan sonra çeşitli sorumluluklar aldı. Bumedyen'in askeri darbesini izleyen günlerde tutuklandı. İşkence gördü. Sorgusuz, kasım 1968'e dek tutuklu kaldı. 1973'den beri Paris'te yaşıyor. Halen Paris 8. Üniversitesi'nde profesördür. Harbi'nin birçok kitabından birini daha zikredeyim: *Le FLN mirage et réalité* (FLN, serap ve gerçek), Paris, 1980.

Gilbert Meynier: *L'Algérie révélée* (İfşa edilen Cezayir), Paris, 1981.

Emmanuel Sivan: *Communisme et nationalisme en Algérie, 1920-1962*, Paris, 1976.

Claude Liauzu: *Salariat et mouvement ouvrier en Tunisie, crises et mutations, 1931-1939* (Tunus'ta ücretliler ve işçi hareketi, bunalımlar ve değişimler), doktora tezi, Paris, 1978. Aynı yazarın başka bir kitabı daha: *Militants, grévistes et syndicalistes. Etudes du mouvement ouvrier maghrebin* (Militanlar, grevciler ve sendikacılar. Magrib işçi hareketi incelemeleri), Nice, 1979. Tunus, Cezayir ve Fas'ta işçi hareketi üzerinde komünist partilerin rolünü sorgulayan bir yapıt. İşçi hareketi konusunda siyasi ve ideolojik yaklaşımların aşılmasını öneriyor. Üçüncü bölümde Tunus'ta sömürgeci düzenin sonuna doğru (1946-1956) grevler aracılığıyla işçi hareketi

inceleniyor. Profesör C. Liauzu, böylece, yukarıda adı geçen, Tunus'ta işçi hareketiyle ilgili kitabının devamını yazıyor. İşçi hareketindeki efsanelere son verilmesini tavsiye ediyor. Yöntem konusunda birçok araç gösteriyor. Toplumbilimsel araştırmalar için birçok yol öneriyor.

Jean Poncet: *Le sous-developpement vaincu? Italie-Tunisie-Roumanie*, (Azgelişmişlik aşıldı mı? İtalya-Tunus-Romanya), Paris, 1970.

Fouad Benseddik: *Syndicalisme et politique au Maroc* (Fas'ta sendikalizm ve siyaset), Paris, 1991.

Philippe Brachet: *Corruption et sous-développement au Maroc* (Fas'ta rüşvet ve azgelişmişlik), Paris, 1992.

Remy Leveau: *Le sabre et le turban. L'avenir du Maghreb* (Kılıç ve sarık. Magrib'in geleceği), Paris, 1993. "Kılıç" orduyu, "sarık" İslamı çağrıştırmak için başlıkta. Yazara göre, Magrib'in, giderek Müslüman dünyanın geleceğini bu iki "kutup" belirleyecek.

Sami Nair: *Le différend méditerranéen. Essai sur les limites de la démocratie au Maghreb et dans les pays du tiers-monde* (Akdenizsel ihtilaf. Üçüncü dünya ülkelerinde ve Magrib'te

demokrasinin sınırları üzerine deneme), Paris, 1993.

İba Der Thiam: *Historie du mouvement syndical africain* (Afrika sendikal hareketinin tarihi), Paris, 1993. Yazar sendikal hareketin kökenlerini, gelişiminin izlediği safhaları ve onun Afrika ulusçuluğunun doğuş ve ilerlemesindeki rolünü inceliyor.

Yakın ve Ortadoğu ile müslüman dünyası için genel yapıtlar da zikredilebilir: Bunların bazıları Türkçe'ye çevrildi:

Jean Ducruet: *Les capitaux européens au Proche-Orient* (Yakındoğu'da avrupa sermayeleri), Paris, 1964.

Antoine Fleury: *La pénétration allemande au Moyen-Orient, 1919-1939*, (Ortadoğu'ya alman dalışı/istilası), Cenevre, 1977.

Maxime Rodinson'un şu iki yapıtı:

Marxisme et monde musulman (Marksizm ve Müslüman dünyası) Paris, 1972. Yazarın konuyla ilgili değişik makalelerinin derlemesidir. Marksizmin müslüman Doğu'ya girişiyle ilgili üçüncü bölümde şu iki yazı özellikle dikkat çekici: "Nâzım Hikmet et le communisme turc (1958)" ve

“Les problemes des partis communistes en Syrie et en Egypte” (Mısır ve Suriye’de komünist partilerin sorunları) (1958).

İslam et capitalisme, Paris, 1966. Birçok özgünlüğü yanında, İslam’ın kapitalizme engel olmadığını ileri sürmesiyle de döneminde etkili olan ciddi bir çalışma.

Magrib ve Maşrek ülkeleri için, özellikle bu coğrafyadaki arap ülkeleri için, *Magreb, Machrek, Monde Arabe* dergisinde bilimsel ve yararlı birçok makale bulunuyor. Örneğin, üç aylık derginin, Nisan-Haziran 1981 tarihli 92. Sayısı: *Aspects de l’industrialisation au Moyen-Orient arabe* (Arap Ortadoğu’sunda sanayileşmeden görüntüler) başlığıyla özel sayısı. Irak, Ürdün-Filistin, Lübnan, Suriye, Mısır ve genel olarak bölge üzerine Selim Nasr, Makram Sader, F. Rivier ve M. Chatelus’un makaleleri okunabilir. Aynı sayıda, o yıllarda Beyrut’ta faaliyet gösteren ve ciddi bilimsel çalışmalarıyla tanınan CERMOC’un yayın listesine de yer veriliyor (s. 5-6).

Aynı derginin Ocak-Mart 1986 tarihli 111. sayısında Claude Liauzu’nun uzun bir yazısı var: “Sociétés urbains et mouvement sociaux. Etat des recherches en langue anglaise sur le ‘Middle

East’’ (Kentsel toplumlar ve toplumsal hareketler. ‘Middle East’ üzerine İngilizce araştırmalar listesi).

İlk sayısı 1991 sonbaharında yayınlanan *Confluences en Méditerranée* dergisi aynı coğrafyayı kapsamayı tasarlıyor.

Bu arada *L’homme et la Société, Futur antérieur* ve *Sociologie du Travail* dergilerinde sendikacılık, işçi-işveren ilişkileri, iş yaşamındaki yeni gelişmeler irdeleniyor.

Esprit dergisi de kimi sayılarında Yakındoğu ülkelerinin sorunlarına yer veriyor. Örneğin, Haziran 1984 tarihli sayısında, “Les faubourgs de démocratie” (Demokrasinin kenar mahalleleri) başlıklı dosyada, Yunanistan ve İspanya yanında Türkiye de ele alınıyor.

Türkiye bir Akdeniz ülkesi olarak Yunanistan, İtalya ve İspanya ile karşılaştırmalı incelemelere konu olabilir/olabiliyor. Örneğin, yazılış tarihi açısından eski olmasına karşın, yaklaşımı nedeniyle ilgimizi çekeceğini sandığım şu çalışmayı anımsatmak isterim:

P. L. Reynaud: *Seuils de modernisation et société de l’être. Etude de la psychologie économique du développement. France (1958-1969) URSS, Grèce, Turquie* (Modernleşmeye ilk

adımlar ve birey toplumu. Kalkınmanın ekonomik psikolojisinin incelenmesi), Paris, 1969.

Karşılaştırmalı çalışmalarda UÇÖ (Uluslararası Çalışma Örgütü), OECD ve Birleşmiş Milletler yayınları ihmal edilmemelidir.

NOTLAR

- (1) Devlet ve tarih konusuna, 27 Eylül-2 Ekim 1988'de yapılan Putten Kollokyumuna sunduğum, "1936-1960 dönemi işçi hareketi tarihi ile ilgili araştırmalarda kaynaklar ve belgeler alanında yapılabilecek çalışmalar" başlıklı tebliğimde değindim (s. 2-4). Burada yinelemek istemiyorum. Ayrıca su yazıma bakılabilir: "Devlet-Ulus", *Toplumsal Dayanışma*, Sayı: 5, 7 Nisan 1993, s.3.
- (2) "Öykü ve romanda grev" başlıklı yazımda bu konulara biraz daha ayrıntılı bir biçimde değindim: *Süreç*, Sayı: 5, Ocak-Mart 1981, s. 51-55.
- (3) Bu konularda yukarıda belirttiğim Putten tebliğimde kimi bilgiler bulunuyor.
- (4) Metin Kutsal: *Le syndicalisme devant la législation turque et le mouvement syndical en Turquie*, doktora tezi, Grenoble (Fransa), 1959.
- (5) Alpaslan Işıklı: *Sendikacılık ve siyaset*, doçentlik tezi, Ankara, 1972; 3.basım: İstanbul, 1979.
- (6) Gülten Kutsal: *Türkiye'de işçi sendikacılığı*, doktora tezi, İstanbul, 1977.
- (7) Anıl Çeçen: *Türkiye'de sendikacılık*, Ankara, 1973.

- (8) Lütfü Erişçi: *Türkiye’de işçi sınıfının tarihi* (özet olarak), İstanbul, 1951.
Kemal Sülker: *Türkiye’de sendikacılık*, İstanbul, 1955; (G. Lefranc ile) *Dünyada ve bizde sendikacılık*, İstanbul, 1966; *100 Soruda Türkiye’de İşçi hareketleri*, 2. basım, İstanbul, 1973; 3. basım: 1976; *Sendikacılar ve politika*, İstanbul, 1975; vb.
- (9) Örneğin: Hüseyin Avni Şanda: *1908’de ecnebi sermayesine karşı ilk ayaklanmalar*, İstanbul, 1935; Mete Tunçay: *Türkiye’de sol akımlar* (1968-1923), 2. baskı, Ankara, 1967; Sedat Ağralı: *Günümüze kadar belgelerle Türk Sendikacılığı*, İstanbul, 1967.
- (10) Ameleperver Cemiyeti’nin İstanbul’lu masonlarca kurulan yardım derneği olduğunu daha önceki bir yazımda belirtme olanağı buldum: “1871 Ameleperver Cemiyeti”, *Bilim ve Sanat*, Ağustos 1981, Sayı: 8, s. 43-45.
- (11) O. Tuna ve M. Kutal: *Grev hakkı, başlıca meseleleri ve memleketimiz bakımından tanzimi*, İstanbul, 1962.
- (12) Erol Toy: “Eski kavga, Türkiye’de işçi eylemleri ve sonuçları”, *Cumhuriyet*, 21 Temmuz 1970. Bu yazı dizisini kimi eksik ve yanlışlarına karşın salık veririm. Toy, daha sonra yayınladığı bir kitabında dizi yazısına yer verdi.
- (13) *Le mouvement ouvrier et les grèves : De l’Empire ottoman à nos jours*, Aix-en-Provence (Fransa), 1975, s. 44.
- (14) A. Işıklı: “La liberté syndicale des salariées”, Max Planck Institut, Heidelberg. s. 900-942. Işıklı bu tebliğinde, tezimden birçok sayfayı, virgülüne bile

- dokunmadan, aynen aktarmasına karşın tezimi kaynak olarak göstermemiştir. Bilim adamına yakışmayacak bir davranış.
- (15) A. Işıklı: “La liberté syndicale en Turquie”, *Annuaire Turc Sur Les Droits de L’Homme*, TODAİE, Ankara, 1979. Işıklı metnin Fransızcasını düzeltmem için yardımımı rica etti, yazının Fransızcasını düzeltmek için Işıklı’ya yardım ederken, tezimin ve Fransızca birkaç kaynağın daha zikredilmeden kullanıldığını görünce, Işıklı’ya bu kaynakları belirtmek gerektiğini önerdim. Israr ettim. Bunun üzerine yazının sonuna “kısa kaynakça” eklenmesine karar verdik ve öyle yaptı. Ancak yazı içinde dipnot verilmediği için neyin nereden aktarıldığını çıkarsamak zordur.
- (16) Ahmet Refik: *Osmanlı devrinde Türkiye madenleri (1967-1200). Türkiye’de çıkan madenlerle bu madenlerin işletilmesi hakkında Divanı Hümayun mühimme defterlerinde mukayyet hükümleri havidir*, İstanbul, 1932, s. 32-33. Osmanlı madenlerinde çalışma koşullarına ilişkin araştırma yapacaklara bu kitabı, ve özellikle “Mukaddime”si ile 42. ve 43. belgeleri okumalarını tavsiye ederim.
- (17) “1845 tarihli ‘Polis Nizamı’, sansür, tatil-i mesalih’ (işlerin bırakımı), toplantı, ‘ziham’ (kalabalık) ve cemiyetler”, *Süreç*, Sayı: 8, Ekim-Aralık 1981, s. 29-39.
- (18) Hasan Bıyıklı: *Sosyal Ceza Hukuku, işçinin ceza yoluyla korunması*, Ankara, 1983, s. 9-10.
- (19) Sencer’in doktora tezi olarak hazırladığı bu çalışma (İstanbul, 1969), kimi değişikliklerle ikinci kez yayınlandı (Frankfurt, 1982).
- (20) T. Etüğü: *Kömür Havzasında ilk grev*, İstanbul, 1976.

- (21) Dipnot (10)'daki yazıma bakınız.
- (22) Bu isimler için Kemal Sülker'in yapıtlarına ve *Sosyalist Kültür Ansiklopedisi'*ne bakılabilir. Doçentlik tezimde kimi sendikacı ve işçi önderinin özgeçmişlerini yazdım: *Türkiye'de işçi örgütlenmesi 1940-1950*, Ankara, 1982.
- (23) Kadınların isyanı için şu yazılarıma bakılabilir: "1908 Kadınları", *Tarih ve Toplum*, Sayı : 7, Temmuz 1984, s. 6-12; "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e toplumsal değişim ve kadın", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: III, İstanbul, 1985, s.858-874.
- (24) 1982 ve 1983 yıllarında Fransa Dış İşleri Bakanlığı Arşivi'ndeki araştırmalarım sırasında, zamanında terhis edilmeyen askerlerin, eşlerinin ve maaşlarını alamayan subayların değişik türdeki gösteri, isyan vb. eylemlerine ilişkin birçok belge buldum. Bunları Genç Türkler dönemi üzerine düzenlenen bir kollokyumda (18-22 Ocak 1985) sundum. Bakınız: "Prélude a la 'révolution' jeune-turque: La grogne des casernes", in *Première rencontre internationale sur l'Empire ottoman et la Turquie moderne*, (ed. Edhem Eldem), İstanbul-Paris, 1991, s.247-285.
- (25) 1908 Grevlerini bir tabloyla şu yazımda sunuyorum: "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e işçi hareketi ve grevler", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: 3, İstanbul, 1985, s. 803-830. Özellikle Tablo: 3.
- (26) İbrahim Topçuoğlu: *Türkiye'de ilk sendika Sarıkışla'da 1932*, İstanbul, 1975.
- (27) 1936 Sonrası grevlerini şu yazımda anlatıyorum: "Cumhuriyet Türkiye'sinde işçi hareketi",

- Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: 7, İstanbul, 1984, s. 1848-1876.
- (28) *Kadro* dergisi koleksiyonları yanında, dönemin diğer dergileri, örneğin *İş Dergisi*, ihmal edilmemeli.
- (29) İlk akla gelenlerden biri Kemal Sülker'in anılarıdır: *Savaş yıllarında bir sürgün*, İstanbul, 1986. İkinci dünya savaşı dönemi için yazarlarımızın anıları var. Örneğin H. İ. Dinamo: *İkinci dünya savaşı'ndan edebiyat anıları*, İstanbul, 1984. Siyasetçilerin kimi de anılarını yayınladı: Hilmi Uran: *Hatıralarım*, Ankara, 1959. Hilmi Uran, CHP Adana Müfettişliği de yapan bir siyasetçidir. İ. Bilen ondan söz eder. Bakınız: İ. Bilen: *Türkiye işçi sınıfı tarihinden sayfalar*. İ. Bilen yoldaşın kısa otobiyografisi, y.y., 1984. İ. Bilen'in anıları tek taraflı ve abartmalı unsurlar taşımakla birlikte, yeni araştırmalara yol açacak niteliktedir. En azından anlatılanların doğruluğunu denetlemek isteğini vermesi açısından. Yukarıda adı geçen Sedat Ağralı'nın kitabı yazarın anılarıyla doludur.
- (30) Bu dönem işçi hareketine ilişkin birkaç yazımı zikretmeme izin veriniz: "Sendikal basında *Sendika gazetesi* örneği", *Tarih ve Toplum*, Sayı: 60, Aralık 1988, s. 46-50; "Sendikal basında *Hürbilek gazetesi* örneği", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi* (MBD), Sayı: 78, Mayıs 1985, s. 47-49; "Çalışma Bakanlığı *Çalışma Dergisi* (1945-1960), *İktisat Dergisi*, Sayı: 332, Kasım 1992, s. 49-51; "Çalışma Bakanlığı'nın kuruluşu, çalışma hayatında İngiliz etkisi", *Tarih ve Toplum*, Sayı: 50, Şubat 1988, s. 52-56; "1946 ve sonrasında Türkiye'de grev tartışması", *Toplum ve Bilim*, Sayı: 40, Kış 1988, s. 87-128; "İsmet İnönü, sosyal politika, sendika ve grev", *Yapıt*, Sayı: 10,

Nisan-Mayıs 1985, s. 67-86; “1940’larda işgücünün (işçilerin) özellikleri”, *MBD*, Sayı: 119, Mayıs 1990, s. 18-22; “İkinci dünya savaşında işçiler ve sermaye”, *MBD*, Sayı: 150, Aralık 1992, s. 31-41.

- (31) “İsmet İnönü, sosyal politika, sendika ve grev” başlıklı, yukarıda adı geçen, yazıma bakınız.
- (32) Bir örnek olarak grev hakkı konusunu alabiliriz. Muhalefetteyken grev hakkından yana olduğunu açıklayan DP, iktidarda grevin yasal düzenlenmesi konusunda sözünü tutmadı. “1946 ve sonrasında Türkiye’de grev tartışması” yazıma bakınız.
- (33) 1950 ve sonrası için K. Sülker’in yapıtlarını bir kez daha anımsatmak isterim. Özellikle *Sendikacılar ve politika*.
- (34) Sendika bürokrasisi için bakınız: E. Mandel: *İşçi sınıfı ve bürokrasi*, İstanbul, 1976; B. Dereli: *Türkiye’de sendika bürokrasisi*, İstanbul, 1977; ve şu yazım: Sendika bürokrasisi üzerine” *Süreç*, Sayı: 6, Nisan-Haziran 1981, s. 32-41.
- (35) Bülent Ecevit, bu görüşünü daha sonra sürdürdü. 10 Mayıs 1989’da, Paris’te kendisiyle yaptığım uzun bir söyleşide bu konuyu da tartışma olanağı bulduk. Bu söyleşinin çok kısa bir bölümü *2000’e Doğru* dergisinde yayınlandı: 11 Haziran 1989, s. 10-11. Söyleşinin tamamı bu çalışmanın sonunda. B. Ecevit, Çalışma Bakanı ve Başbakan olarak toplumsal ve siyasal yaşamımızın birçok yüzüne ışık tutuyor, anlattıklarıyla. Daha ayrıntılı ve kapsamlı söyleşiler yapılması gerektiğine inanıyorum.
- (36) Bir örnek olarak Alpaslan Işıklı’nın doçentlik tezine bakılabilir: s. 291 vd., 3. baskıda s. 343 vd.

- (37) M. Perrot: *Les ouvriers en grève. France 1871-1890*, iki cilt, Lille, 1975.
- (38) Şu yazım: “Grev incelemede yöntem”, *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: XXXII, Sayı: 3-4, Eylül-Aralık 1978, s. 135-141. Bu yazı daha sonra yayınlanan kitabımda yer alıyor: *Grev. Grevin yapısal ve işlevsel açıdan irdelenmesine katkı*, Ankara, 1980, s. 119-128.
- (39) Yukarıda, 35 nolu dipnotta belirttiğim gibi, B. Ecevit’in tanıklığına ihtiyacımız var, 1960’lardan 1980’e işçi hareketi tarihini anlayabilmek için.
- (40) *Cahit Talas’a Armağan* (Ankara, 1990) isimli yapıtta, Alpaslan Işıklı ve Mesut Gülmez, Talas’la yaptıkları söyleşiye yer veriyorlar. (s. 1-41). Putten kollokyumunda bir araya gelme olanağı bulduğum Sayın Cahit Talas’la, yaşamı, öğrencilik, memurluk ve öğretim üyeliği yılları, Çalışma Bakanlığı ve sonrası üzerine çok ayrıntılı bir söyleşi yaptık. Söyleşinin, Mülkiyeliler Birliği Dergisi’nde (MBD) yayınlanması için, MBD’nin yayın yönetmenliği görevini yerine getiren değerli dostumuz Haluk Gerger’e iletilmek üzere, kasetleri değerli bir meslektaşımla Ankara’ya gönderdim. Ama meslektaşım kasetlerin çözülüp, yayınlanması için, kasetleri Alpaslan Işıklı’ya “teslim ettiğini” bildirdi. Oysa Işıklı da kollokyuma katılanlardan biriydi. Ona emanet etmek isteseydim ben bizzat ona verirdim. Bir gariplik sezdim ama Alpaslan da MBD’in aktif katılımcılarından olduğundan sonucu beklemeye karar verdim. Ancak, makul bir süre geçip, kasetlerin çözülmüş biçimleri yayınlanmayınca merak edip sorduğumda, kasetlerin “kaybolduğu” bildirildi. Şaşırdım. Aklıma gelen ihtimali buraya yazmıyorum, ama sanırım

anlaşıyor. Talas'la ayrıntılı bir söyleşiyi bir gün gerçekleştirmek umunday(d)ım. (Talas'ı yitirdiğimiz için bu umudum maalesef gerçekleşemedi. MŞG, 19 Ekim 2020.) 1948'de Cenevre'de doktora tezini savunduktan sonra Türkiye'ye dönen Cahit Talas'ın özgeçmişi, işçi hareketi tarihiyle içiçedir. 1950'li yıllarda *Forum* dergisinde sendika ve grev haklarını ısrarla ve samimiyetle savunan yazıları anılmalı örneğin. Bu konularda birçok yapıtı ve makalesi bulunan Talas'ın yayın listesi için adı geçen yapıta bakınız: s. 105-113. Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı tarafından Ankara'da 24-26 Mayıs 1993'de düzenlenen "Osmanlı- Türkiye Ekonomik ve Sosyal Tarih kongresi"ne sunulan tebliğdir.

BİRİNCİ BÖLÜM: TARİHTE İŞÇİLER: OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA "SANAYİLEŞME" HAMLELERİ VE İŞÇİ EYLEMLERİ

Osmanlı İmparatorluğu'nda işçiler yanında esnafın ve diğer toplumsal sınıfların iş bırakım eylemleri örgütlediklerini biliyoruz. Bu eylemlere karşı padişahların tavrı yasaklayıcıdır. Padişah ve diğer Osmanlı yöneticileri bu tür eylemleri, özellikle işçilerin düzenlediklerini, bir tür "zabıta olayı" gibi değerlendirmektedirler. Bu eğilimin, 10 Nisan 1845'te çıkarılan "Polis Nizamı"'na (Polis Nizamnamesi) da egemen olduğunu saptıyoruz. Geleneksel yasakçılık sürmektedir.

1845 tarihli Polis Nizamnamesinin 12. maddesiyle grev, greve teşvik, işçilerin her türlü toplantı, gösteri, yürüyüş ve örgütlenmeleri yasaklanmıştır. Bu konularda gerekli önlemler alınması Polisin görevleri arasında sayılmıştır. Bu tüzel düzenlemeyle Polise, "büyük karışıklık" çıkmasını önlemek amacıyla işçilerin grev, toplantı, gösteri ve yürüyüş yapmalarını, derneklerde örgütlenmelerini engellemek, bu alanlardaki her türlü

oluşumu yasaklamak görevi verilmiştir. Böylece, yüzyılların Osmanlı yasakçı geleneği Tanzimat'ın ilk yıllarında da devam etmiştir. (1)

1800'lerden sonra ülkenin çeşitli yörelerinde kurulmaya başlanan ilk fabrikalara karşı makina kırııcılığı ve protesto olaylarının görülmesi, aynı yıllarda vergilerin ağırlığına karşı protestolar ve hatta vergi ödenmemesi türü eylemler yasa koyucunun 1845'te birçok yasağı tüzel düzenlemeye almasına yol açmıştır.

İlk “Sanayileşme” Hamleleri

1840'lı yıllar, İmparatorlukta ilk “sanayileşmeye” kalkışma, ilk devlet fabrikalarının açılmasına girişme yıllarıdır. Osmanlı İmparatorluğu, Batı ülkelerinin Sanayi Devrimi sonucu gittikçe gelişmeleri ve buna koşut olarak bu ülkeler karşısında askeri üstünlüğünü alabildiğine yitirmesi üzerine 1820'lerden başlayarak ve Yeniçeri muhalefetinden kurtulmuş olarak, öncelikle savaş sanayiinde ilk devlet fabrikalarını açmaya koyulmuştur. Aynı yıllarda savaş ve ordunun gereksinimlerini karşılayan yan sanayii yanında başka iş kollarında da fabrikalar, büyük atölye ve imalathaneler kurulmuştur.

1835'te İstanbul'da “Feshane” açılmış, bunu 1838'den sonra Bursa, Kayseri, Uşak, Afyon, Isparta ve

Gördes'teki büyük halı imalathaneleri izlemiştir. 1839'dan başlayarak İstanbul tersanelerinde gemi yapımcılığına hız verilmiştir. 1840'da İzmit'te ordu için üretim yapan Çuha Fabrikası hizmete girmiştir. (2)

Bu fabrika ve imalathanelerde, özellikle Avrupa'ya yakın liman kentleri İstanbul, Selanik ve İzmir'de, bu arada diğer Balkan kentlerinde, ayrıca Bursa ile Adana bölgelerinde ilk sanayi işçilerinin ortaya çıktıkları görülmüştür.

Aynı dönemde 1820'lerden başlayarak *tarım işçilerinin* Çukurova'da ve Ege yöresinde yoğunlaştıklarını biliyoruz.

1850'lerde demiryolu yapımcılığı, yeni kuşak işçilerin demiryolu inşaatları çevresinde toplanmasına yol açmıştır.

1855'ten sonra *madencilikte* yeni atılımlar gerçekleştirilmiş, özellikle Ereğli havzasında çok sayıda işçi biraraya gelmiştir. Maden işletmelerinin ve maden işçilerinin sayısı buharlı gemi ve tren kullanımının artmasına koşut olarak çoğalmıştır.

Bu gelişmeler, İmparatorluk'ta sınırlı da olsa belli bir “sanayileşmenin” başladığını, işçi sınıfının ilk çekirdeklerinin oluştuğunu, işçi yoğun kent ve bölgelerin belirginleştiğini göstermektedir.

1838 Ticaret anlaşmaları, yabancı devletlere tanınan yeni ticari olanaklar, bu sonuncuların İmparatorluk ile ticaretini arttırırken, aynı devletlerin Osmanlı ülkesinde yatırım yapmalarına giden yolları da açmıştır. 19. yüzyılın ortasından itibaren elverişli pazarlar ve yeni yatırım olanakları arayan emperyalizm için Osmanlı İmparatorluğu her bakımından “biçilmiş kaftan”dı. Nitekim, yabancı sermaye, bu dönemde güçlü ve yaygın bir biçimde Osmanlı ekonomisinde sahneye çıkmıştır.

Bu gelişmeler sonucu, inşaat, deri, dokuma (halı, kilim, ipek vb.), gıda, madenler (bakır, gümüş, demir ve güherçile ocakları) ve savaş sanayii (tersaneler, tophaneler, fişekhaneler vb.) yanında haberleşme, kağıt, sigorta ve bankacılık, basın ve yayın, şehir içi ulaşım, elektrik, gaz ve su gibi yeni alanlarda genişlemeler gözlenmiştir. Devlet fabrikaları yanında yabancı sermayeye dayanan özel işletme ve özel fabrikalar boy göstermiştir.

Emperyalist ülkelerin özel ilgi alanlarına giren kimi topraklar daha önemli gelişmelere sahne olmuştur. Örneğin bugün Lübnan adı verilen topraklarda Fransız sermayesinin özel ilgisi sonucu birçok işkolunda gelişmeler kaydedilmiştir: Demiryolu, şehir içi ulaşım, elektrik, gaz, su ve dokuma gibi alanlarda yabancı sermaye yatırımlar yapmıştır.

Başka bir bağlamda, belli bir sermaye birikimine sahip kimi Rum, Ermeni ve Yahudiler ile kimi Türkler, İzmir, İstanbul ve Selanik’te birçok imalathane, atölye ve fabrikanın kurulmasında ve gelişmesinde belirleyici rol oynamışlardır.

Bu gelişmeler sonucu Osmanlı İmparatorluğu’nda işçi sayısı gittikçe arttı. 1908’e yaklaşıldığında sanayi işçisi sayısı 250 bin kadardı.

Yeni Üretim İlişkileri ve Çalışma Koşulları

Yeni fabrika, imalathane, maden ve demiryolu işletmeleri Osmanlı İmparatorluğu’nda *yeni üretim ilişkilerinin* doğmasına yol açmıştır. Bu ilişkiler içinde işçiler, bir önceki dönemdeki loncaların dayanışma ve sosyal güvencelerinden yoksun olarak alabildiğine sömürülmüştür. Yeni üretim ilişkileri, yani kapitalizm, “yerli ve ucuz işçi”nin sömürsünü doruk noktalarına ulaştırmıştır: Onbeş, onaltı saatlik işgünü, bir ekmek almaya bile yetmeyen “sudan ucuz” günlük ücretler, hafta dinlencesiz, sosyal güvencesiz, sağlık olanaklarından yoksun çalışma koşulları ve sanayide sayıları gün geçtikçe artan çocuk ve kadın işçiler bu dönemde sömürünün ulaştığı noktaları işaretlemektedir.

Bu dönemde *ücretlerin* yetersizliği yanında değişik nedenlerle ücretler bazen düşürülmekte ve zamanında ödenmemektedir. Bu olgu, bu dönem işçi hareketinin oluşmasındaki önemli belirleyicilerden biridir.

Devlet işletmelerinde devletin iflası, mali sorunların gitgide artması, ücretlerin ödenmemesi veya ücretlerin değerini gittikçe yitiren para birimleriyle ödenmesi sonucunu doğurmuştur. Bu gelişmeler böylece işçilerin gerçek ücretlerinin ve alım güçlerinin alabildiğine azalmasına yol açmıştır.

Bu tür olaylar işçilerin ve memurların sızlanmasına, giderek eylemler yapmalarına yol açıyordu. Örneğin, *Mayıs 1872*'de, Bahriye Nezareti, işçilerin dört aylık alacaklarının ancak bir aylığının verileceğini söylüyor. *Ağustos 1872*'de Yeni Posta Telgraf Nazırının veziriazama memur ve işçilerin ücretlerinde yapılan son indirimin işyerinde karışıklığa yol açtığını bildirdiğini dönemin gazetelerinden öğreniyoruz. (*La Turquie*, 8 Mayıs ve 19 Ağustos 1872). Aynı yılbaşında yine gazetelere yansıdığına göre, İstanbul'da Polis Nezareti memurları ile zaptiyeler altı buçuk aydan beri hiçbir ücret almamışlardı. Aynı durum taşradaki garnizon askerleri için de söz konusudur. (*Le Temps*, 4 Şubat 1872) *Mart 1872*'de Maliye Nezareti memur aylıklarının kırk günde ödenmesini emrediyordu (*Le Temps*, 25 Mart 1872). *Nisan 1872*'de 17 aydır

aylıklarını alamayan askerlerin Çanakkale’de isyan ettikleri haber veriliyordu (*Le Temps*, 21 Nisan 1872). (3)

1880’e varıldığında Devletin mali iflası artık kesindi. Çünkü hiçbir devlet dairesi ücret ve maaşları ödeyemiyordu. Bu tür mali sorunlar bu dönemin en belirgin özelliğidir.

Bu yıllarda hangi nedenle olursa olsun çalışılmayan gün ve saat için ücret ödenmezdi. Bir yandan yerli ve yabancı işçiler arasında, öte yandan Müslüman ve Müslüman olmayan işçiler arasında çok büyük ücret farklılıkları vardı. Ücret farkına yetişkin işçiler ile kadın ve çocuk işçi ücretleri arasında da rastlanıyordu. Bu sonuncular “ucuz ve uysal” işgücü olmaları nedeniyle bazı işkollarının (Örneğin dokuma ve gıda) temel direğini oluşturuyorlardı.

Ücret sorunu birçok işçi eyleminin belirleyicisi olmuştur. Ama dönemin yaşam, ve çalışma koşullarını zorlaştıran sadece ücret sorunu değildi. O yıllarda oldukça yaygın olan salgın hastalıklar, kötü hava koşulları sonucu meydana gelen kıtlık ve bunun doğurduğu açlık ve sefalet de çalışanların yaşamını çekilmez kılıyordu. Bunlara alabildiğine kötü konut vb. diğer yaşam koşullarını eklersek dönemin sosyal manzarasını kısmen resimlemiştir oluru. Bu resim işçi hareketinin içinde doğup, büyüyüp, geliştiği çevre koşullarının da resmidir. Dönemin çalışma ve yaşam koşullarının ne denli kötü

olduğunu somut örnekleriyle biliyoruz. Kötü koşullar ve alabildiğine sömürü karşısında işçilerin tek umarı en zor koşullara, baskı ve şiddete, açlık ve sefaletle bile katlanmayı göze alarak greve gitmek olmuştur. Nitekim modern anlamda ilk grevin örgütlendiği yıl olarak kabul edilen 1872’den 1908’e kadar despotizme, jurnalciliğe, her türlü baskı ve zulme karşın onlarca grev örgütlenmiştir. (4)

Grevler, işçilerin kimi çalışma koşullarında düzeltmelere yol açmış, sömürüyü kısmen azaltmışsa da birçok sorun süregelmiştir. Örneğin işçiler için genel sosyal sigortalar ancak 1940’lı yıllarda yasalaşmıştır. Bu bağlamda günümüzde bile onbinlerce çalışanın sosyal güvenceden yoksun olduğunu anımsamalıyız. Bu, 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başında çalışma koşullarının ne denli kötü olduğunu gösteren ölçütlerden biridir.

İşçilerin yeni üretim ilişkilerine ilk tepkileri, daha önce vurguladığım gibi, makina kırıclılığı biçiminde olmuştur. Bu tür eylemler grevler yanında 20. yüzyılın başına dek sürmüştür. Birçok işçinin işini elinden alan makinalara karşı, işçiler, çareyi bu yeni makineleri kırmakta bulmuştur. Bu tür eylemlerin örneklerini aşağıda göreceğiz. Bu eylemler daha düzenli ve daha örgütlü işçi eylemlerinin (grev vb.) yaygınlaşmasıyla zaman içinde terk edilmişlerdir.

Grevler sırasında veya onlardan ayrı olarak işçi örgütlenmesi de 19. yüzyılın sonuna doğru belli bir gelişme göstermiştir. İşçilerin geçici birlikler, grev komiteleri ve derneklerde bir araya geldikleri saptanmıştır. (5)

Bu dönemde, ülkenin tarımsal ağırlıklı nüfus yapısı, az gelişmiş sanayisi, okuma-yazma düzeyinin çok düşük olması, demokrasi veya belli bir ölçüde özgürlükçü düşüncelerin yerleşememiş olması, buna karşın despotizmin varlığı ve özellikle 1878'den sonra despotizmin en yoğun dönemini yaşaması vb. etkenler göz önüne alınırsa işçi hareketinin zayıflığı kendiliğinden anlaşılacaktır.

Bununla birlikte bu dönem işçi eylemleri ve örgütlenmesi 1908 ve sonrasındaki gelişmelerin tomurcuklarını bünyelerinde taşımaları açısından önemlidir ve incelenmeyi gerekmektedir.

Nitekim, yasaklara, zulme ve baskıya karşın işçilerin uzun ve zorlu savaşımları 1908'in olumlu siyasi çevre koşullarıyla birleşince yöneticiler işçi hareketine karşı tavırlarını kısmen değiştirmek zorunda kaldılar. Böylece, grev, uzun bir yasaklama döneminden sonra tanındı. Ardında sendika yasaklanırken dernek kurma özgürlüğü tanındı. (6)

Makina Kırıcılığı Eylemleri

Makina kırıcılığı, ilk fabrikaların kurulduğu, sanayi devriminin kendini gösterdiği yıllarda ve işçilerin henüz örgütlü olmadığı, ya da yetkin örgütlerin işçi hareketini yönlendiremediği dönemlerde ortaya çıkmıştır. Sanayi devrimi karşısında, yani makinenin emeğin yerine geçmesiyle işlerini, diğer bir deyişle ekmek kapılarını, yitirmek tehlikesiyle karşı karşıya kalanların ilk tepkisi makina kırıcılığı biçiminde olmuştur. Teknolojik gelişmeye karşı bir tür tepki niteliğindeki makina kırıcılığı eylemlerine sanayi devrimini yaşayan ülkelerin tümünde, önce İngiltere ve Fransa olmak üzere, bu devrimin ilk yıllarında rastlanmıştır. Bu eylemler yenilikçiliğe karşı olmaktan çok kapitalist üretim biçiminin getireceği makineye bağlı disipline ve bunun doğuracağı kitlesel işsizliğe, yeni tür toplumsal iş ilişkilerine, işçi-işveren ilişkilerine karşıydı.

İşçiler daha sonraki yıllarda işlerini korumak, sanayi devriminin getirdiği acımasız çalışma koşullarını insancıl boyutlara indirgeyebilmek amacıyla grev gibi daha etkin yöntemlere başvurmuşlar, sendikaları aracılığıyla isteklerini elde etmenin yollarını aramışlardır. İşçi hareketinde örgütlenme düzeyi yükseldikçe işçilerin

yeni eylem biçimleri gelişmiş, isteklerini sonuçlandırma şansları artmıştır. Bunun üzerine makinalar karşısındaki tutumları da değişmiştir. İşçiler makinaları kırmanın anlamsızlığını kavramışlar, makinaları korumak ve hatta onlara sahip olmak gerektiğine inanmışlardır. Bu nedenle grevler sırasında makinaların bozulmaması için özel çaba göstermiş, her türlü tahribi engellemişlerdir.

Osmanlı İmparatorluğunda yabancı ve yerli özel girişimcilerin ve devletin ilk fabrikaları kurdukları 1840'lı yıllarda makina kırıcılığı olaylarına rastlanmıştır. Bu olaylar 1870'lerden sonra grevin kullanılması yanında, grevin ve işçi örgütlülüğünün henüz ulaşmadığı yer ve zamanlarda varlıklarını bir süre daha sürdürmüştür. Bu eylemlerden birkaçını özet bir biçimde verelim:

1834'te bugün Bulgaristan'da bulunan *Silevne*'de eski bir abacı tüccarı olan Dobrijokeslo devletten de destek görerek bir aba dokuma fabrikası kurmuştur. Devlet ordu için abaya olan ihtiyacı nedeniyle bu girişimi desteklemiştir. Yeni makinalar Rusya'dan getirilmiştir. Ancak yöre işçileri kendilerini işlerinden edeceğine inandıkları makinelere karşı isyan etmişlerdir.

1845'te *Bursa*'da kurulan buharlı fabrikada protesto amacıyla hiçbir işçi çalışmak istememiştir.

1851'de *Samakof*'ta kurulmuş olan mekanik tarağa karşı, özellikle kadın işçiler kürek, balta ve

sopalarla bir dokuma atölyesine hücum ederler ve ancak, kendilerine bu mekanik tırağın bir daha kullanılmayacağı sözü verildikten sonra hareketten vazgeçerler. Dokuma işkolu kadınların yoğun olarak çalıştığı bir işkolu olması nedeniyle bu tür eylemlerde kadınlar başı çekmektedirler.

1861’de yine *Bursa*’da Müslüman mezarlığı üzerinde kurulmuş olan bir fabrikayı Bursa’lılar yıkarlar. Bursa’da ipekçilik ve dokumadan geçinen binlerce kişi, gelirlerini yok edecek, kendilerini işsiz bırakacak veya bir fabrikada acımasız çalışma koşullarında işçi durumuna getirecek fabrikayı, müslüman mezarlığı üstüne kurulmuş olması vesilesiyle de yerle yeksan etmişlerdir. Bu olay, başka kentlerde bırakın eski bir mezarlık üstüne, mezarlık yakınına dahi fabrika kurulmasını engellemiştir. Müslümanların ve özellikle kadınların başı açık olarak dua ettikleri ve ağlayıp ağıt yaktıkları mezarlıkların dinsel saygınlığı da böylece kurtarılmıştır.

Kadın işçiler evde iş yapmayı, büyük atölye ya da fabrikalara kapanıp çalışmaya tercih ettiklerinden dokumada fabrikalaşmaya karşı çıkmışlardır. 1840’lardan itibaren benzer olaylara diğer kentlerde de rastlandığı sanılmaktadır.

Zaman zaman yeni teknolojiler nedeniyle işlerini kaybetmiş olan yerli Müslümanlar herhangi bir olay sonucunda bunun acısını da çıkarmaya çalışmışlardır.

Örneğin 6 Nisan 1907’de Şam’ın kenar mahallelerinden Midan’da Müslüman bir çocuğun bir tramvaya asılmak isterken, düşüp ayağını kırması bu tür bir olaya yol açmıştır. Fransa’nın Şam konsolosluğunu yürüten Habib Edde’nin raporunda belirttiğine göre, Şam Elektrikli Işıklandırma ve Tramvay Şirketine karşı düşmanlıklarını daha önce de birçok kez gösteren Midan yerlileri çarşığı işgal ederek tramvay sürücüsünü feci biçimde dövüp, bıçaklarlar. Şirketin diğer işçi ve memurları saldırıdan savunmak için çevredeki evlere sığınır. Eylemciler Hükümete, Sultana ve Padişahın 2. Mabeyncisi ve Midan’lı olup şirkete imtiyaz verilmesinde büyük rol oynamış olan Ahmet İzzet Paşa’ya tehditler ve ağır küfürler yağdırır, tabancalar patlar ve üç tramvay tahrip edilir. İki saat süren olaylar polis ve jandarmanın müdahalesiyle durdurulur. Birçok kişi tutuklanır. H. Edde’ye göre zarar ve ziyanın tutarı 20.000 franktan fazlaydı. (8)

Mart 1908’de Uşak’ta Fransa’nın İzmir Konsolosunun belirttiğine göre, bir mekanik iplik fabrikasının kurulmasından çılgına dönen halk fabrikayı tahrip etmiş ve büyük miktarda pamuğu yağmalamışlardır. Konsolosa göre, bu karışıklıkların kaymakamın işbirliği ile gerçekleştirilmiş olabileceği söylenmektedir. Aynı söylentiye göre, kaymakam çok sayıda Müslüman işçinin ekmeğini ellerinden alacak Avrupai bir sanayinin kurulmasını istememiştir. (9)

23 Temmuz 1908 öncesinde İmparatorluğun birçok yöresinde asker ve subaylar birikmiş ücretlerinin ödenmesini veya süresi dolan askerlerin terhis edilmesini sağlamak amacıyla isyanlar örgütlemekte ve bunlar gittikçe sık ve yoğun boyutlara ulaşmaktaydı. Nitekim Uşak'ta makina kırıcılığının Mart 1908'de olması, bu çevre koşullarından bağımsız değildir. Çünkü aynı sırada Denizli, Salihli, Kula, İzmir ve Çine'de askerler isyanlar örgütleyip aylıklarının ödenmesini sağlayabilmişlerdi.

Hicaz demiryolu inşaatı ve ulaşımı sürekli olarak tahrip olaylarıyla karşılaşmıştır. Mezopotamya sahil kentleriyle aziz kentler arasında kervancılıkla geçinen kabileler demiryolu ile ekmek kapılarının kapanacağını hissettikleri andan başlayarak tahrip ve hücumlarını aralıksız sürdürmüşlerdir.

Bu konuda bir başka örnekte *Cidde'de (Djeddah'da)* Türkler tarafından yapılan *su kemerinin sarnıç sahiplerince tahrip edilmesidir*. Bu sonuncular böylece sudan para kazanma olanaklarını sürdürmek istemişlerdir. (10)

Diğer İşçi Eylemleri

Bu dönem makina kırılcılığı ile grevler dışında sayabileceğimiz başka işçi eylemlerine de rastlanıyor. Bunların birkaçını sıralayalım:

Kadın İşçilerin Maliye Bakanlığındaki Gösterisi: 4 Ocak 1867 tarihli *The Levant Herald* (İstanbul’da İngilizce olarak yayınlanan gazete) şu haberi vermektedir:

“Geçen salı günü Maliye’den 20-30 parayı geçmeyen alacakları bulunan bir grup kadın, ücretlerinin ödenmesi isteğinde bulundular. Cevap olarak, alışılmış ‘para yok!’ sözünü işiten kadınlar gittikçe daha fazla gürültü yapmaya başladılar ve ancak dışardan müdahale ile sustular. Çıkan kargaşalıkta, kadınlardan birçoğu itilip kakılmıştır.”

Yabancı Çalışanların Dövülmesi: Yabancı işçilerin daha fazla ücret almaları, farklı yaşamları ve yerli işçilere karşı değişik ve küçük görücü tutumları bazen yerli işçilerce dövülmelerine yol açmıştır.

Örneğin 3 Ağustos 1875’te Taksim’de yapı işlerinde çalışan işçiler yabancı üç kadastro mühendisini hırpalamışlar, kendilerine Kışla bahçesindeki askerler de katılmıştır. Mühendisleri dövenler Garnizon komutanlığınca tutuklanmıştır.

Yerli Müslüman işçilerin ya da daha geniş bağlamda halkın bazı bölümlerinin yabancılara karşı tepkisi değişik görüntülere bürünebiliyordu. Sokakta

karşılaşılan yabancılara küfür etmekten, Selanik'te Mayıs 1876'da Fransa ve Almanya konsoloslarının öldürülmesine dek gidebiliyordu bu tepkiler. "Gavur"lara karşı askerlerin de sık sık tehdit ve müdahaleleri görölüyordu. Bu tür eylemlerde genel bir yabancı sevmezlikten özel bir takım sorunlara kadar birçok etken rol oynuyordu.

Haydarpaşa-İzmit Demiryolu İşçilerinin Başvuru ve Tehditi: Hattın Haydarpaşa Garında çalışan bir bölüm işçisi *Şubat 1880'*de şirket Müdürüne başvurup birikmiş ücretlerini istediklerinde, üzücü olaylar olmuş, muhasebeci durumun daha da kötüleşeceğinden korkarak işçilerin isteklerini yerine getirmiştir.

Tophane İşçilerinin Eylemi: Birikmiş ücretlerini alamayan işçiler *Haziran 1880'*de Tophane'den sorumlu Ali Saib Paşa'nın arabasını çevirerek ücretlerinin ödenmesini istemişlerdir.

Haydarpaşa-İzmit Demiryolu İşçilerinin Mektubu: Demiryolunun Fransız, İngiliz, Belçikalı ve Rum işçileri gazetelere mektup yazarak *1880'de* çalıştıkları şirketteki değişiklikten sonra ücretlerini alamadıklarını ve sefil olduklarını bildirmiş, bu duruma bir çare bulunmasını istemişlerdir.

Bu tür eylemler, işçilerin örgütlü olmadığı, greve gidilemediği veya greve gidilebilse bile sonuç alınmadığı zaman dilimlerinde çoğalmaktadır. Bu tür eylemlere, işten atılan/çıkarılan ya da şu veya bu hakkı elinden alınan işçi veya bir grup işçinin işvereni/patronu ya da işveren/patron vekilini/temsilcisini dövmeleri, tehdit etmeleri eklenebilir. Daha aşırı ve büyük olasılıkla işçinin içinde bulunduğu kişisel sorunların üstesinden gelememesiyle ilgili bir eylem de işçinin intiharıdır. İntihar bu durumda bir çığlıktır/protesto çığlığı.

NOTLAR

- (1) Polis Nizamı konusunda şu yazıma bakılabilir: “1845 Tarihli ‘Polis Nizamı’, sansür, ‘tatil-i mesalih’ (işlerin bırakımı), toplantı, ‘ziham’ (kalabalık) ve cemiyetler”, *Süreç*, Sayı: 8, 1981/4, s.22-39. Bu yazı daha sonra şu kitabımda yayınlandı: *Türkiye’de İşçi Hareketi (Yazılar-Belgeler)*, Sosyalist Yayınlar, İstanbul, 1993, s. 21-55.
- (2) Bu bağlamda dönemin padişahı Abdülmecit’in İzmit Çuha Fabrikası’nı ziyareti birkaç açıdan ilgi çekicidir: Padişah Abdülmecit, ilk yurt içi gezisinde, 1840’ta hizmete giren, İzmit Çuha Fabrikası’na uğradı. “25 Haziran 1844’te Abdülmecit, ordu için imalat yapan Çuha Fabrikası’na halkın arasından yürüyerek geldi. Fabrika’da tezgahları gezen, izahat alan genç padişah, oradaki amele ile

görüşmüş, şahsi ve ailevi yaşamlarını öğrenmiş, *kendisine “sarı salgın, yani sıtmadan, şikayet edilmiş, yolsuzluktan dert yanılmış, iltizam ifratlarından dertlenilmiştir.* (a.b.ç.)

Bu açık, samimi, gönülden dertlenmeler, padişahı memnun etmiş, hepsi ile meşgul olacağını söylemiş ve yüksek sesle şunları dile getirmişti: ‘Ben sizin huzur ve saadetinizi temin ile mükellefim. Sizler bana vedia-i ilahisiniz. Ruz-u mahşerde Cenab-ı Hak bu emanetin neticesini soracak, *devlet büyüklerinin vazifesi sizlerin mesud ve müreffeh olmanıza çalışmalarınıdır.*’ (a.b.ç.) Çuha Fabrikası’nın eksiklerinin derhal tamamlanmasını, istihsalin genişletilmesini irade etmiş”ti (Olayı aktaran: C. Kutay: “Saraylardan dışarı çıkmamış cedlerden sonra Tanzimat Padişahının ilk yurtiçi seyahati”, *Tarih Konuşuyor Mecmuası*, Cilt: 4, Sayı: 19, Ağustos 1965, s. 1551-1552) Yapılan konuşma o sırada “devlet büyüğünün” işçi sorununa yaklaşımını göstermesi bakımından ilginçtir. İşçilerin dertleri hastalıktır. Yolsuzluktur. Aşırı vergidir. Bu ziyaretin üstünden bir yıl geçmeden aynı padişahın Polis Nizamı’nı yürürlüğe koyarak, işçi hareketine yasaklar getirmesi ise “devlet büyüklerinin” işçiye ve sorunlarına yaklaşımlarının gizlenmek istenen öbür yüzüdür.

Abdülmecit (1823-1861), onaltı yaşında, 8 Temmuz 1839’da padişah yapıldı, 3 Kasım 1839’da , Tanzimat, onun döneminde ilan edildi. 25 Haziran 1861’de, 33 yaşındayken, içkiye ve kadına düşkünlüğü sonucu tutulduğu veremden kurtarılamayarak vefat etti.

- (3) Bu dönem boyunca, Osmanlı subay ve askerleri, terhislerinin geçiktirilmesi, ücretlerinin zamanında ödenmemesi ve benzeri nedenlerle, isyan, gösteri, yürüyüş, işgal gibi bir dizi eylem düzenlemiştir. Fransa Dışişleri Bakanlığı’nın Paris’teki Arşivleri’nde konuya

ilişkin dosyalar dolusu belge bulunuyor. Eylül 1982'den itibaren bu belgelerde yaptığım taramalar sonucunda, 1872'den 1907 sonuna dek 23 eylem saptadım. 1908'de ise gösterilerin/eylemlerin sayısı artıyor: Sadece Temmuz ayı sonuna dek 28 eylem örgütleniyor. O yıllarda askerler "Kalk kalk kılıcını tak/ Bizlere kaldı intikam almak" nakaratlı askeri marşı değiştirerek şu biçime getirdiler: "Kalk kalk kaşığına tak/Bizlere kaldı çanağını yalamak/ yedi ay var ki midemiz doldu/ Yediğimiz alman çorbası oldu." (Aktaran: Tevfik Çavdar, *Yüzyıllık Pahallılık*, Ankara, 1983, s. 55) Asker ve subayların isyan ve gösterileri konusunda ayrıntılı bilgi için şu yazıma bakılabilir: "Prelude à la 'Revolution' jeune-turque: La grogne des casernes", (Genç Türk Devrimi'ne giriş: Kışlalarda homurtu/hoşnutsuzluk") *Première Rencontre Internationale sur L'Empire Ottoman et La Turquie Moderne*, İstanbul, 1991, s. 247-285.

- (4) 1872-1908 grevlerinin genel değerlendirilmesi konusunda şu yazıma bakılabilir: "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e işçi hareketi ve grevler", *Tanzimattan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul, 1985, Cilt: 3, s. 803-830.
- (5) Osmanlı dönemi işçi örgütlenmesi konusunda 4 numaralı dipnottaki kaynak yanında şu yazıma bakılabilir: "1871 Amelepervers Cemiyeti", *Bilim ve Sanat*, Sayı: 8, Ağustos 1981, s. 43-45. Bu yazı 1 numaralı dipnotta belirttiğim kitapta yayınlandı: a.g.e., s. 56-61.
- (6) 1908 ve hemen sonrasında greve ilişkin tüzell düzenlemeler birçok araştırma konusu oldu, son yıllarda. Bu konudaki çalışmam için bakınız: "9 Ağustos 1909 Tarihli Tatil-i Eşgal Kanunu", *İm-Der İş Yaşamı Dergisi*, Şubat 1980, Sayı: 31, s. 5-19. Bu yazı daha sonra şu kitabımda yayınlandı: *Grev*, Sosyalist Yayınlar, İstanbul, 1993, s. 55-83.

- (7) Bu dönem makina kırıcılığı olayları için bakınız: Oya Sencer(Baydar): *Türkiye’de İşçi Sınıfı, Doğuşu ve Yapısı*, İstanbul, 1969, s.65, 69 ve 90.
- (8) *Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi (FDBA), Turquie, Nouvelle Serie, Politique Interieure*, Cilt: 110, s. 173-176.
- (9) FDBA, a.g.k., Cilt: 69, s. 22.
- (10) FDBA, a.g.k., Cilt: 325, s. 120 ve s. 160.

“İLK GREV”

Osmanlı İmparatorluğu’ndan günümüze Türkiye’de işçi hareketi tarihi üzerine yapılan çalışmalarda, yazılan yazı ve yapıtlarda, “ilk grevin” 1872’de 500-600 tersane işçisince yapıldığı ileri sürülen “eylem” olduğu sanılıyor. Bir konuda ilk nitelendirmesini illa vurgulama bize özgü bir olgu. Osmanlı İmparatorluğu’nda “ilk grev”in ne zaman düzenlendiğini bilmek önemli mutlaka. Ama asıl önemli olan 1872’den önce bile grev örgütlendiğidir. Bu konuda yaptığım araştırmalarda bulduğum örnekleri burada sıralıyorum.

27 Ocak 1872 tarihli *Le Temps* gazetesi ile aynı tarihli *La Liberté* gazetesi, Havas Ajansı’nın İstanbul kaynaklı 25 Ocak 1872 tarihli haberini veriyorlar. Bu haber aynen şöyledir: “Birkaç haftadan beri ücretlerini alamamaları nedeniyle Osmanlı Hükümetince Hasköy’de çalıştırılan İngiliz işçiler işi durdurdular.”

Bu basit gibi görünen kısa haberle birkaç şey kesinlik kazanıyor. 1872’deki ilk grev 25 Ocak Perşembe günü İngiliz işçiler tarafından, İstanbul’da Hasköy Tersanesinde örgütlenmiştir. Bu yıllarda tersanelerde, demiryollarında, madenlerde ve başka işletmelerde yabancı işçi, mühendis ve teknisyen çalıştırılıyordu. Örneğin Haydarpaşa-İzmit Demiryolu İşletmesinde Fransız, İtalyan ve Hırvat işçiler görev yapıyorlardı.

Yurtdışından getirilen işçiler, alet çantalarıyla birlikte, ülkelerinin işçi hareketi deneyimlerini de getirmişlerdir. Nitekim 1870’li yılların ekonomik ve toplumsal dar boğazlarında grev yapmak zorunda kalan İngiliz işçiler yerli meslektaşlarına örnek oldular. 1872 sonrasında tersanelerde düzenlenen grevler anımsanmalı. Bu bağlamda Haydarpasha-İzmit Demiryolu İşletmesinde değişik uluslardan işçilerin birlikte düzenledikleri grevler de zikredilebilir. Ve böylece Müslüman ve Türk işçiler haklarını elde etmekte Avrupalı ülkeler işçi hareketi deneyimlerinden etkilenmiş ve yararlanmışlardır. (1)

1872’nin “ilk grev”i Osmanlı İmparatorluğu’ndaki “ilk grev” değildir. Çünkü C. Issawi, *The Economic History of Turkey*’de (2), 1863’te Ereğli Kömür Havzasında madencilerin bir grev düzenlediğini yazıyor.

Ocak 1867’de “alacaklarını elde edemeyen kadın işçilerin bir devlet dairesinde(...) bağırıp çağırmaları ve gürültü çıkarmaları” gibi olaylar (3) işçi eylemlerinin öncesinin varlığını gözler önüne seriyor.

Bu sadece bir varsayım değil. Nitekim Mete Tunçay (4) 1500’lerde satınalma güçlerindeki düşüşü protesto amacıyla cami inşaatında çalışan taş yontucularının işbirakım (grev) eylemlerinden söz ediyor.

Başka örnekler de var:

1587’de inşaat işçileri “yevmiyeyi ziyade vermezseniz işlemez” deyip işi durdurduklarında dönemin padişahı 3. Murad bir fermanla şöyle buyurmuştur:

“Ziyade yevmiye talep idenlerin haklarından geline!” (5)

O yıllarda inşaatta çalışanların ücretlerinin üst sınırı, tavan ücreti, merkezi otorite tarafından fermanlarla saptanıyordu. Bu tavandan yüksek ücretle çalıştırılan ve çalışanlar cezalandırılıyordu.

O yıllarda grev türü eylemlere “tatil-i mesalih”, “terk-i hizmet”, “terk-i mesai”, “terk-i eşgal” ve “tatil-i eşgal” gibi isimler veriliyordu.

Bu arada Osmanlı esnafının, usta, kalfa ve çırakların tümünün, lonca-esnaf örgütlenmesine ilişkin beğenilmeyen padişah fermanlarını protesto amacıyla veya başka bir ekonomik-toplumsal nedenle, terk-i mesai eyledikleri, kepenklerini indirdikleri biliniyor.

İşçiler ve esnaf yanında Yeniçerilerin ulufelerinin zamanında ödenmemesi üzerine veya ulufe yada culüs bahşişlerinin arttırılması amacıyla zaman zaman ayaklandıklarını tarih anlatıyor. Bu tür eylemleri de bir yerde işbırakımı biçiminde değerlendirebiliriz. Yeniçerilerin bu eylemleri 1826’da yok edilmemelerine

dek sürmüştür. Daha sonraki yıllarda asker ve subaylar benzer eylemler düzenlenmiştir. (6)

Bu tür eylemler günümüzdeki modern anlamında grev tanımına tamıtamına uymayabilir. Ancak, dönemlerindeki koşullar altında emekçilerin protesto ve karşı koymalarını göstermek yada kimi isteklerini çalıştıranlara veya kamu güçlerine benimsetmek için çıkar yollardan birinin işbirakımı olduğunu bulduklarını ispat etmesi bakımından bu eylemler özel bir önem kazanmaktadır.

Bu tür eylemler birinci elden kaynaklarda değişik konularda araştırmalar yapan tarihçilerin gözüne çarpabiliyor. Ve başka konulara öncelik verseler bile bu eylemleri de aktaranlar Türkiye toplumsal ve giderek işçi hareketi tarihine katkı yapıyorlar. Şimdi anlatacağım örnek bu konuda söylediklerimi doğruluyor:

1473'te Bir Grev

Abidin Dino, bir gün bir not gönderdi bana. Şöyle yazıyor: "Son günlerde İznik seramiklerinin tarihini güçlü belge ve bilgilerle ortaya koyan, Nurhan Atasoy'la Julian Raby'nin kitabını okurken, 1473 civarında ortaya çıkan bir 'grev'e değinilmiş.

Seramik emekçileri, çalışma koşulları düzelmedikçe yeni bir projeye çalışmayacaklarını bildiriyorlar Saraya. Bu hayli cesur dayatmanın ayrıntıları Topkapı Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.”

Abidin Dino, adı geçen kitabı ödünç verme inceliğini gösterdi. Kendisine bin teşekkür.

Bana söz konusu grevle ilgili bölümü aktarmak kalıyor artık.

Nurhan Atasoy ve Julian Raby'nin yapıtı İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün gözetiminde hazırlanmıştır. 1989'da Alexandria Pres (Londra) tarafından basılmıştır. *İznik Seramikleri* adlı çalışma için “Sunuş”ta, Prof. Dr. Işıl Akbaygil aynen şunları yazıyor: “İznik çini ürünleri, Osmanlı Sanat Tarihi açısından olduğu kadar, özellikle 15. ve 16. yüzyıl Osmanlı teknoloji düzeyini göstermesi ve dünya pazarlarındaki müstesna yerleri ile Osmanlı ekonomi tarihi bakımından da önemlidir.”

Yapıt toplumsal tarih ve işçi hareketi tarihi açısından da yararlı veriler kapsıyor.

Yapıtın, “1480-1560 İznik Seramiğinin Gelişmesi ve Büyümesi” başlıklı, Julian Raby imzalı ve Tülay Reyhanlı-Gandeji tarafından çevirilen bölümde, şunlar yazılı (s. 89):

“(...) bir başka grup çini ustası, Osmanlıların en mükellef çini tasarılarından biri olan İstanbul’daki 877/1473 tarihli Çinili Köşkü tamamlamıştı. (...)”

Topkapı Sarayı Müzesi arşivinde bulunan bir belge, çini sanatçılarının desteğe ne ölçüde gereksinim duyduklarını açıklamaktadır. Bu belgede ‘kaşıtraşan-ı Horasani’ bir *kasr*’ı bitirdiklerinden beri karşılaştıkları güçlüklerden şikayet etmekte ve para almadıkları sürece yeni bir tasarı üzerinde çalışmaya devam etmeyeceklerini belirtmektedirler. Belge tarihsizse de bu Horasanlı sanatçılar muhakkak Çinili Köşkü çinileyenler olmalıydı.”

Bu olayda yine yabancı emekçilerin eylemi söz konusudur.

Anlatmak istediğim şudur: Osmanlı İmparatorluğu tarihi üzerine çalışan bütün bilim kadın ve adamları mutlaka zaman zaman işçi ve emekçilerin eylemlerine ilişkin belgeler buluyorlar. Kimi bunları bir kenara bırakıyor. Sonra kullanırım diye. Kimi ise hiç dikkate almıyor. İşçi hareketi tarihi açısından bu tür belge ve bilgilerin yararı yadsınamaz. Bu nedenle tarihçi meslektaşlardan rica ediyorum: Ne olur bu tür belge ve bilgileri yayınlayınız. Toplumsal tarihimize katkınız olsun. Yararlanalım. Toplumsal tarihin bu belge ve bilgilere ihtiyacı vardır.

Yazıyı ilginç bir örnekle bitirmek istiyorum.

“Dünyada ilk toplu iş sözleşmesinin 19. yüzyıl başında, kimi kaynağa göre 1815’te, İngiltere’de yapıldığı” yazılıyor. Oysa Kütahya Arkeoloji Müzesi’ndeki bir belge 1764’te bir çini atölyesinde işçilerle işveren arasında imzalanan toplu iş sözleşmesi benzeri tutanaklar içeriyor. Bu, Türkiye’de, İngiltere’den yarım yüzyıl önce, toplu iş sözleşmesi imzalandığı anlamına gelir mi? Belgenin uzmanlarınca incelenmesi gerekiyor. Bu bilgiyi 19 Nisan 1982 tarihli Milliyet veriyor. 1980’li yılların başında meslektaşım, kıymetli tarihçi ve amansız araştırmacı Ali Birinci, ilk toplu iş sözleşmesi konusunda bazı bilgi ve belgelerden haberli olduğunu anlatmıştı. Gerek bu konuda, gerekse Osmanlı İmparatorluğu’nun zengin iktisat tarihinin öbür yüzü olan işçi hareketi tarihinin başlangıç yılları konusunda Ali Birinci gibi tarihçi arkadaşlara topu atabilirim sanıyorum.

NOTLAR

- (1) Bu dönem grevleri için şu yazıma bakılabilir:
“Tanzimat’tan Cumhuriyet’e İşçi Hareketi ve Grevler’,
Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, Cilt: 3,
s. 803-830, İstanbul, 1985
- (2) Aktaran: İlber Ortaylı: *İmparatorluğun En Uzun Yılı*,
İstanbul, 1983, s. 154

- (3) Kemal Sülker: *Türkiye’de İşçi Hareketleri*, 3. Baskı, İstanbul, 1976, s. 11.
- (4) Mete Tunçay: *Türkiye’de Sol Akımlar (1908-1925)*, Ankara, 1967, s. 9.
- (5) Mehmet Kök: “Bitmeyen Kavgada Sefalet Ücreti”, *Yürüyüş*, Sayı: 131, 11 Ekim 1977, s. 9.
- (6) Ayrıntılı bilgi için şu yazıma bakılabilir: “Prélude à la ‘révolution’ jeune-turque: La gronde des casernes”, *Première Rencontre Internationale sur L’Empire Ottoman et la Turquie Moderne*, editör: Edhem Eldem, İstanbul-Paris, 1991, s. 247-285

1876: ÜÇ PADİŞAH YILINDA İŞÇİ EYLEMLERİ

1876 yılı Osmanlı İmparatorluğu tarihinde önemli bir virajın alındığı anahtar yıllardan biridir. 1876'nın özellikle Nisan ve Mayıs aylarında İstanbul çok hareketli ve siyasi yönü ağır basan günler yaşadı.

10 ve 11 Mayıs'ta düzenledikleri gösterilerle Hukuk öğrencileri ve Hukuk öğretmenleri hükümetin değiştirilmesini sağladılar. Göstericiler Şeyhülislamın da alınmasını ve bir Anayasa kabulü ile Meclis kurulmasını da istiyorlardı. Ama bütün isteklerini hemen gerçekleştiremediler.

Mehmet Rüştü Paşa 12 Mayıs 1876'da sadrazamlığa getirildi. Ancak olaylar Abdülaziz'in tahttan alaşağı edilip yerine 5. Murad'ın getirilmesine dek hatta yıl sonuna kadar sürdü. Çünkü "deli" ve "mason" olmakla suçlanan yeni padişah Ağustos ayı sonunda tahttan indirildi. Böylece mason bir padişahın masonlar çevresinde doğurduğu hayaller birdenbire sona erdi. 5. Murad'ın yerini alan kardeşi 2. Abdülhamid 3 Aralık 1876'da ilk Osmanlı Anayasasını ilan etti. Böylece Birinci Meşrutiyet başladı. Kısa ömürlü oldu. O ayrı bir tarih konusu.

1876 yılı böylece üç padişah gören bir yıl özelliğine sahiptir. Bu yıl iki padişah azlinin yaşanması bakımından da anılmaya değer.

Bu olaylar boyunca yaşanan canlılık ve hareketlilik ile esen “özgürlük” rüzgarları, yaşam ve çalışma koşulları zor, ücretleri zamanında ödenmeyen işçilerin değişik birçok eylem örgütlemesinde etkileyici olmuştur. Öğrencilerin gösterileri sıklaşır ve bu gösteriler hükümetlerin ve padişahların değiştirilmesine, Anayasa ilanına yol açarken, işçilerin yaşam ve çalışma koşullarına bir umar bulmak, ücretlerinin düzenli ödenmesini sağlamak amacıyla eylemler yapması doğaldı. Çünkü “Hürriyet” geliyordu sanki.

Siyasi gelişmeler yanında ekonomik durum da işçileri eyleme itici nitelikler taşıyordu. İmparatorluğun ekonomik bunalımı ve mali iflası anılmalı. 1876 başında ekonomik bahaneler ileri süren kimi işletmenin işçilerine yol verdiklerini görüyoruz:

Örneğin Mart 1876’da, Tramvay Şirketi ekonomik durumunun bozukluğunu bahane ederek, birçok işçisini kapı önüne koymuştur.

Maliye Bakanlığı memur maaşlarını ancak aylarca gecikmeyle ödeyebilmektedir. Babıali memurları bile aylıklarını gecikmeyle alıyorlardı.

Bu arada Ağustos 1876'da İstanbul Valiliği Sırbistan'daki savaşa gönüllü gidecek işçilere birikmiş ücretlerini ödemeyi vaat etmektedir. Savaşa göndererek bir yandan gönüllü asker kazanılıyor, öte yandan işçiler çıkarılmış oluyor. Böylece İstanbul'daki işçi hareketinin toplumsal tansiyonu düşürülmüş oluyor.

Siyasi ve iktisadi gelişmeler sonucunda 1876'da birçok işçi eylemi düzenlenmiştir. Bunlardan bazılarını tarihi sıralamaya göre inceleyelim:

Hasköy Tersanesi işçileri 18 Şubattaki grevleriyle eylemleri başlattılar. Aynı işyerinde 25 Ocak 1872'de de grev yapıldığını biliyoruz. (1)

Küçük Araba ve Omnibüs İşletmesindeki Olaylar

İstanbul Tramvay Şirketine bağlı olarak çalışan bu işletme 14 Şubatta üç aylık alacaklarını ödemedi 200'den çok arabacıyı işten çıkarıp, işletmeyi kapattığını ve iflasını ilan etmiştir.

Bu olay yıl boyunca işçilerin değişik eylemlerine neden olmuştur.

15 Şubatta arabacılar, Beyoğlu Mutasarrıflığı önünde toplanarak kendilerine yapılan haksızlığın

düzeltilmesini istemişler. Ve Babiali'ye dek yürüyerek Sadrazama bu konuda bir dilekçe sunmuşlardır.

“24 Şubatta, 200 arabacı, işletmenin ortaklarından ve Tramvay Şirketi yöneticilerinden Christaki Efendi'nin arabasının yolunu keserek, onun yüzünden işten atıldıklarını haykırdılar. Küfürlerle arabaya hücum ettiler, ancak güvenlik güçleri ve askerler işçileri dağıttı.”

Christaki Efendi İstanbul'un tanınmış masonlarından. Masonlarca kurulan ve bir hayır derneği olan Amelepover Cemiyeti'nin de koruyucularındandır. Nitekim 19 Şubatta onun patronajı altında Kristal Gazinosu'nda adı geçen cemiyet yararına bir balo tertipledi. (2)

Tramvay Şirketi gerek bu yıllarda gerekse 1920'lerde İstanbul masonlarının yoğun olduğu şirketlerden biridir. Bu bağlamda mason ve yabancı şirket yöneticilerinin “namuslu” işçi ve esnafa “hayır yapmak” amacıyla dernek kurmaları yada kurdurtmaları manidardır. Bir yandan bu dernekler aracılığıyla “ihtiyaç içinde” olduğu söylenen işçi ve esnafa yardım edilmektedir, öte yandan onlarca işçi ekonomik neden bahanesiyle *birikmiş ücretleri bile ödemedi* işten çıkarılmaktadır.

200 Arabacı ve Mart ayı içinde Şirket tarafından işten çıkarılan birçok işçinin durumu işler acısıdır. Bunun üzerine işçiler eylemlerini sürdürüyorlar:

4 Nisan 1876'da, İşletme, Şişli Deposundan 120 araba atını satmaya kalkınca arabacılar satışı zorla engellemek için müdahale ettiler. İşletmenin “satışın düzenli yapılması için çağırdığı” zaptiyelerin araya girmesi üzerine çatışma çıktı. Ve iki taraftan da birçok kişi yaralandı.

Fakat buna rağmen birçoğu çoluk çocuk sahibi olan arabacıların sorunları çözülemedi.

Haydarpaşa-İzmit Demiryolu Eylemleri

1876'daki gelişmeleri ve eylemleri anlayabilmek için önceki yıllarinkileri anımsatmak gerekiyor:

6 Nisan 1872'de İzmit'te inşaatı süren demiryolunda Hırvat işçilerle ustabaşı arasında çıkan bir anlaşmazlık üzerine iş durduruldu.

Bu demiryolunda olaylar daha sonra süregitmiştir.

Nitekim yine Nisan 1872'de, bir gazete haberine göre, “20 günden beri, Yarımburgaz-Ömerli demiryolu çalışmaları, ilgili makamın daha başından kesin olarak çözmesi gereken ama çözmediği bir olay yüzünden geri

kalmıştır: Bazı ustabaşılar, yapılan yolun ölçülmesi ve bu ölçümün sonucuna göre alacakları ücret konusunda Şirket’le anlaşmazlığa düşmüşlerdir. Bunun üzerine işçiler işi bırakmaya ve rayların döşenmesi için gerekli malzemeyi getiren trenlere, yol üzerinde çadır kurup içinde oturarak, engel olmaya kalkışmışlardır. Bu işçilerden biri, silahlı olduğundan, Şirket, işçileri yol üzerindeki çadırdan çıkarmak için güç kullanmamış ve iş ilgili mahkemeye götürülmüştür.”

Bu olay, işin üç hafta süreyle durması sonucunu doğurdu.

Bu olaylar üzerine hükümet, demiryolu inşaatında düzeni sağlamak üzere sıkı önlemlere başvuruyor: Bir zaptiye bölüğü olay yerine gönderiliyor ve Ethem Paşa da oraya gidiyor.

Haydarpaşa-İzmit Demiryolu, hükümetin çalıştırdığı taşeronlar aracılığıyla inşa ediliyordu. Ancak 1873 sonunda hükümet taşeronları ödeyemez duruma geldi. Ama taşeronlar işçileri çalıştırmayı sürdürüp, onlara ücretlerini ödeyemeyince sorunların doğması kaçınılmazlaştı.

Nitekim birçok olay patlak verdi ve değişik boyutlar kazandı.

Bu arada 1873 Nisan başında olduğu gibi “maliyetleri azaltmak” için birçok işçiye yol verildi. Bunu

üzerine işten atılan işçiler de eyleme kalktılar. Örneğin çıkarılan işçiler demiryolunu yer yer tahrip ettiler.

1876'ya vardığımızda Şirket bu tür birçok eyleme sahne olmuştu. Ve sorunlar sürüyordu.

Nitekim 28 Şubat 1876 pazartesi günü Şirketin Haydarpaşa atölyesinde çalışan işçileri greve giderek, 1875 Haziran sonundan bu yana ödenmeyen ücretlerini istediler.

1876 Mayıs başında Şirket, dokuz aydır ücret ödemeyip, her birine 100 ile 150 Osmanlı Lirası borçlu olduğu işçilerine, adam başına sadece 300 Bakır Kuruş ödemiştir. İşçi kitlesi bu durumdan hoşnutsuzlanmıştır. İşçilerin hoşnutsuzluğunun bir nedeni de kimi işçiye ücret alacaklarının tamamının ödenmesidir.

Bu tür sorunların artması ve taşeronların işleri bırakıp ortadan kaybolmaları üzerine inşaat Mayıs 1876 sonunda “tatil” edilmiştir.

Fransız işçiler İstanbul'daki Fransa Büyükelçisi vasıtasıyla dertlerine çare arıyorlar. İtalyan işçilerin sorununu İzmit'teki Konsolosluk yetkilisi çözmeye uğraşiyor. Ticaret Bakanlığı öncelikle yabancı işçilerin ücretlerini ödemek için koşturuyor. Yerli işçiler ise taşeron temsilcisi veya yardımcılarında ücretlerini koparmaya çalışıyorlar. Olumsuz cevap alıp onları pataklayınca da hapis haneye atılıyorlar.

Demiryolundaki sorunlar, olaylar ve eylemler 1876 sonuna dek sürmüştür.

Yeni bir genel müdür tayiniyle “inşaatın yeniden başlaması amacıyla ücretler peyderpey ödenmeye çalışılmıştır.”

İzmir’de Terzi İşçileri Grevi

20 Mart 1876’da ücretlerinin arttırılması ve patronlara karşı mücadele edilmesi için greve giden terzi işçileri eylemin yönetiminde başarılı olmak için bir *Grev Komitesi* kurdular. Bazı işçiler, greve katılmaları için Komite’nin grev süresince ailelerinin bakımını üstlenmesini şart koşturmuştu. Mali bakımdan güçlü olmayan Komite bu isteği karşılayacak durumda değildi.

Tersane İşçileri Grevi

9 Nisan 1876’da greve giden işçiler Tersane’den Babıali’ye kadar yürümüşlerdir. Galata ve Karaköy Köprüsünden geçip, trafiği durduran yaklaşık bin işçi on aydır ödenmemiş ücretlerinin ödenmesini istiyordu.

Darphane İşçileri Grevi

12 Nisan 1876'da Darphane işçileri Sadrazama başvurup, geçikmiş ücretlerinin ödenmesi için gerekli önlemlerin alınmasını istediler. Sadrazam isteklerinin yerine getirilmesi için gereğinin yapılacağına söz vermiştir.

Fişekhane İşçileri Grevi

Nisan 1876'da sayıları 200-300'ü bulan Fişekhane işçisi Babıali'ye dek yürüyerek, Sadrazamdan ücretlerinin ödenmesini istediler. Grevciler yolda karşılaştıkları Veliaht Yusuf İzzettin Efendi'ye de dertlerini anlattılar. Her iki taraftan da ücretlerinin ödeneceği vaadini alan işçiler işlerine dönmüşlerdir.

Tersane İşçileri Grevi

1872'den beri değişik nedenlerle birçok eylem düzenleyen Tersane İşçilerinden 200-300'ü Mayıs 1876'da *kadın ve çocuklarıyla* birlikte bir kez daha Babıali'ye yürüdüler. Ve Sadrazamdan gecikmiş ücretlerinin ödenmesi için emir vermesini istediler.

Feshane Kadın İşçileri Gevi

22 Ağustos 1876 Salı günü, Feshane'nin elli kadar Rum ve Ermeni kadın işçisi Babialı'ye yürüyüp, Sadrazama sundukları bir dilekçe ile ücretlerinin uzun süredir ödenmediğini belirtip, ödenmesi için gereğinin yapılmasını istediler.

Dünün işçi eylemleri bugünküleri anımsatıyorlar. Özellikle çevre koşullarının eşdeğliği bu benzerliği zorluyor. Haydarpaşa-İzmit Demiryolu yapımında taşeron çalıştırılması, işçilerin Sırbistan savaşına gönüllü gönderilmesi kampanyası gibi olgular yanında Osmanlı devletinin ekonomik ve mali iflası 1990'lar Türkiye'sini çağrıştırmıyor mu?

Bu koşullar sonucu doğan siyasi çalkanmalar işçi dünyasına yansıdı. Grevlerin, gösteri ve yürüyüşlerin bir anlamı da budur. İşçi eylemlerinin düzenlenmesi ve yönetimi birkaç açıdan irdelenebilir:

Grevlerin başlaması ani değildir. Beklemeler, şirket yöneticileri, bakan, sadrazam (başbakan), padişah ve rastlantısal olarak karşılaşınca veliahta yapılan başvurulardan sonuç alınamayınca greve gidiliyor. Bu İstanbul için daha çok geçerli. İzmit veya İzmir'de başlangıç daha farklı. Grevin getireceği külfet ve zahmeti karşılamaktansa, son bir çaba ile çözüm aranıyor. Bu davranışın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Cuma Divanı'na çıkıp, dilek ve isteklerin yetkililere iletilmesi alışkanlığından geldiğini söylemek yanlış olmaz. Dahası,

işçilerin/çalışanların, adı geçenlerin “dertlerine mutlaka çare bulacaklarına” inanıyor olmaları da belli bir rol oynamıştır.

Grevlerin nedenleri, işçi isteklerinin niteliği, bir grevden diğerine farklıdır. Ancak grevler ve işçi eylemleri ekonomik bunalım sonucu kendiliğinden oluşuyorlar. Genellikle önceden kararlaştırılmış stratejiler sonucu grev ve eylem yapılması söz konusu değildir. Bu, grev ve eylemlerin başarıya ulaşması için işçilerin toplanması, tartışması ve karar alması konularını dışlamıyor. Eylemlerin çoğunluğu, mali bunalım nedeniyle işçi ve memurlarına ücret ödemekten aciz devlet kuruluşlarında örgütleniyor. Yabancı sermayeye ait işyerlerinde düzenlenen grevlere de rastlıyoruz. İşçilerin istekleri, öncelikle, aylardır ödenmeyen ücretlerin ödenmesine ilişkindir. 1878 ve sonrasında grevlerde ücret artırılması isteklerine rastlanıyor. Bu yıllarda, işçilerin, ücretlerinin bakır para veya kaime ile ödenmesini protesto amacıyla grev yaptıklarını da biliyoruz. Ama genel olarak yapılan eylemler varolanı savunmak için düzenlenen eylemlerdir.

Grevlerin yönetimi işçilerin oluşturduğu ve ömrü eylemle sınırlı geçici birlikler ve/veya işçiler arasından çıkan doğal önderlerce üstleniyor. İzmir Terzi işçilerinin grev yönetimi için Grev Komitesi kurmalarının altı çizilmelidir. Terzi işçiler, sonraki zaman dilimlerinde de

eylemlerinde ilginç yöntemler geliştirmeleri açısından dikkat çekiyorlar. Bu konuda bir örnek İstanbul'da, 15 Ekim 1878'de greve giden terzi işçilerce veriliyor: Kısa sürede İstanbul'u kapsayan grevi ve işçi isteklerini kamuoyuna doğru bir biçimde yansıtabilmek için, grevciler, *La Turquie* gazetesine (3) bir mektup gönderiyorlar: 22 Ekim 1878'de yayınlanan mektubu aynen aktarıyorum:

“Sayın Yazı İşleri Müdürü, terzi işçilerinin grevinden söz eden gazeteler olayı yanlış olarak yansıtmışlardır. Ücretlerin % 70 arttırılmasını patron kabul etmediği için greve gidildiği bildirilmiştir. Bazı patronların, hizmetimize karşılık olarak sundukları koşullarla çalışmayı reddediyoruz. *Eğer yaptığımız işe karşılık müşteri iyi bir fiyat öderse, bu işi yapanın da daha fazla ücret alması gerekmez mi?* Bu isteğin haklılığı karşısında ses çıkaramayan patronlar her türlü elbise için ücretleri belirlememizi istemişler ve verdiğimiz tarifeyi Beyoğlu patronları kabul etmişse de, ikinci dereceden patronlar kabul etmemişlerdir. *Patronun vermekte olduğu ücret, yaşamak için zorunlu ilk ihtiyaçlara bile cevap vermemektedir.* Polis bizi tutuklamış ama durumu anlayınca serbest bırakmıştır. Bu yüzden Beyoğlu Mutasarrıfı Baki'ye en derin şükranlarımızı sunarız. Terzi işçileri.” (a.b.ç.).

Grev ve eylemlere *kadınların katılımı* dikkat çekiyor. Tersane eylemlerinde kadınlar, eş ve çocukları, işçilerin yanında yer almaktadır. Feshane grevinde ise bizzat kadınlar grevin başlatıcısı ve yönlendiricileridir. Bu, kadınların ekonomik ve toplumsal bilinç sahibi olduklarını sergiliyor.

Grev sırasında işçiler isteklerini dilekçeyle Babıali'ye, Sadrazamlığa, sunmak için yürüyüş düzenliyorlar. Bu bir gelenektir neredeyse. Grevler de, özellikle yabancı sermayeye ait işyerlerindekielerde, polis, asker ve benzeri güvenlik güçlerinin sert ve şiddetli müdahalesi söz konusudur. Yaralamalar, tutuklamalar oluyor. Bu arada, Haydarpaşa-İzmit Demiryolu yapımında olaylar üzerine, yapım alanına, bir zaptiye bölüğünün gönderilip, oranın “askeri mıntıka” haline getirilmesi dikkat çekiyor. Daha sonra askerlerin, grevciler yerine işçilik yaptırılıp grev kırdıkları da görülecektir.

Yabancı sermayeye ait işyerlerinde grev ve işçi eylemleri daha sert geçmektedir. Asker ve polis müdahalesi daha siktir. Devlet bu tür olayları bastırmakta “maharetini” gösterip, ülkeye çekmek istediği yabancı sermayeye güvence vermeye gayret göstermektedir. Bu süreç içinde Osmanlı dış borçlarının Devlet üzerinde sosyal adaletten daha fazla ağırlığa

sahip olduğu anlaşıyor. Yabancı sermayeye verilen “kar garantisi” de belli bir rol oynuyor elbette.

Yabancı sermaye, kendini fethedilmiş bir ülkede sanarak, istediğini yapmaktadır. Güvenlik güçlerinin her durumda kendini savunmasını ısrarla istemektedir. Bu açıdan Tramvay Şirketi ile Küçük Araba ve Omnibüs İşletmesinin yaptıkları anılmaya değer. Osmanlı Devleti ise işçi istekleri karşısında “babalık” rolü yapıyor bazen; yani olanakları ölçüsünde işçileri memnun etmeye çalışıyor. Yada çalışıyor görünüyor. Bu, “kullarını” ihmal etmeyen devlet rolüdür.

NOTLAR :

- (1) Bakınız 27 Ocak 1872 tarihli *Le Temps* ve *La Liberte* gazeteleri. 1876 işçi eylemleri için, İstanbul’da Fransızca yayınlanan *Stamboul* gazetesi koleksiyonunu taradım. Günlük gazetenin başlığı altında şu okunuyor: “Ortadoğu’da (*Le Levant*) Fransız çıkarlarının edebi ve siyasi organı”. Fransız çıkarlarını savunduğunu bizzat itiraf etmenin bundan daha açığı herhalde olamaz.
- (2) Kimi araştırmacı, bilim kadın ve adamı tarafından “işçi derneği” yada “ilk işçi derneği” olarak tanıtılan/sanılan Ameleperver Cemiyetinin, aslında masonlarca kurulan bir hayır derneği olduğunu, daha önce bir yazımda belirtme olanağı bulmuştum; bakınız: “1871, Ameleperver Cemiyeti” *Bilim ve Sanat*, Sayı: 8, Ağustos 1981, s. 43-45. Daha sonra şu kitabımda aynen yayınlandı: *Türkiye’de İşçi*

Hareketi (Yazılar-Belgeler), Sosyalist Yayınlar, İstanbul, 1993, s. 56-61.

- (3) *La Turquie* gazetesi İstanbul’da Fransızca yayınlanıyor. Büyük bir Mason “üstadı” Nicolas Bordeano yönetimindedir.

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA MAKİNA KIRICILIĞI (1907-1908)

Makine kırıcılığı, sanayi devriminin başlangıcında işçilerin ve zanaatkar işçilerin, örgütlü olmadığı, yada yetkin örgütlerin işçi hareketini yönlendirmediği dönemlerde ortaya çıkan kentsel bir olgudur. Sanayi devriminin getirdiği makineler nedeniyle işlerini yitirmek tehlikesiyle karşı karşıya kalan işçilerin ilk tepkisi, doğal savunma mekanizması makine kırıcılığı biçiminde kendini göstermiştir.

Makine kırıcılığı ilk bakışta teknolojik gelişmeye bir tepki gibi algılanabilir. Oysa özünde yenilikçiliğe değil, kapitalist üretim biçiminin getireceği ve getirme tehlikesinin hissedildiği makinasal disipline, doğuracağı toplumsal ve işçi-işveren ilişkilerine karşı kendiliğinden bir ilk tepkidir. Bu tür eylemlerle işçiler sanayi devriminin yeni tip disipliniyle donatılmış bir ordu olmak istemediklerini dile getiriyorlardı.

Tarihte Makina Kırıcılığı: “Luddisme”

Makina kırıcılığı 1810'larda İngiltere'de yoğun bir biçimde görüldü. Zanaatkar işçiler işsiz kalmalarına yol açan dokuma makinalarını tahrip etmek için ayaklanma

ve isyanlar düzenlediler. Hareket önce 1811 sonuna doğru Nottingham çevresinde başladı, 1812’de Yorkshire, Lancashire, Derbyshire ve Leicestershire’e yayıldı.

Ludds veya *Luddites* ismiyle anılan makina kırıcılar genellikle maskeliydiler ve geceleri eylem yapıyorlardı. Kişiler üzerinde şiddet uygulamaktan kaçınıyorlar ve yerel halk tarafından destekleniyorlardı.

İsimleri gerçek veya mitik/efsanevi Ned Lud veya Ludd’dan geliyor. Söylentiye göre, Ned Lud veya bazılarınca “Kral Ludd” 1779’da Leicestershire’de çorap makinalarını kırarak hareketin doğmasına yol açmıştı.

İngiltere’de 1811’den 1813’e ve 1816’daki makina kırıcılığı eylemlerinde çete önderlerine “general” yada “Kral Ludd” lakapları takıldı.1812’de br Ludds çetesi, makinaları kırılma tehdidi altında olan Horsfall isimli bir işverenin emriyle katledildi. Horsfall daha sonra intikam amacıyla öldürüldü, ama *ludds* çetelerine karşı baskı dönemi başlamıştı. Dönemin hükümeti çok sıkı önlemler almak zorunda kaldı. Baskılar 1813’te York’ta bir toplu dava ile doruk noktasına ulaştı. Dava birçok idam ve sürgün kararı ile sonuçlandı.

1816’da ekonomik depresyon nedeniyle yeniden ayaklanmalar baş gösterdi. Yeni baskılar ve “refah” ayaklanmaların hızını kesti.

Daha sonraki yıllarda, işçiler, sanayi devriminin getirdiği yeni çalışma koşullarını insancıl boyutlara indirgeyebilmek amacıyla işbirakımı, grev gibi daha etkin yöntemler geliştirdiler, örgütlenme gereğini duydular. Böylece sendikaları aracılığı ile isteklerini gerçekleştirmenin yollarını aradılar. Örgütlenme ve bilinçlenme düzeyi yükseldikçe işçilerin yeni eylem biçimleri gittikçe olgunlaşmış, isteklerini sonuçlandırma şansları artmış ve makinalar karşısındaki tutumları değişmiştir. İşçiler makinaları kırmanın anlamsız olduğunu fark ettiler, makinaları korumak ve hatta onlara sahip olmak gerektiğine inandılar.

Osmanlı İmparatorluğu'nda

Osmanlı imparatorluğu'nda İngiltere benzeri bir sanayi devrimi yaşanmadığını biliyoruz. Dolayısıyla *Luddisme* benzeri kitlesel, bölgesel yada ülke boyutunda makine kırıcı ayaklanmalara rastlamıyoruz. Bununla birlikte devletin, yabancı ve yerli özel girişimcilerin fabrika kurmaya başladıkları 1830'lu ve 1840'lı yıllarda kimi olaylara rastlanmıştır.

Örneğin Oya Sencer, Bulgar tarihçi N. Todorov'a dayanarak "Slevne'de Dobriyokeslov'un (1834'de kurulan ve devletten destek gören aba dokuma) fabrikasında 1830'larda, belki 1838'de, işçilerin

kendilerini işlerinden edeceğine inandıkları makinelere karşı isyan ettiklerini görüyoruz” diyor. (1)

Sencer yine Todorov’a dayanarak bir başka örneği aktarıyor: “1851’de Samakof’da kurulmuş olan mekanik tarağa karşı girişilen eylem, bu türlü hareketlerin en ilginçlerinden biridir. Özellikle kadın işçiler, kürek, balta ve sopalarla bir dokuma atölyesine hücum eder ve ancak, kendilerine, bu mekanik tarağın bir daha kullanılmayacağı sözü verildikten sonra eylemlerinden vazgeçerler.”(2) Sencer, “1861’de Bursa’da bir Müslüman mezarlığı üzerinde kurulmuş olan fabrikayı, Bursalılar yıkarlar” diye yazıp başka bir olaya daha dikkat çekiyor. (3)

1873 Nisan ayı başında, Haydarpaşa-İzmit demiryolu inşaatında taşaronlar ücret ödemekte zorluklarla karşılaşınca, birçok işçiye işten çıkardılar. Bunun üzerine işten atılan işçiler demiryolunu tahrip ettiler. (4)

Birinci elden kaynaklar tarandıkça ve arşiv çalışmaları çoğaldıkça benzer olay sayısının artacağını sanıyorum. (5)

Burada Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi’nde bulduğum belgelere dayanarak, 1907 ve 1908 yıllarındaki makina kırıcı eylemleri aktarmak ve nedenleri üzerinde kısaca durmak istiyorum.

6 Nisan 1907'de Şam'da

10 Nisan 1907 tarihli ve Fransa Şam Konsolosluğu'ndan Habib Eddé(6) imzasıyla gönderilen raporda (7) şunları okuyoruz:

“Cumartesi, 6 Nisan 1907 akşamı Şam'ın kenar mahallelerinden 20.000 nüfuslu Midan'da bir tramvay kazası büyük bir heyecanın ve birçok olayın doğmasına yol açtı. Kamu yöneticilerinin aldıkları önlemlerle olaylar daha büyük boyutlar kazanmadan zapturapt altına alındı.

Kaza şöyle oldu: Her çocuğun yaptığı gibi 12 yaşındaki bir çocuk bir tramvayın parmaklıklarına asılarak eğlenmek isterken şanssızlık eseri kayıyor ve ayağı frenle tramvayı durdurmaya yarayan bir dişli arasında kalarak kırılıyor.

Müslüman bir çocuğun tramvay altında kalıp, ezildiği mahallede hemen duyuldu. *Elektrikli Işıklandırma ve Tramvay Şirketine karşı düşmanlıklarını daha önce de birçok kez gösteren mahalle sakinleri* Midan çarşısını işgal edip (basarak), tramvayın üstüne atlayıp, sürücüsünü dövmeye başlıyorlar. Sürücü feci biçimde dövülüp, üç bıçak yarası aldıktan sonra hastaneye kaldırılıyor. Mahalleliler şirketin diğer işçi ve memurlarına da saldırmak istiyorlar, ancak bu

sonuncular daha atik davranıp, çevredeki evlere sığınıyorlar.

Bu vahşi eylemlerinden gözleri dönmüş olan saldırganlar Hükümete, Sultana ve Padişahın 2. Mabeyncisi ve Midanlı olup, Şam Elektrikli Tramvaylar Şirketi'ne imtiyaz verilmesindeki rolü büyük olan Ahmed İzzet Paşa'ya tehditler ve ağır küfürler yağdırdılar. Tabancalar patladı, fanatik kışkırtmalarla kendinden geçmiş bu gözü dönmüş *kalabalıkta Avrupalıların katledilmesi istekleri* haykırıldı. *Şirketin üç tramvayı tamamen tahrip edildi.*

Mahalle komiserliği (karakolu) tek başına olayların üstesinden gelemeyince diğer kamu güçlerinden yardım istendi. Vali ve Jandarma Komutanı olaylardan haberdar olur olmaz asker eşliğinde Midan çarşısına geldiler ve epey uğraştıktan sonra kalabalığın dağıtılmasını ve sükunetin geri gelmesini sağladılar. Vahşet sahneleri yaklaşık iki saat sürdü.

Rusya Konsolosluğu işlerini yürüten Bay Samsonoff karışıklıkların önemini bizzat görebilmek amacıyla Midan'a geldi, fakat Jandarma Kumandanından derhal evine dönmesi emrini aldı: Jandarma kumandanı Konsolosluk sorumlusuna evine dönmezse doğabilecek gereksiz bir ihtiyatsızlığın sorumluluğunu yüklenemeyeceğini belirterek, onu Konsolosluk binasına dek silahlı bir jandarma ile geri gönderdi.

Ertesi günden itibaren Vali, karışıklıklarla ilgili gerekli soruşturmayı açtırdı ve çok sayıda karışıklık çıkarıcının tutuklanmasından sonra sükunet tamamıyla sağlandı.

Tramvay Şirketi hizmet ve işlerine yeniden başladı. Zarar ve ziyanın tutarı 20.000 franktan fazla olmalı.

Valinin dikkatini karışıklıkların önemi üzerine çekmek ve bu tür olayların bir daha ortaya çıkmaması için enerjik bir cezalandırma ve baskının yararı üzerinde ısrarla durmak fırsatını buldum. *Yetkililerin sert bir biçimde davranacaklarından ve suçluların* bu tür fanatik sahnelerin ve karışıklıkların bir daha geri gelmemesini gerektirecek biçimde cezalandırılacaklarından eminim.

Bununla birlikte bu olaylar, *Müslüman ayak takımının cahil kitlesi (Fransızcasını aynen aktarmalıyım: “la masse ignorante de la populace musulmane”)* içinde Avrupalıya karşı kinin sönmediğini ve en küçük bir olayın, en basit bir yanlış anlamamanın, en küçük bir kışkırtmanın bu kini yeniden alevlendirmeye yeteceğini ve Midan’da olup-biten tatsız ve can sıkıcı karışıklıklar benzeri olayları yeniden doğurabileceğini saptamak zorunda bırakıyor.” (a.b.ç.)

Bu diplomatik rapor, birçok açıdan önemli:

Önce Osmanlı İmparatorluğu’nda yaşayan bir Hristiyan’ın, Fransa Konsolosu olarak kullandığı dil

çarpıcı. Müslüman halk için en ağır sıfatları kullanıyor. Hemen belirteyim ki “*populace musulmane*” Fransız diplomatik raporlarda o yıllarda çok sık rastlanan bir deyim.

Öte yandan birkaç kez vurgulandığı gibi, Müslümanlarda “Avrupalı”ya karşı bir tepki, konsolosun deymi ile bir “kin” söz konusu. O yıllarda başka yörelerde de rastlanan bu olgunun altında dinsel nedenler olduğu gibi, en azından bu örnekten çıkarsayabileceğimiz gibi, ekonomik nedenler de olmalı.

Öteden beri arabacı ve faytoncuların tramvayla ulaşım karşı olduğu biliniyor. Şam gibi döneminin çok önemli bir ticari merkezinde arabacı ve faytoncuların tramvayı hoşgörüyü karşılamadığı tahmin edilebilir. Nitekim rapordan Tramvay Şirketine karşı daha önce de gösteriler yapıldığını öğreniyoruz. İşte bu nedenle Midan’daki olayı makine kırıcılığı eylemi olarak aldım. Avrupa tipi taşıma ve ulaşım araçları tepkiyle karşılanıyordu.

İlginç başka bir nokta Habib Edde’nin “isyancıları” şiddetle cezalandırma konusunda Valinin dikkatini çekmesidir. Burada “diplomatin” temsil ettiği ülkenin ekonomik çıkarlarını koruma görevini yerine getirdiğini saptıyoruz. H. Edde’nin bu davranışı anlaşılıyor. Çünkü, İzzet Paşa’nın yardım ve katkılarıyla işletme imtiyazı elde eden, kuruluş çalışma ve yapımın bitiminde 7 Şubat

1907’de faaliyete başlayan *Société Anonyme Impériale Ottomane de Tramways et d’Eclairage Electrique de Damas* Belçika ve Fransa ağırlıklı sermayeli bir şirkettir. İzzet Paşa yardımının karşılığını ortaklıktan pay ve yürütme kurulunda bir üyelik alarak gördü. (8)

Şubat 1908’de Hudeyde’de

“1908 Şubat ayında Zaruyik aşireti Kamaran’da sağlık işlerinde Hristiyanların çalıştırılmasını protesto etmek ve onların işten çıkarılmalarını sağlamak amacıyla ayaklandılar, Hudeyde’nin ulaşım ve iletişim yollarını bu arada telgraf tellerini kestiler.” Cidde Konsolosluğu imzalı, 17 Mart 1908 tarihli ve olayı aktaran rapor şöyle bitiyor. “Suçluların cezalandırılması için asker gönderilmesine karar verildi.” (9)

Mart 1908’de Uşak’ta

İzmir Konsolosluğunun 21 Mart 1908 tarihli raporuna göre, Uşak’ta karışıklıklar çıkmıştır. “Halı üretiminde kullanılmak üzere bir mekanik iplik fabrikasının (*une filature mécanique*) kurulmasından çılgına dönen halk, fabrikayı tahrip edip, büyük miktarda pamuğu yağmaladılar.”

Raporda bu karışıklıkların Kaymakamın işbirliği ile gerçekleştirildiğinin söylendiği yazılı:

Söylentiye göre Kaymakam çok sayıda Müslüman işçinin ekmeğini ellerinden alacak Avrupai bir sanayinin kurulmasını istememektedir.” (10)

Hicaz Demiryolu Yapımına Tepkiler

Şam’ı Medine’ye, sahil kentlerini kutsal kentlere bağlamak amacıyla inşaatına başlanan Hicaz demiryolu, Mezopotamya, sahil kentleri ve kutsal kentler arasında kervancılıkla geçinen bedevi kabilelerin sürekli tepki ve hücumuna uğramıştır.

Hicaz demiryolu Abdülhamid’in çok önem verdiği bir girişimdi. Hem haca gitmek kolaylaşacak, hem de Panislamizm için çok güzel bir propaganda aracı elde edilecekti.

Ayrıca isyancı Bedevi ve Arap kabilelerini “sakinleştirmek” için silahlı kuvvet göndermek kolaylaşacaktı.

Demiryolunun inşaatı için, hacca gidişin kolaylaşacağı ileri sürülerek, bütün Müslüman ülkelerden yardım toplandı. Yeni vergiler kondu. Osmanlı memurlarının aylıklarından inşaat için kesinti

yapıldı. İnşaatta askerler işçilik yaptılar. Binlerce asker ve az sayıda yabancı işçi çalıştırıldı.

1901’de başlayan çalışmalar 1 Eylül 1908’e dek sürdü. (11)

Demiryolu yapımı Medine’ye yaklaştıkça aşiretlerin tepkisi artıyordu. Kervan sanayini (*l’industrie des caravanes*) yok edeceği ve “özgürlüklerini sınırlayacağından” aşiretler her yola başvurup yapımı engellemek istediler. Sabotajlar yaptılar, demiryoluyla hacca gitmek isteyenleri terörize ettiler, vb. Yetkililer tepkileri durdurmak için aşiret ileri gelenleriyle görüşmeler yaptılar. Ancak bir sonuç alınamadı. Demiryolunun yarıda bırakılması veya en azından bir süre için durdurulması bile söz konusu edildi. (12)

Hicaz demiryolunun yabancı sermayeye başvurulmadan yapımı, Fransa, Almanya, İngiltere vb. devletlerle finans çevrelerini özellikle tedirgin etti. Kimi isyanın yabancı ülkelerce kışkırtıldığı iddiaları da var. Fransa diplomatik raporlarında özellikle Almanya suçlanıyor.

Arap ve Bedevi aşiretlerin demiryoluna karşı olmaları ekmek kapılarının kapanma tehlikesidir. Nitekim 12 Mart 1908’de Cidde’den gönderilen diplomatik raporda (13), Medine çevresindeki

Bedevilerin demiryolu inşaatının sürmesi nedeniyle ayaklandıkları yazılıyor:

“İleri gelen şeyhlerden otuzunun tutuklanıp Mekke’ye gönderilmesi üzerine, Bedeviler hacılar için gerekli develeri hizmetten alıkoydular. Hac işlerinin durmaması amacıyla, tutuklanan şeyhler hemen serbest bırakıldılar.”

17 Temmuz 1908 tarihli ve İstanbul’dan gönderilen bir raporda ise şunları okuyoruz: “İbrahim Paşa isimli bir Kürt şefi, Medine’den öteye Hicaz demiryolu inşaatının korunmasını 1000 süvarisiyle üstlenmeyi önerdi. Öneri kabul edildi ve İbrahim Paşa adamlarıyla yola çıktı. Şam’da büyük bir coşkuyla karşılandı. O’nu ve süvarilerini Hicaz’a götürmek üzere özel trenler hazırlandı.” (14)

C. E. Bonin daha önce adı geçen raporunda “Ocak 1909” tarihli *Daily Telegraph*’tan aktararak şunları yazıyor:

“Kasım 1908’de Bedevilerle üç Türk taburu arasında çarpışma olmuş. Osmanlı askerleri bir kez daha geri çekilmek zorunda kalmışlar, 30 ölü ve 40 yaralı ile. Tren garlarının hücumu uğradığı, Guttat istasyonu personelinin katledildiği ve bu olayların Medine’ye tren seferlerinin kesilmesine yol açtığı söyleniyor.” (15)

Bu tür olayların daha sonra sürdüğünü biliyoruz. Nitekim 16 Nisan 1909'da Cidde'den gönderilen diplomatik raporda (16) Hamdi, Havazin ve Beni-Salim aşiretlerinin Ocak ayı sonuna doğru demiryolunu tahrip etmek ve telgraf hattını kesmek için ayaklandıkları, ancak bir taburla bu “eşkiyalara” karşı çarpışan Nasır Paşa'nın onları “dağıttığı” belirtiliyor. Tahrip edilen yerlerde, hacılar yollarına, karadan ve bulurlarsa develerle devam ediyorlardı.

Örnekler çoğaltılabilir. Burada ilgi çeken olgu, sanayi işçisi olmayan, işçi tanımına pek uymayan Bedevi ve Arap aşiretlerinden kervancılıkla geçinen, yani insan ve mal taşımı ile geçimlerini elde eden insanların gelir kaynaklarının tehlikeye düşmesi karşısında gösterdikleri tepkidir.

Demiryolu yapımından önce hacılar Şam'dan Medine'ye gitmek için at veya deve kiralamak zorundaydılar. Böyle bir yolculuk sıradan bir hacıya 50 Osmanlı Lirasına mal oluyordu. Kervancılık birçok kişiyi, bu arada örneğin yukarıda adı geçen İzzet Paşa'nın babasını, servet sahibi yapmıştı. Demiryolu ve tren işte bu servet sahiplerini ve yanlarında çalışanların “ekmeğini” tehdit ediyordu. Şam-Medine arası trenle gidiş dönüş sadece 4 Osmanlı Lirası, yani karayoluyla gitmekten on iki kez daha ucuzdu. Zamandan kazanımı ve daha az zahmetli olmasını da eklersek tren

yolculuğunun kervancılığı yıkacağı açıktı. Kervancılıkla geçinenlerin rekabet olanağı yoktu. Demiryolunu tahrip etmek, istasyonlara saldırmak ve görevlileri öldürmekle gözdağı vermek ve böylece “işlerinin” biraz daha sürmesini sağlamak, en azından olası “yıkımı” geciktirmek istiyorlardı. Bütün engellemelere karşın Şam-Medine arasındaki 1481 kilometrelik demiryolu yaklaşık 4 milyon Osmanlı Lirası gibi dönemi için çok az bir maliyetle tamamlandı. Bedevi ve Arap aşiretlerinin tahrip eylemleri daha sonra da sürdü.

1908’de Cidde’de

C. E. Bonin’in raporunda (17) Cidde’de “Türkler tarafından yapılan su kemerinin sarnıç sahiplerince tahrip edildiğini” okuyoruz. Rapor 31 Mart 1919 tarihli olmakla birlikte 1908 olaylarını toplu biçimde verdiği için bu tahrip olayının 1908’de yapıldığını söylemek yanlış olmaz.

Osmanlı İmparatorluğu’nda makine kırıcılığı eylemlerinin burada sıraladıklarımla sınırlı olmadıklarını ve yeni araştırmalar sonucunda başka olaylar saptanabileceğini sanıyorum. Bununla birlikte Osmanlı İmparatorluğu’nda İngiltere türü büyük, yoğun ve kitlesel eylemler düzenlenmediği kesin. Bunun nedeni herhalde Osmanlı sanayinin sınırları ve gelişmemişliği

olmalı. Ama mutlaka başka nedenleri de vardır. Ve bunların saptanması başka çalışmaları gerektiriyor.

İncelediğim kimi olayda yerel yöneticilerin, örneğin bir Kaymakamın, eylemcilerle işbirliği içinde olduğunu gördük. Bu Osmanlı paternalizmi ile ilgili olmalı.

Sanayi devrimini yaşayan ülkelerde makine kırılcılığına daha çok dokuma işkolunda rastlanıyor ve eylemlerin kentsel niteliği dikkat çekiyor. Burada inceleme olanağı bulduğumuz eylemlerde dokuma işkolu yanında demiryolu inşaat ve ulaşımı başta geliyor. Bu Osmanlı İmparatorluğu'nun kendine özgü koşullarına bağlı olmalı. Bu arada işten çıkarma (1873'te Haydarpaşa-İzmit demiryolu inşaatında) sonucunda tahrip eylemlerine başvurulduğunu da gördük.

Bu tür eylemlerde dikkati çeken bir başka nokta örgüt yokluğudur. Herhangi bir biçimde işçi derneği, birliği vb. örgütlere rastlamıyoruz. Ancak makina kırılcılığının bir eylem biçimi olarak değişik kentlerde kullanıldığını saptıyoruz. Bu arada Hicaz demiryolu inşaatı ve ulaşımı örneğinde Arap yarımadasında makine kırılcılığının bir mücadele biçimi olarak belli bir süre için yerleştiğini görüyoruz. Ancak uzun sürede bu tür eylemlerin kalıcı olmadığını, zamanla yerini grev, gösteri, yürüyüş vb. eylemlerin aldığını biliyoruz.

NOTLAR:

(1) Nikolay Todorov, “19. Asrın ortalarında Bulgar topraklarında kiralık emek” (Bulgarca), *Tarihi Bakış Dergisi*, Sofya, 1959, s. 7; aktaran Oya Sencer, *Türkiye’de İşçi Sınıfı Doğuşu ve Yapısı*, Habora Kitabevi Yayınları, 1969, s. 65 ve 69.

(2) Sencer, s. 90.

(3) A.y. Sencer, *İslam Ansiklopedisi* “Bursa” maddesinden alıntı yapıyor. Mezarlığın Müslümanlar için “kutsal” olduğu, kadınların da gidip dua ettiği, ağladığı ve başlarını açtıkları bir mekan olması nedeniyle kent dışında bulunduğu biliniyor. Ama yıkma olayı sadece dini nedenlerle açıklanamaz. Mutlaka ekonomik ve toplumsal nedenler de vardır. 1985’te “İstanbul’da Mahmutbey köyü yakınlarındaki Küçük Organize Sanayi Sitesi’nin yapım çalışmaları sırasında” bir Türk (ve mutlaka Müslüman) müteahhidin Kadı Mezarlığı’nda yaptığı tahribat (Bkz: *Cumhuriyet*, 23 Aralık 1985), yüzyıl sonra bu konuda nereden nereye ulaşıldığını göstermesi bakımından önemlidir.

(4) Stamboul, Mayıs 1876 sayıları.

(5) Bu konuda ayrıca burada kullanmadığım şu yazıya bakılmasını da salık veririm: Donald Quataert, “Machine breakineg and the changing carpet industry of western Anatolia, 1860-1908”, *Journal of Social History*, İlkbahar 1986, s. 473-489.

(6) Eddé ailesinin aşırı Fransız sever olduğu, bu ailenin 1940'lardaki önderi Emile Eddé'nin, 1943'te Lübnan'da herkes bağımsızlık isterken Fransa mandasının sürmesi gerektiğinin bayraktarlığını yaptığı biliniyor. Bkz: L. George: "Quand les libanais s'accordaient...", *Le Monde*, 6-7 Kasım 1983. 1980'lerde Raymond Eddé "ılımlı Hristiyanların lideri" olarak tanınıyor. Örneğin bkz: *Libération*, 17 Kasım 1983.

(7) Fransa Dışişler Bakanlığı Arşivi (FDBA), Türkiye, Nouvelle Série; Politique intérieure, Cilt: 110, s.173-176.

(8) Bkz: E. Pech, *Manuel des Sociétés Anonymes Fonctionnant en Turquie*, 4. bası, İstanbul, 1908, s. 213-2/4. İzzet Paşa'nın başka "Vurgunlar" yaptığı ve 1908'de servetinin 50 veya 60 milyon frankı tuttuğu biliniyor. 24 Temmuz 1908 sonrasında ülkeden "kaçmak" zorunda kaldı.

(9) FDBA, a.g.k., Cilt: 141, s. 16.

(10) FDBA, a.g.k., Cilt: 69, s. 22. Rapor, Denizli, Salihli ve Kula garnizonlarındaki karışıklıkların, askeri başkaldırı eylemlerinin "bulaşıcı" olduğunu ve sonuçta Çine garnizonundaki askerlerin de isyan ettiklerini belirtip şöyle sona eriyor: "Çine garnizonu askerleri de Kaymakamı hapsederek (rehin alarak) gecikmiş-birikmiş ücretlerinin (aylıklarının) ödenmesini istemişler ve aylıklarının bir kısmı ödendikten sonra Kaymakamı serbest bırakıp, isyana son vermişlerdir." 24 Temmuz 1908'de "Hürriyetin İlanından" önce bu tür askeri başkaldırıların sayısı oldukça yüksektir. Bunları yakında yayınlanacak başka bir çalışmamda incelediğim için ve burada ayrıntısına girmenin konumuzu aşacağı düşüncesiyle şu kadarını belirtmekle yetineceğim:

Askerlerin ve yine benzer nedenlerle (yani ücretlerin zamanında ödenmemesi, terfilerin gecikmesi, terhislerin zamanında yapılmaması, donatım ve yiyecek sıkıntısı, vb.) subayların “homurdanmaları”, ayaklanmaları aynı yıllardaki vergi ödememe veya kadınların kıtlığı protesto etme eylemleriyle birleşince 1907 ve 1908’deki toplumsal hareketliliği kanıtlıyorlar. Bu hareketliliğin 24 Temmuz’un gerçekleşmesinde etkisi olduğu yadsınamaz. “Hürriyetin İlanı” ile kısa sürede her sorunun çözümleneceğini sanıp eylemlerini durduran asker ve subayların bir bölümü, hiç bir şeyin değişmediğini görünce bir süre sonra yeniden ayaklandılar. Ancak bu kez karşılarında Genç Türklerin “sopasını” buldular.

(11) FDBA’de Hicaz demiryoluna ilişkin çok sayıda belge, rapor ve gazete kupürü bulunuyor. Bu konuda o yıllarda yazılmış Fransızca, Almanca ve İngilizce birçok kitap var. Burada bunlardan yararlanıp demiryolunun tarihini yazmam söz konusu değil. Sadece kısa bilgi vermekle yetineceğim. İyi bir kaynak olarak, döneminin “ünlü diplomati” Charles Eudes Bonin imzalı, “Le chemin de fer du Hedjaz” başlıklı oldukça uzun daktilo metni öneririm. Bkz: FDBA, a.g.k., Cilt: 325, s. 120 vd., özellikle s. 147-154. C. E. Bonin bu metni *Annales de Géographie*’de muhtemelen kısaltarak yayınlamış. Bu rapordan alıntılarla oluşturulan bir yazı P. C. imzasıyla ve “L’achèvement du chemin de fer du Hedjaz” başlığıyla *La Dépêche Coloniale*’da 11 Aralık 1909’da yayınlandı.

(12) İstanbul Fransa Büyükelçiliğinden gönderilen 22 Haziran 1908 tarihli rapordan. FDBA, a.g.k., Cilt: 325, s. 39-40.

(14) a.g.k., Cilt: 83, s. 52-53.

(15) a.g.k., Cilt: 325, s. 149.

(16) a.g.k., Cilt: 325, s. 125.

(17) a.g.k., Cilt: 325, s. 160.

1919: ÇİNLİ MADENCİLER, ZONGULDAK'TAN SONRA İSTANBUL'DA

Çinlilerin 1919'da İstanbul'daki varlığı şaşırtabilir. Ama o yıl İstanbul'daydılar. İstanbul'dan geçtiler. Nitekim, bir çalışma için taradığım *Stanboul* gazetesi 1919 yılı koleksiyonunda bulduğum iki haber bunu ispatlıyor. İstanbul'da Fransızca yayınlanan gazetede ki bu iki haberi dikkat ve ilginize sunmak istiyorum.

Önce Ereğli Kömür Havzası'nın genel durumuna ilişkin bir haberi aktarıyorum. 5 Eylül 1919 tarihli Stamboul şunları yazıyor:

“Ereğli ve Zonguldak kömür havzasının günlük üretiminin 1.812 tona ulaştığı bildiriliyor. Bölgede halen çalışan madenci sayısı 4.411'dir. Toplanan stok miktarı ise 27.000 tondur.”

Bu güzel haberden bir süre sonra İstanbul'da kömürün karaborsada bile bulunmadığı ve yakacak sorununun baş ağrıttığı yazılıyor. Mütareke döneminin bulanık havasında vurguncular yakacak konusunda akıl almaz yollardan fiyat artırmaktadır. Ayrıca yeterli yakıt ta yoktur.

Bunun üzerine yöneticiler değişik yöntemler uyguluyorlar. Bir yandan özel kişilerin elindeki maden ocakları geri alınmak ve daha çok üretim elde edecek

biçimde kullanılmak isteniyor. Öte yandan kullanılmayan maden ocaklarını yeniden üretime açmanın yolları zorlanıyor. Bu arada İstanbul'un yakıt ihtiyacı için yakın çevresindeki maden ocaklarına gözler çevriliyor. Ve maden işçisi aranıyor.

İşte bu ortam içinde Zonguldak'tan Çinli maden işçileri getiriliyor. Demek ki İstanbul'dan daha önce Çinliler, Ereğli ve Zonguldak kömür madenlerinde çalıştırılıyorlardı.

Önce Stamboul'un 26 Aralık 1919 tarihli haberini okuyalım:

“Savaş Bakanlığı (Harbiye Nezareti), kendi malı olduğunu belirtip, Danıştay'ın Kilimli kömür madenlerinin imtiyaz sahiplerine geri verilmesi kararına karşı çıktı”.

Aynı haber “Dercos (Terkos?) linyit havzasında çalıştırılmak üzere Karedeniz'den (Zonguldak) ikiyüz Çinli maden işçisi geldi.” diyor.

Çinlilerin İstanbul'a varış tarihi 24 veya 25 Aralık 1919. Bu habere göre, İstanbul yakınındaki Dercos linyit madenlerinde çalıştırılacaklar.

31 Aralık 1919 tarihli Stamboul, “Valilik yakacak odun ve kömür sağlanması işiyle uğraşanlarla anlaşamayınca, Agatçlı(Ağaçlı ?) linyit yataklarından

yararlanma kararı alındı. Yakıtta spekülasyona karşı mücadele çok iyi fikir” haberini veriyor. Sonra Çinlilerle ilgili bilgilere sıra geliyor. Şöyle ki: “Bu madenlerde hükümet tarafından hizmete alınan 200 Çinli madenci çalışacaklar.

Dün, 200 Çinli madencinin şefi, hizmet sözleşmesini imzalamak için İaşé Kuruluna (Conseil du Ravitaillement) gitti. İmza töreninde Albay Woods da bulundu. Sözleşmeye göre, Çinli işçiler, 150 ile 200 ton linyit çıkarmayı kabul ediyorlar. Hükümet çıkarılan kömürü, kilosu 250 kuruş fiyattan alacak. Ocaklarda kaza olması halinde Çinlilerin tazminat isteme hakkı yoktur.

İaşé Kurulu Başkanı Salih Bey’in açıklamalarına göre bütün giderleriyle birlikte, Çinli madencilerin çıkardığı kömürün tonu, hükümete yaklaşık 800 kuruşa gelecek. Çıkarılan kömür, kaloriferler ve sobalarda kullanılabileceğinden, Salih Bey, böylece yakacak vurguncu, tekelci ve istifçileriyle yerinde bir yarış (rekabet) yapma olanağı sağlanabileceğini düşünüyor”.

Aynı haber, küçük bir paragrafta şu bilgiye yer vermiş: “Bu Çinliler çok iyi başlamıyorlar. Gerçekten de, dün aralarında 57’sinin tüydükleri, ortadan kayboldukları bildiriliyor. Polis onları yakalamakta görevlendirildi”.

Çinli madencilerin dörtte birinden çoğunun kaçmasının nedeni, ağır sözleşme koşulları mı? Zaten çok zor olan maden işçiliği mi? Yoksa İstanbul'un çekiciliği mi? Belki de bir gemiye atlayıp Avrupa'ya gitme arzusudur. Kim bilir? Bu kentten Çinliler de geçti...

İKİNCİ BÖLÜM İŞÇİ VE DEVLET

1923'DE İŞÇİ SAYISI

Birçok bilim kadın ve adamı, birçok yapıtta, makalede ve bilimsel çalışmada, incelemelerini, sonuçlarını Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş anında "işçi sayısının az olması"na bağlıyorlar/yüklüyorlar. Oysa gerçek öyle mi? 1923'de kaç sanayii işçimiz vardı? Türkiye Cumhuriyeti kurulduğunda işçi sayısı ne kadardı? Genel nüfus içindeki payları/oranı neydi? O günlerde işçi örgütlenmesi ne düzeydeydi? İşçiler nasıl örgütleniyordu? Grev konusundaki tüzel/hukuki metinler neler içeriyordu?

Bu soruları bir parça yanıtlamak için önce, 1981'de, İstanbul Üniversitesi profesörlerinden Kenan Tunçomağ ile yaptığım bir tartışmayı, sonra birkaç bilgiyi ve bir tabloyu sunmak istiyorum:

"İşçi Sayısı Oldukça Azdır" (!)

1981'de Mustafa Kemal Atatürk'ün 100. doğum yıldönümü vesilesiyle bir dizi kolokyum, açık oturum, sergi ve benzeri faaliyetler yapıldı. Bunlardan birini

Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi düzenledi: “Atatürk ve Hukuk” başlığı altında. Ankara Üniversitesi’nde yapılan toplantıya, Siyasal Bilgiler Fakültesi’nin yanı başında olması, yakınlığı nedeniyle ve sunulacak kimi tebliğin ilgimi ve dikkatimi çekmesi sonucu dinleyici olarak gittim. O sırada Ekim 1975’te doktoramı bitirmiş genç bir bilim adamıydım ve SBF’de öğretim üyesiydim.

İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi öğretim üyesi Prof. Dr. Kenan Tunçomağ, “Atatürk döneminde iş ilişkilerinin düzenlenmesi” başlıklı bir tebliğ sundu. Dikkatlice dinledim. Ve sonra birkaç noktaya değinen bir konuşma yaptım. Konuşmalar teybe alınıyordu. Sonra bunlar kitap olarak yayınlandı. Yanılmıyorsam 1982’de. Benim bu yayından dolayı olarak haberim oldu. Ve bir arkadaş kitaptan bu bölümün fotokopisini gönderdi. Teybe alınması çok iyi olmuş. Yoksa konuşmalar uçup gidecekti. Teybe alan, yazıya döken ve yayınlayanlara, emek verenlere candan teşekkür ediyorum. Ve nazik tartışmamızı olduğu gibi dikkatinize sunuyorum:

M. Ş. GÜZEL - Sayın hocama teşekkür etmek gerekir. Yalnız konuşmasını temel olarak 1920’lerde Türkiye’de işçi sayısının oldukça az olmasına bağladı. Oysa yapılan araştırmalara göre 1923’ün başında Türkiye’de sanayi işçisi olarak en az yüz bin işçinin olduğu ortaya çıkmıştır. Yüz bin sayısını bugünkü 2,5-3 milyon işçiyle kıyaslarsak azdır elbette, ancak o zamanki toplam

nüfusla karşılaştırırsak, toplam nüfusun 10 milyon olduğunu biliyoruz, sanayi işçisinin yüz kişiden biri olduğu ortaya çıkar. Bu önemli bir ölçüttür, çünkü günümüzde de 45 milyon toplam nüfusun 2,5-3 milyonunun sanayi işçisi olduğunu biliyoruz. Bu birinci nokta; diğer taraftan 1920’lerde tarım işçisinin de önemli ölçüde olduğu bilinmektedir. Bu arada Hocam, 1936’a kadar grev konusunda yasa çıkmadığını belirtti, oysa 1908’de...

Kenan TUNÇOMAĞ - Cumhuriyet döneminden konuşuyoruz.

M. Ş. GÜZEL – Tabii ama Cumhuriyet dönemi sanırım Osmanlı İmparatorluğunun devamıdır, dolayısıyla şunu belirteceğim; bağışlayın: 1936 tarihli İş Yasası’nın 147’inci maddesi 1908 tarihli Tatil-i Eşgal Kanunu’nun (İş Bırakma Kanunu. Bugünkü anlamıyla Grev Kanunu) bu yasaya aykırı maddelerinin yürürlükten kaldırıldığını açık olarak belirtir, bu şu demektir: 1908 tarihli Tatil-i Eşgal Kanunu 1936’ya kadar yürürlükte kalmıştır. Ayrıca hepimiz biliyoruz, geçenlerde Milliyet’te de bir yazıda belirtildi, 1981’de bile Türkiye’de padişah fermanlarının yürürlükte olduğu bilinmektedir. Bu da şu anlama geliyor: Türkiye Cumhuriyeti Osmanlı İmparatorluğu’nun bazı bakımlardan devamıdır. O halde 1909’da grevi düzenleyen yasa 1936’ya kadar yürürlükte

kalmıştır. İzin verirseniz birkaç şeyi daha belirteceğim hocam.

Kenan TUNÇOMAĞ – Belirtin de, bu yasa grevi yasaklamıştır diyorsunuz değil mi? Öyle söylüyorsunuz.

M. Ş. GÜZEL – Hayır, benim savım, bu konu tartışılıyor bu sıralar, benim savım bu yasa grevi yasaklamamıştır, düzenlemiştir. Hatta düzenlemesi sizin 1936’da verdiğiniz örneğe yakın; devletin önemli ölçüde müdahaleciliği söz konusudur, uzlaşma kurumu vs.

Bir başka nokta 1924 Anayasasından bahsettiniz; bu anayasanın en büyük özelliği, sanırım günümüz bakımından da geçerli olduğu için vurgulanmayı hak eden özelliklerinden biri, toplantı ve örgütlenme hakkının 70. maddesinde yer alıyor olmasıdır.

O halde başka bir konuya, “amele ve işçi teşekküllerine” gelemim, mesleki teşekküller olarak amelelerin de örgütleri var o sıralarda, ben örnek de vereceğim bunlara, işverenlerin de var. İşverenlerin bir defa mesleki örgütü olarak ticaret odaları, sanayi odaları v.s. var, amele örgütü olarak da örneğin 1928’de kapatılan Amele Teali Cemiyeti verilebilir. Onun dışında 1930’lardan itibaren Cumhuriyet Halk Fırkası’nın (CHF) İzmir’de bizzat işçi örgütlenmesine gittiğini biliyoruz. Evet bizzat CHF işçi örgütü kurmuştur, İzmir’de. Çünkü o günlerde, 1930’da kurulur kurulmaz Serbest Fırka’ya,

amelelerin, işçilerin büyük yakınlık gösterdiği kent İzmir'dir. Bu nedenle Cumhuriyet Halk Fırkası ameleleri denetleyebilmek için İzmir'de o sıralarda örgütlenmelere gider. Bunun açıklamasını Kemal Sülker'in değişik yapıtlarında bulabilirsiniz, ayrıntılarına girmiyorum.

Bir başka nokta sanırım bir dil sürçmesidir, sayın hocam 1921'de çıkarıldığını söylediğiniz Ereğli'ye ilişkin iki yasanın 1920'de çıkarıldığını sanıyorum. Ayrıca bunların sayılarını bir yerde 115 diye verdiniz, sonra 154 diye verdiniz ben ikisinin de yanlış olduğunu, dil sürçmesi olduğunu sanıyorum. Birincisi, bu kömür tozlarıyla ilgili olanıdır, 114 sayılıdır, öbürü de sosyal politika bakımından asıl önemli olanıdır o da 151 sayılıdır.

Değirmek istediğim son noktam, bağışlayın, hafta tatili 1924 yasasıyla çıkarıldı, doğrudur, hafta tatili Cuma'dan Pazar'a alındı dediniz, orada bir yanlış söz konusudur. Cuma günü kabul edildi 1924'te; bu da çok önemli, ayrıntı değil, maddi hatayı düzeltmek için söylüyorum, sanırım 1935'te çıkarılan yasayla Cuma yerine Pazar kabul edildi. Oysa 1924 yasasında hafta tatili Cuma günü olarak kabul edilmiştir. Bu da şu bakımdan önemli: Mustafa Kemal'in ve o zamanki hükümetlerin din konusunda gösterdikleri hassasiyetle ilgili.

Son bir nokta 1936 İş Yasasıyla ilgili, bu da Mustafa Kemal'in devrimciliğini göstermesi bakımından vurgulanmayı hak ediyor: Hocam çok iyi anlattınız, (İş Kanunu tasarısının hazırlıkları için Türkiye'ye davet edilen) Alman uzman gelir ve Türkiye'de iş süresinin 10 saat olmasını önerir. Mustafa Kemal başka ülkelerde ne kadardır diye sorunca Alman uzman sekiz saat olduğunu belirtir. O zaman Mustafa Kemal "Bizde niye 10 saat olsun?" diye sorar. Alman uzman da der ki önce 10 saat yapalım Paşam, sonra dokuza, daha sonra sekize indirelim der. Mustafa Kemal, "Olmaz, birden sekiz saat olması gerekir, çünkü biz peçeyi de önce bir santim sonra iki santim kaldırmaya kalksaydık kaldıramazdık" der ve 10 saat yerine günlük çalışma süresinin 8 saat olarak kabulünü sağlar. Bağışlamanız dileğiyle teşekkür ederim.

Kenan TUNÇOMAĞ – Önce bir noktayı hemen belirteceğim, hafta tatilinin Cuma'dan Pazar'a alınmasını ben 1924'de mi dedim, dediniz?... Onu siz yanlış duymuş olacaksınız. Çünkü ben onu, Ulusal Bayram ve Genel Tatil Günleri Yasası nedeniyle söyledim. Diğerlerine gelince; Yasanın numarası 115 değil, 151'dir; elimdeki müsveddelerde daktilo hatası olacak. Bu noktada haklısınız. Ancak bu yasa rumi 1337 tarihlidir ve rumi 1337 yılı bildiğim kadarıyla, hesap edildiği zaman (ki bunun özel hesapları vardır) miladi 1921'e gelir; ama siz 1920'ye getirirsiniz veyahut ben bu konuda bulduğum kaynaklarda 1921 olarak görmüşümdür; bunları, biraz

sizin de araştırmanız lazım, bana bu 1921 değil 1920 derken, sizin bunu gerçekten bilmeniz gereklidir.

Sonra, Türkiye’de 1923 başında yüzbin sanayi işçisi bulunduğunu nüfusun on milyon olduğunu ve bunun da büyük bir işçi sayısı olduğunu ifade ediyorsunuz. Tabii bunlar istatistiki bilgilere dayanmayan, tahmini sözlerden öteye geçemez. Şu halde tahmini yapanın bu konulardaki bilgi derecesine göre genişler veya daralır. Siz bunu yüzbin kişi olarak tuttunuz. O zaman o ilkel ekonomik ve üçbeş fabrika içinde yüzbin sanayi işçisinin bulunduğunu düşünebilmek bana oldukça güç gelir; ama siz buna inanırsınız ve yüzbin olarak kabul edersiniz.

Sonra 1923’de çok sayıda tarım işçisi bulunduğunu da söylüyorsunuz. Bu sözünüzle anlattığınıza hiç katılmadığımı belirtmek isterim. Tarım işçisi demek, tarım topraklarında çalışan herhangi bir kişi demek değildir. Çünkü biz tarım işçisini, tarım alanında hizmet sözleşmesi uyarınca çalışan kişiler olarak alıyoruz. Teknik anlamda işçi, hizmet sözleşmesi uyarınca çalışan kişidir. Tarım alanında da hizmet sözleşmesiyle çalışan kişi, tarım işçisi olur. Tarım işçisi teriminden anlaşılan budur. Yoksa küçük aile işletmelerinde bütün akrabaların birlikte çalışmaları, bir modern çalışma ilişkisi olarak anlaşılamaz; bu, ilkel bir tarımsal yapıdan kaynaklanan ve henüz normal sanayi ilişkisine geçmemiş bir çalışma

durumunu ifade eder. Bugün bile tarım işçisinin sayısı 1 milyona ulaşmamıştır; ulaşamaz da, neden? Çünkü Türkiye’de tarımsal işletmelerin de çoğu cüce işletme dediğimiz küçük işletmelerdir ve burada işgücü birden çok karılık ve çok çocukluluk sayesinde sağlanmakta ve bu böyle sürüp gitmektedir.

Ben işçi ve işveren mesleki birlikleri derken bu terimleir iş hukuku anlamında kullanıyorum. İşçi ve işveren mesleki birlikleri dendiği zaman, iş hukukunda anlaşılan sendikalardır. O dönemde sendikalar zaman zaman ve özellikle fiilen yasaklanmıştır. Tabii bunun en önemli yasal yasağı konuşmamda bahsetmedim, Cemiyetler Kanunuyla konmuş idi.

Tatil-i Eşgal Kanunu’na gelince; ben grev ve lokavtın bizde düzenlenmediğini ve bu düzenlemenin 1936 tarihinde İş Kanunuyla yapıldığını söyledim. Kendisi burada açıklama yaparken aynı şeyi söyledi, grev ve lokavt Tatil-i Eşgal Kanunuyla düzenlenmemiştir dedi. Ben de aynı şeyi söyledim.

M. Ş. GÜZEL – Düzenlenmiştir. Sendika yasaklanmıştır dedim.

Kenan TUNÇOMAĞ – Şimdi, olur. Siz ona kaynak gösterirsiniz, ben size kaynak gösteririm. İkimiz karşılıklı kaynaklarımızı gösteririz, o sorun değil. Şimdi Türkiye’nin bu dönemleri geniş ölçüde ciddi kaynaklardan yoksun

olduğu için yorumlar bazen farklı olabilmektedir. Ama benim de göstereceğim kaynaklarda arkadaşımız görecektir ki, 1936 tarihli İş Kanunu’nun çıktığı tarihe kadar grev ve lokavt Türkiye’de doğrudan düzenlenmemiştir. Çünkü “Tatil-i Eşgal Kanunu” sadece kamu hizmeti gören müesseselerde “iş bırakma”dan söz etmiştir; fakat teknik anlamda grevi düzenlenmemiştir. Zaten bunun için de konuşmamda üzerinde durmadım. 1936 tarihli İş Kanunu bunu düzenlemiş ve yasak etmiştir. Hukuken düzenlenmekle beraber grev fiilen o dönem içinde yasak edilmiştir. Ancak yasak edilmesi o dönemlerde grev yapılmadı anlamına gelmez. Çünkü yasak edilmiş olmasına rağmen o dönemlerde yer yer grevler, hatta önemli sayılabilecek grevler yapılmıştır. Şu halde, bir hakkın yasayla tanınmamış olması başka şey, tanınmamış olmasına rağmen kullanılması tamamen başka bir şeydir.

Evet son bir sözünüz de Türkiye’nin Osmanlı İmparatorluğunun bir devamı olduğuna ilişkin. Elbette Türkiye yeni bir devlet şekli içinde devam etmiştir. Bunda da bir tartışma olmasa gerek. Evet benim söyleyeceklerim sanırım burada bitebilir.

Başkan – Sayın Hocama yapmış olduğu enteresan açıklamalardan dolayı teşekkür ederim.

(Parantez içinde ek bilgi olarak şunu belirtmeliyim: Tartışmada söz konusu kanunlar, grevin düzenlenmesi, sendikaların, işçi derneklerinin yasaklanması ve o günlerin işçi eylemlerini 1978’den itibaren, örneğin Tatil-i Eşgal Kanunu’nun metnini yeni Türkçeye çevrilmiş olarak yayınlamış ve açıklamasını yapmıştım. Bu konuda yakın dostum bir bilim adamıyla yasanın tüzel yorumu konusunda ciddi bir tartışmayı da birkaç makale boyunca sürdürmüştük. Yani mesele iş hukuku alanında çalışanlarca normal olarak bilinmesi gereken bir meseleydi. Bu konular birçok makalemden ve yayınlanmış kitaplarımda yer alıyor, o kaynaklardan okunabilir. Bu konularda ve daha geniş bir bağlamda işçi hareketi tarihi alanında çalışanlar da 1990’lardan itibaren epey şey ürettiler. 1970’lerin sonundan ve 1980’lerden günümüze aradan kırk veya elli yıl geçti ve ne iyi ki işçi hareketi tarihi konusunda araştırma yapan bilim kadınlarının ve adamlarının sayısı arttı. Daha da artması ve yeni kaynaklar sayesinde işçi hareketi tarihinin daha iyi, daha derinlemesine bilinmesi umuduyla emek veren herkese başarılar diliyorum. 21 Ekim 2020.)

GENEL NÜFUSA ORANLA İŞÇİ SAYISI AZ DEĞİL. İŞÇİLER: SAYILARI VE KİMİ ÖZELLİKLERİYLE

1923 veya 1924 yılları için Türkiye’de işçi sayısı konusunda resmi rakamdan, resmi veya özel istatistikten yoksunuz. Ancak değişik, güvenilir ve inanılır kaynaklar bu konuda sessiz değiller: Örneğin kimi “76-77.000 işçiden” bahsediyor. Kimi “Sadece İstanbul’da ondan çok işçi çalıştıran işletmelerde 30-40.000 kadar işçi var.” diyor.

23 Ekim 1920 tarihli Hakimiyet-i Milliye (daha sonra Ulus adını alan, Cumhuriyet Halk Partisi’nin ve dolayısıyla hükümetin resmi yayın organı), Ankara hükümetinin çalışanları şu dokuz grupta toplamayı düşündüğünü yazıyor:

“Köylüler, Tüccarlar, Denizciler, Madenciler, İnşaat çalışanları, serbest meslek sahipleri, Bankacılar, Memurlar, Askerler...”

Yazıyı kaleme alan, “ülkenin toplumsal ve ekonomik yönetiminin bu guruplara teslim” edileceğini belirtiyor ve şunu ekliyor: “Bu, bolşevizm yolunda ilk adımdır.” Böyle bir şey olmadı elbette. O günlerde Bolşevizmle Mustafa Kemal ve arkadaşlarının flörtü önyargılıydı ve kısa siyasi hedeflere yönelikti: Sovyet

Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nden (SSCB'den) yardım elde etmeye...

Ancak hükümetin korporatist bir eğilimle çalışanları kümelenmesi önemli. Böylece öncelikle çalışanlar dönemin tek partisi tarafından daha rahat denetlenebilecek, gerekirse parti faaliyetleri için kullanılabilirdi. Daha önceki dönemlerdeki “esnaf” örgütlenmesi örneği izleniyor, ama SSCB ve Komünist Partisi örneklerinden de ekleniliyor.

Örneğin “denizciler” gurubunun çok önemli olduğu ortaya çıkıyor: Çünkü bu grup içinde kayıkçılar, rıhtım hamalları, yükleme ve boşaltmada çalışan emekçiler (ki o günlerde grev ve değişik eylemleriyle dikkat çekiyorlar), mavunacılar büyük bir sayı oluşturuyorlar. Sadece İstanbul'da da değil. İzmir'de ve diğer liman kentlerinde de.

İkinci örnek “Madenciler” gurubu: Zonguldak Ereğli Kömür madenlerinde çalışanlar yanında, Balya-Karaaydın kurşun madenlerindeki, Ergani-Maden-Güleman'da krom madeni emekçilerini ve diğerlerini anımsamalı. Bu küme içindeki emekçiler de en hareketli işçi kolunu oluşturuyordu. Denetlemek için parti güdümünde toparlamak uygun görülüyor ...

Bu tür birçok çalışan bulunuyor. Nitekim tarihi bilgilerimize dayanarak oluşturduğum aşağıdaki tabloda durum açıkça görülüyor:

1923 Sonunda Türkiye’de 111.950 ile 144.400 arasında sanayi işçisi vardır. Bu sayı o günlerdeki nüfusun 9 veya 10 milyon olduğu düşünülürse azımsanamaz.

1927’de yapılan Cumhuriyet rejiminin ilk nüfus sayımında 37.460’ı kadın, 22.684’ü 14 yaşından küçük çocuk toplam 147.128 işçi sayılmıştır. Resmi rakamlarda ölçünün/ölçülerin daha sınırlayıcı olduğu tahmin edilebilir. O nedenle 1923 için yaptığım tahminin abartma olduğunu hiç sanmıyorum.

1936’da kabul edilen İş Kanunu tanımına uygun ve bu kanunun kapsamına giren işçi sayısı, 1943’de 274.277’dir.

Bu rakam 1955’de 604.295 ve 1960’da 824.881’dir.

Bilindiği gibi, İş Kanununun “işçi” tanımı sınırlayıcıdır. 1952’de özel bir yasayla “gazetecileri” de kapsamına karşın, sınırlayıcı niteliğini asla yitirmedi. Bu şu anlama geliyor: İşçinin hukuki tanımı yerine toplumsal tanımı esas alınınca, yukarıdaki rakamların yukarı çekilmesi gerekir.

Uzun sözün özü: Cumhuriyet kurulduğunda işçi sayısı “az” değildi. O kadar ki onların niceliğini ve kimi bölgelerde, örneğin İstanbul’da, İzmir’de ve elbette Zonguldak-Ereğli bölgelerinde yoğunluğunu dikkate almak zorunda kalan Ankara hükümetleri daha 1920’de işçileri koruyucu yasalar yapmak zaruretini duydular.

Bu meselede elbette işçileri daha çok sayıda Kurtuluş Savaşı’na “çekmek” arzusu da rol oynadı.

Öte yandan Kemalistler, yabancı şirketlerin elindeki demiryolu ve benzeri işyerlerinde greve gitmek isteyen işçileri desteklemekten de çekinmediler. Hatta onları greve gitmeye özendirdiler. Bu konuları başka çalışmalarımda incelediğim için burada yinelemiyorum. Bu dönem grevlerinden birkaçını incelediğim yayınlarımda durumu daha yakından görme olanağı buluyoruz.

Tablo : 1

1923 Sonunda Türkiye’de İşçi Sayısı

Kentler ve İşçi Grupları	en az işçi sayısı	en çok işçi sayısı
İstanbul	35.500	38.000
Eskişehir	2.500	4.000
İzmit	1.000	2.000

Ankara	2.000	2.500
Balya-Karaaydın	10.000	12.500
Zonguldak-Ereğil	15.000	18.000
Aydın	1.000	1.750
İzmir	10.000	15.000
Adana-Mersin-Tarsus	5.000	7.500
Hereke-Adapazarı	1.000	1.500
Bilecik	1.000	1.500
Bursa	3.500	5.500
Edirne	2.000	5.000
Ergani-Maden-Güleman	1.200	2.000
Samsun-Trabzon	5.000	6.500
Konya	500	1.000
Erzurum	500	750
Uşak-Kula-Gördeş	4.200	6.300
Gaziantep	900	1.100
Anadolu demiryolu işçileri (İstanbul – İzmit – Bilecik – Eskişehir –Ankara – Afyon – Konya –Bulgurlu – Adana – Yenice - Nusaybin)	6.000	6.500
Şark demiryolları işçileri (Sirkeci-Çatalca-Edirne)	1.250	1.500
İzmir-Kasaba-Alaşehir- Afyon demiryolu işçileri	1.250	1.600
İzmir-Manisa-Soma- Bandırma demiryolu işçileri	750	900
İzmir-Aydın-Söke-Dinar- Demiryolu işçileri	900	1.000
Toplam	111.950	144.400

Tablo şu yazımdan alındı: “Cumhuriyet Türkiye’sinde İşçi Hareketi”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, cilt: 7, s. 1851.

SENDİKAL HAREKET VE DEVLET

Türkiye’de işçi örgütlenmesinin kökenleri 19. yüzyılın sonlarına kadar inmektedir. İşçi örgütlenmesi önce dernek, birlik vb. isimler altında belirmiş, sonra sendikalara ulaşmıştır. İşçi örgütleri, işverenler ve devlet karşısında sivil toplumun en önemli unsurları olmuştur.

İşçi örgütlenmesinin ülkedeki siyasi rejimle yakın ilgisi vardır ve siyasi yaşamda işçiler partileri kadar sendikaları aracılığıyla da etkili olmaya çalışmışlardır. İşçi örgütlenmesi ekonomik düzenle, üretim ilişkileri düzeyi ile de ilintilidir. İşçi-işveren ilişkileri üretim ilişkilerinin en önemli bölümüdür. Her toplumsal-ekonomik yapının kendine özgü bir işçi-işveren ilişkileri düzeni ve bu ilişkileri düzenleme yöntemi vardır. Bu yöntem belli çıkarların uyuşturulması ya da korunması amacıyla yapılır.

Türkiye’de Osmanlı İmparatorluğu’ndan günümüze gelen bir işçi-işveren ilişkiler demeti, bir işçi örgütlenmesi deneyimi ve birikimi vardır. Bu ilişkiler tarihi gelişim içinde daha çok tek taraflı yasal düzenlemelere ve devletin müdahalesine konu olmuştur. Bu bağlamda işçi örgütlenmesi genel olarak ve uzun yıllar boyunca baskı altında tutulmuştur. Osmanlı İmparatorluğu’nda ve Cumhuriyette devletin işçi örgütlenmesine karşı tavrı yasaklayıcı bir tavidir. Her türlü işçi örgütü değişik engel ve baskılarla karşılaşmıştır.

Uzun yıllar süren baskıcı ve yasakçı yaklaşım, değişik etkenler sonucu devletin işçi örgütlenmesini düzenleyen ve sınırlayan yasal düzenlemeler getirmesiyle kısmen değişmiştir.

Türkiye’de işçi örgütlenmesi ve sendikaların siyasal hayattaki etkileri değişik dönemlerde farklı biçimlerde ortaya çıkmıştır. Bu dönemlerden Osmanlı İmparatorluğu’ndan 1960’a kadar olanını kuş bakışı inceledikten sonra 1960-1980 dönemi ile 1980’den günümüze olanı daha ayrıntılı bir biçimde göreceğiz.

A) Osmanlı İmparatorluğu’ndan 1960’a kısa tarihçe:

Bu dönemi birkaç alt başlıkta şöyle irdeleyebiliriz:

I-1860’lı yıllardan 1908’e: Hayır (yardım) dernekleri (örneğin Ameleperver-İşçi sevenler-Cemiyeti, vb.) ve yardımlaşma sandıkları yanında geçici işçi birlikleri, yarı siyasal-yarı-sendikal işçi örgütlerinin (örneğin Osmanlı Amele Cemiyeti) kurulduğu dönem. 1894’te gizli olarak kurulan Osmanlı Amele Cemiyeti bir yandan işçileri örgütlemeye çalışırken öte yandan halkı Abdulhamid istibdadına karşı mücadeleye çağırıyordu.

II- 1908-1913 Dönemi: 24 Temmuz 1908’de 1876 Anayasasının yeniden yürürlüğe konmasıyla başlayan bu dönem işçi örgütlenmesinin ilk canlılık dönemidir. 31

Temmuz'dan 8 Ekim 1908'de Tatil-i Eşgal (grev) ve Cemiyetler Hakkında Kanun-u Muvakkat (kanun gücünde kararname) yürürlüğe girene dek 103 grev düzenlendi. Grevler daha sonraki yıllarda sürdü. Bu dönemde işçi hareketi ile sosyalist hareket ilk ciddi bağlarını kurdular. Selanik, İstanbul ve İzmir'deki sosyalist parti ve gruplar öncülüğünde işçi dernekleri ve sendikalar kuruldu. 8 Ekim 1908'de yürürlüğe giren kanun gücündeki kararname ve daha sonra 8 Ağustos 1909'da Mecliste kabul edilen Tatil-i Eşgal (Grev) Kanunu ile grev uygulaması düzenlendi, sendikalar yasaklandı. Genç Türk iktidarı sendika sözcüğünden bile korkuyordu. Bununla birlikte yine 1909'da kabul edilen Cemiyetler Kanunu uyarınca işçiler derneklerde örgütlenmelerini sürdürdüler. 1913'ten itibaren önce sıkıyönetim sonra savaş nedeniyle işçi örgütlenmesi belli bir bunalım ve dağınıklık içine girdi.

III- 1919-1925 Dönemi: İşçi örgütlenmesinin ikinci canlılık dönemi bu yıllara rastlamaktadır. Bu yıllarda Türkiye Sosyalist Fırkası'nın özellikle İstanbul'daki grevlere yardımı, birçok işçi örgütü kurduğu; Türkiye Sosyalist İşçi ve Çiftçi Fırkası'nın ulusal düzeyde merkezi bir işçi örgütü kurmak amacıyla girişimler yaptığı bilinmektedir. Türkiye Umum Amele Birliği 1923 sonunda kurulmuştur. Nitekim, İngiltere İşçi Partisi temsilcisi R. Mac Donald'ın ziyareti bu tarihlere, 1923'e rastlamaktadır. İngiliz İşçi Partisi'nin Türkiye'deki işçi

hareketine gösterdiği ilgi Türkiye'deki gelişmelerin boyutunu yansıtmaları açısından önemlidir.

IV- 1925-1930 Dönemi: 1925'te Güneydoğu Anadolu'da Şeyh Sait öncülüğünde başlatılan Kürt hareketini bastırmak amacıyla yürürlüğe konulan Takrir-i Sükun Kanunu ile açılan bu dönem işçi örgütlenmesi bakımından bütün bütüne bir sessizlik dönemidir. Sol ve her türlü muhalefet susturulmuş, Türkiye Komünist Partisi militan ve sempatizanı aydın, işçi ve öğrenciler tevkif edilmiştir. Şu veya bu kentte CHP tek parti yönetimine yakın kişiler ya da doğrudan doğruya CHP tarafından kurulmuş "amele birliği" vb. adlar altındaki işçi örgütleri dışında hiçbir örgütlenmeye rastlanmamaktadır.

V- 1930-1938 Dönemi: Bu dönemi işçi örgütlenmesinde CHP dönemi diye adlandırabiliriz. CHP "İşçi Bürosu" aracılığıyla her işkolunda bir işçi örgütü kurmak, onları kent düzeyinde bir birlik içinde toplamak ve hepsini kendi denetim ve vesayeti altına almak amacıyla harekete geçmiştir. Bu konuda ilk deneyime İzmir'de başlanmıştır. Çünkü İzmir o sıralarda işçi hareketinin en yoğun ve TKP'nin en etkin olduğu kenttir. Nitekim 1932'de TKP sempatizanı işçilerce kurulmak üzere olan gizli bir sendika ortaya çıkarılmış, üyeleri tutuklanmıştı. CHP'nin İzmir deneyimi istenen sonucu vermedi. Ayrıca Avrupa'da faşist, nazi ve militarist

rejimlerin gittikçe yayılması, CHP tek parti yönetimini de etkilemiş, daha otoriter yöntemler benimseyen iktidar, “sınıf esasına” dayanan dernek kurulmasını yasaklamıştır. Böylece işçi örgütlenmesi daha da sınırlandırılmıştır. Bununla birlikte, bazı işçi örgütleri savaş koşulları içinde 1945’e kadar yaşamlarını sürdürmüş ve 1947’de Sendikalar Kanunu hükümlerine uyarak bunların bir bölümü sendika adını almıştır. 1947’de sendika adını alan birçok işçi örgütü, daha önceki dönemlerden gelen işçi cemiyetleridir. Bu olay arada kesin kopukluk olmadığını, işçi örgütlenmesinde bir süreklilik bulunduğunu göstermektedir. Örneğin 1909’da kurulan Mürettibin-i Osmani Cemiyeti, 1940’da İstanbul Matbuat Teknisyenleri Cemiyeti, daha sonra İstanbul Basın Teknisyenleri Cemiyeti ve nihayet 1947’de İstanbul Basın-İş Sendikası olmuştur. Nitekim Basın-İş Sendikası 1980’de 62. Genel Kurulunu toplamıştır. İşçi örgütlenmesindeki sürekliliği 1920’lerin işçi önderlerinin 1930’lar, 1940’lar 1950’ler ve sonraki yıllarda uğraşlarını sürdürmeleri de göstermektedir. Üzeyir Avni Kuran, Yusuf Sıdal, Rifat Benli ve diğerleri bu sürekliliğin birkaç mimarıdır. Onlar deneyimlerini genç sendikacılara aktarmışlardır. Genç Türkler ve CHP tek parti yönetimlerinin baskı, yasaklama ve engellemelerine karşın işçi örgütlenmesinde 1908’den günümüze belli bir süreklilik söz konusudur.

VI- 1946-1960 Dönemi: II. Dünya Savaşı içinde savaşa girmeyen Türkiye’de işçi sayısının artması, savaş sonrasında dünyada ve Türkiye’de belli bir demokratikleşme sürecinin başlaması, Türkiye’de sınırlı bir sanayileşme ve kentleşme sonucu işçi örgütlenmesinde yeni gelişimler ortaya çıkmıştır. Mayıs 1946’dan itibaren Türkiye Sosyalist Partisi ile Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi birçok sendika ve işçi derneği kurmuş, işçi örgütlenmesi yeni bir canlılık dönemi yaşamış ve sosyalist hareketle sıkı ve kalıcı bağlar gerçekleştirmiştir. Ancak CHP iktidarı bu oluşumlara uzun süre izin vermedi. 16 Aralık 1946’da CHP iktidarı sosyalist partileri ve onlara bağlı işçi örgütlerini kapattı. Ancak işçi örgütlenmesini tamamen yasaklayamayacağı için, Şubat 1947’de yürürlüğe konulan Sendikalar Kanunu çerçevesinde sendikaları bizzat yaratmaya başladı. 1945’te kurulan Çalışma Bakanlığı ve CHP İşçi Bürosu bu işi üstlendi. İlk Çalışma Bakanı Sadi Irmak’a göre, “Devlete karşı, Devlet emrinde ve Devletle beraber olmak üzere üç tip sendika” vardı ve “Türkiye’ye yakışacak ve Türk rejiminin hürriyet zihniyetine yakışacak olan” üçüncü tip sendikaydı. “Bu (tip) sendika Devletle beraber, amme menfaati içinde zümrelerin menfaatlerini müdafaa eden hür sendika” diye tanımlanıyordu. Bu tip sendikaların aynı zamanda “meslekten olmayanları” dışlaması, “gayri siyasi”, “gayri beynelmilelci” ve “milli karakterli” olması da sendikalar

Kanunu ile emredildi. Bu yaklaşımlar ve geçmişten (1930'lardan) gelen alışkanlıklar sonucu 1947'den itibaren bizzat CHP tarafından kamu iktisadi teşebbüslerinde, devlet fabrikalarında kurulan sendikalar "garp demokrasileri modeli"ndeki sendikalara benzememiş; Türkiye'de işçi sendikacılığı yerine sendika adı altında işçi toplumsal yardımlaşma derneklerinden oluşan kendine özgü garip bir işçi örgütlenmesi geliştirilmiştir. 1947 tarihli Sendikalar Kanunu 1936 tarihli iş kanunu ile getirilen grev yapma yasağını da sürdürmüştür.

1950'ye doğru Demokrat Parti' nin (DP) de kendi sendikalarını kurduğunu görüyoruz. Sonuçta işyeri ve işkolu, semt ve mahalle, kent ve bölge ile ulusal düzeyde örgütlenen sendikalar kısa sürede siyasi yöneliş bakımından, başka bir deyişle iktidar partisi ve diğer partilerle ilişkileri açısından üçlü bir ayırım göstermişlerdir. Şöyle:

a) *İktidar partisinin sendikaları*: Bunları resmi sendikalar olarak adlandırabiliriz. Bu sendikalar iktidar ve iktidar partisiyle işçiler arasında tek yönlü mesajcı işlevi görmekteydi. Aynı sendikalar işverenle işçiler arasında düzenleyici- tampon örgütler gibi de davranıyordu.

b) *İktidara aday parti veya partilerin sendikaları*: Yarı-resmi sendikalar diyebileceğimiz bu sendikalar bir

öncekilerin görevlerini yapmaya aday olup idari makamlarca toleransla karşılanan sendikalardı.

c) *İktidardan ve geleneksel siyasi partilerden bağımsız sendikalar*: Sayıları az, güçleri sınırlı olan bu sendikalar iktidarın ve geleneksel siyasi partilerin emir ve denetiminde olmamakla ilk iki tip sendikadan ayrılmaktadır. Ancak bu sonuncular da kendilerine yakın buldukları daha radikal partilerle veya siyasi grup ve hiziplerle ilişkiler kurmuşlardır. Bu sendikalar sömürünün daha yoğun olduğu ve toplumsal kanunların iyi uygulanmadığı özel sektörde kurulu olduklarından daha mücadeleci ve radikal olmak zorundaydılar.

Bu üçlü ayırım günümüze dek sürmüştür ve her sert rejimde ve askeri darbe sonrasında kapatma, yasaklama vb. yöntemlerle karşılaşılan üçüncü sırada belirttiğimiz sendikalar ve yöneticileri olmuştur.

CHP ilk sendikaları kurup, onları maddi ve manevi açıdan desteklemiş, ilk sendika liderlerini eğitmiş ve bizzat yönlendirmiştir. Ancak 1947-1950 arasındaki üç yıl sonrasında CHP iktidarı, yerini DP'ye terk edince, 1950-1960 arasında DP'nin sendikalar ve yöneticileri ile CHP benzeri vesayet-denetim-emir ilişkisi kurması ve bu ilişkinin daha uzun sürmesi sendikacılar üzerinde daha kalıcı izler bırakmıştır. Birçok sendikacının DP ve AP gibi sağcı partilerle daha kolay anlaşılıyor olması bu gelişmeyle yakından ilgilidir. DP'nin on yıllık iktidarı

1950’den itibaren ABD sendikacılarının özel ilgisi ve 1952’de Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu’nun (Türk-İş) ABD sendikacılarının çok özel katkılarıyla kurulmasıyla birleşince önemli sayıdaki sendikacı arasında “Amerika tipi uzlaşmacı sendikacılığın” ve tutucu siyasi tavırların yaygınlık kazanmasında belirleyici olmuştur.

B)1960-1980 Dönemi İşçi Örgütlenmesi

27 Mayıs 1960’da DP iktidarına askeri bir darbeyle son verilmesiyle Türkiye tarihinde yeni bir dönem başladı. Ekonomik alanda plan fikri boy gösterdi. Bu dönemde çalışan nüfusun sanayideki payı arttı: 1960’da % 7.5 olan bu oran 1970’de % 9.2’ye ulaştı. Bu 1960’dan itibaren göreceli bir sanayileşmeye işaretir.

1963 ve sonrasında benimsenen beş yıllık planlar sayesinde ekonomide ve özellikle sanayide yeniden bir örgütlenmeye ve yapılaşmaya gidildi. Petrol, otomobil, demir-çelik, kimya, lastik vb. işkollarında yeni yatırımlar yapıldı çok sayıda işçi çalıştıran fabrikalar kuruldu.

Kamu sektörü ekonomideki ağırlığını korumakla birlikte özel sektör de yeni işkollarında yatırımlara başladı.

Avrupa Ekonomik Topluđu'nun kurulması ve başka etkenler sonucu Avrupa devletleri ve sermayesi 1950'lerden itibaren yeniden Türkiye'ye gelmeye, akmaya başladı. Yabancı sermayenin yatırımları hız kazandı. Bu tarihlerde Federal Almanya Cumhuriyeti, Türkiye pazarlarında ABD ile rekabete başladı.

Aynı yıllarda çalışan nüfus içinde ücretlilerin ve özellikle işçilerin sayısı gittikçe arttı. 1960'da 2.177.263 ücretli varken, 1970'de bu sayı 3.879.029'a ulaşıyordu. Ücretliler arasında özellikle hizmetler sektöründe ve gıda işkolunda kadın sayısı da artıyordu. Dokuma işkolunda öteden beri kadın işçi sayısı oldukça yüksektir.

Bu dönem, Türkiye'de ciddi ve birçok yeni soruna da yol açan gelişigüzel bir kentleşmeye de tanık oldu. Köylerden özellikle İstanbul, Ankara, İzmir ve Adana'ya büyük bir göç başladı. Kırsal alanda yaşayan nüfus gittikçe azaldı. Kente gelenlerin büyük bir çoğunluğu gecekonduarda oturmak zorunda kaldı. Kentleşme ile köyden gelenlerin toplumsal değişmeyle karşılaştıkları görüldü. İşçi olanlar sendikayla tanıştılar, gözleri açıldı. İşsiz kalanlar sorunlarını başka yollardan çözmek istediler.

Aynı dönem içinde basın ve yayın organlarının gittikçe yayılması, 1968'den sonra televizyonun günlük yaşama girmesi insanların yeni şeyler görüp, öğrenmesine ve bir anlamda bilinçlenmesine yol açtı.

Bu bağlamda 1961’de referandum yoluyla benimsenen yeni Anayasa’nın tanıdığı toplumsal ve bireysel demokratik haklar siyasi yaşamda göreceli bir demokratikleşme havası yarattı. Bu gelişme sol yayınların çoğalmasına, Marksizm klasiklerinin çevrilmesine, ülke sorunlarının sosyalizm açısından tartışılmasına olanak verdi.

Bu olumlu gelişmeler işçi hareketini ve örgütlenmesini de olumlu yönde etkilediler. Bunlara 1961 Anayasası’nda grev, sendika, toplu sözleşme, çalışma vb. kollektif toplumsal hakların tanınmasını ve 1963’teki tüzel düzenlemeleri eklersek 1960 sonrasında işçi örgütlenmesi için elverişli bir dönemin başladığını söyleyebiliriz.

Nitekim Anayasa’nın geçici 7. maddesi uyarınca “en geç iki yıl içinde” çıkarılması gereken Sendikalar Kanunu (SK) ile Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu (TİSGLK) 15 Temmuz 1963’te kabul edildi ve 24 Temmuz 1963’te yayınlanıp yürürlüğe girdi. SK, 1947 tarihli SK’ya oranla daha olumlu hükümler getirip işçi örgütlenmesinde yeni olanaklar yaratırken; TİSGLK grev hakkını birçok sınır ve kısıtlamalarla düzenledi. İşçi sınıfının ve sendikalarının her iki yasanın çıkarılmasını sağlamak amacı ile İstanbul, Ankara, Ereğli ve diğer kentlerdeki gösteri ve yürüyüşleri ile yine birçok ilde düzenledikleri grevler, onların, anayasal haklarını ne

denli benimsediklerini ve ilgili özel yasaların bir an önce yürürlüğe konması için ne denli kararlı olduğunu göstermesi bakımından anlamlıdır.

I-Türk-İş Bünyesindeki Gelişmeler:

27 Mayıs 1960 sonrasında Türk-İş'te şu gelişmelere tanık olundu:

a)Türk-İş darbe sonrasında kendini hemen yeni rejime uydurdu: DP'li genel başkan Nuri Beşer yönetimden alındı, yerine CHP'li olduğu söylenen Seyfi Demirsoy getirildi. Bu sayede Milli Birlik Komitesi (MBK, darbeyi yapan cunta) ile Türk-İş arasında çok iyi bağlar kuruldu. Nitekim MBK, Türk-İş'in Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu'na (CISL) üyeliği için gerekli onayı hemen verdi. Türk-İş ile uluslararası konfederasyon arasındaki ilişkiler gittikçe yoğunlaştı. Aynı bağlamda AFL-CIO (ABD işçi sendikaları merkezi örgütü) ve Histadrut'la (İsrail İşçi Sendikaları Konfederasyonu) ilişkilerini arttırdı.

b)Türk-İş ülke düzeyindeki iç örgütlenmesinde, daha merkezi ve konfederasyona daha bağımlı işkolları sendikaları biçiminde örgütlenme modeline öncelik verdi. Kent düzeyinde kurulu ve belli bir

otonomileri/özerklikleri olan işçi sendikaları birlikleri lağvedildi. Böylece daha merkezi ve gittikçe bürokratlaşan bir sendikal yapıya ulaştı.

c)Nihayet 1964'te Bursa'da düzenlediği genel kurulunda Türk-İş yönetim ve icra kurullarına çok sayıda Adalet Partisi'ne (AP) yakın sendikacılar seçildi. Ve bu genel kurulda Türk-İş, ABD sendikacılığından esinlenerek, "partilerüstü politika" diye isimlendirdiği yeni bir politikayı kabul etti. 1965 seçimlerinde AP'nin ezici bir çoğunlukla iktidara gelmesi üzerine Türk-İş iyice AP'ye ve sağa kaydı.

d)Sözde "partilerüstü politika", yani hiçbir siyasi partiyle somut ilişki kurmayan politika savunucusu uygulamada tamamen AP yanlısı davranan Türk-İş, 1961'de Türkiye İşçi Partisi (TİP)'nin kuruluşunu gerçekleştiren ve 1961'den beri birçok grev ve gösteride konfederasyona rağmen önemli roller üstlenen daha çok özel sektörde örgütlü radikal sendikaları bünyesinden atmak için fırsat kolluyordu. Bu fırsatı 1966'da Paşabahçe grevi sonrasında elde etti ve bu grevi kendisine rağmen desteklemekte ısrar eden Kristal-İş, Petrol-İş, Maden-İş, Lastik-İş ve Basın-İş'i geçici olarak ihraç etti.

II-DİSK'in Kurulması ve Sonrası:

Türk-İş'ten ihraç edilen Maden-İş, Lastik-İş ve Basın-İş, Zonguldak Maden-İş ile Gıda-İş'in katılımı ile 13 Şubat 1967'de Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nu (DİSK) kurdular. Bu sendikalar, Zonguldak Maden-İş dışında, daha çok özel sektörde üyesi olan, özel sektörde örgütlü radikal sendikalardır. Bu sendikalar 1908 sonrasının deneyim ve geleneklerinin temsilcisiydi.

Başlangıçta ancak 40.000 üyesi bulunan DİSK kısa sürede güçlendi ve 1970'te 100.000 üyeye ulaştı. 1960'lı yıllar işçilerin yoğun bir biçimde örgütlendiği yıllardır. Nitekim 1960'dan itibaren ve 1963 sonrasında gittikçe artan bir biçimde sendikalaşma hızlandı: 1960'da 282.967 olan sendikalı işçi sayısı 1967'de 834.680'e ve 1971'de 2.362.787'ye ulaşmıştır.

Bu gelişmeler sırasında DİSK'in gittikçe gelişmesi Türk-İş'i, AP hükümetlerini ve patronları kaygılandırdı. Bunun üzerine AP Hükümeti 1970'de kabul edilen 1317 sayılı kanunla DİSK'i elemek istedi. Bu girişim karşısında işçi sınıfının cevabı 15-16 Haziran 1970'de geldi: 100.000'den çok kadın ve erkek işçi İstanbul ve İzmit'te iki gün süresince greve gidip gösteri ve yürüyüşler düzenlediler. Sonuçta 1317 sayılı yasanın birçok hükmü

Anayasa Mahkemesi tarafından Anayasaya aykırı oldukları gerekçesiyle iptal edildi. *Ve DİSK kapatılmadı.*

Bu dönemde Türk-İş önceki dönemlerde olduğu gibi daha çok kamu sektöründe örgütlenirken DİSK özellikle çokuluslu şirketlerle özel sektör işletmelerinde örgütlendi. Özellikle Demir-Çelik işkolu DİSK'in en iyi örgütlendiği işkollarının başında geliyordu.

12 Mart 1971 darbesi sonrasında DİSK kapatılmadı, ancak yönetici ve militanlarının birçoğunun tutuklanması, uğraş ve eylemlerini önemli ölçüde engelledi. Ekim 1973 genel seçimlerinden sonra sivil rejime geçişle DİSK canlı ve hızlı bir gelişme gösterdi.

Aynı yıllarda Türk-İş'in gittikçe sağa kayması, 1970'de bünyesindeki sosyal demokrat ve CHP yanlısı sendikaları tedirgin etmiş ve Türk-İş içinde sosyal demokrat sendikacılar akımını doğurmuştur. 1973'den itibaren ve özellikle 1975 başından sonra DİSK'in CHP'ye yakınlaşması ve seçimlerde CHP'nin desteklenmesini savunması Türk-İş'in üyesi veya bağımsız birçok sosyal demokrat sendikanın DİSK'e katılmasına yol açtı. Tekstil, Pektim-İş, Baysen-İş ve Oleyis DİSK'e bu sıralarda üye oldular. Daha önemlisi, Ağustos 1975'te

Türk-İş'den ayrılan 100.000 üyeli Genel-İş'in Haziran 1976'da DİSK'e katılmasıydı.

DİSK'in örgütlenmesi gittikçe canlandı: Yerel ve bölgesel temsilciliklerinin sayısı artıyor, Maden-İş ile Genel-İş'in öncülüğünde Türkiye'nin bütün kentlerinde DİSK sendikaları boy gösteriyordu. DİSK, 1978'de artık Marmara Denizi kıyılarını aşmış, bütün ülkede örgütlenmişti. Yöneticiler 600.000 üyeleri olduğunu belirtiyordu.

DİSK aynı zamanda uluslararası ilişkilerini de arttırıyordu. Cezayir, Suriye, Irak, Mısır ve Lübnan gibi Müslüman ülkelerin işçi konfederasyonları yanında, Fransa'da CGT, İtalya'da CGIL ile, sosyalist ülkelerle, SSCB ve Bulgaristan başta olmak üzere ilişkiler geliştiriliyordu.

DİSK'in bu canlılığı karşısında, Türk-İş 1950'lerden beri edindiği alışkanlıklar içinde yaşamını sürdürürken, 1975'te birinci "Milliyetçi Cephe" aşırı sağ ve sağ koalisyon hükümetinin kurulmasıyla Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ile Milli Selamet Partisi (MSP)'ne yakın sendikacılar "kendi bakanlıkları"na bağlı kamu iktisadi teşebbüslerinden sendikalar kurmak üzere "Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu" (MİSK) ile "Hak İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nu" (Hak-İş) canlandırdılar. 1980'de bu iki örgütün her biri otuz-kırk bin üyeye sahip olduklarını iddia ediyordu.

C) 1980’den Günümüze İşçi Örgütlenmesi ve Siyaset

24 Ocak 1980’de uygulanmaya konulan “istikrar politikası” isimli yeni ekonomi politikası işçi ve işveren ilişkilerinde değişikliğe yol açtı. Bir ülkenin işçi-işveren ilişkileri ve sosyal yasaları o ülkenin siyasi ve ekonomi politikalarından her zaman etkilenmiştir. Nitekim 1980’de de öyle oldu.

24 Ocak 1980 Ekonomik kararlarının işçi haklarında önemli yasak ve kısıtlamalara yol açacağı biliniyor ve bekleniyordu. Bu yasak ve kısıtlamalar 12 Eylül 1980 askeri darbesinden sonra gün yüzüne çıkarıldılar. Ayrıca 12 Eylülün bir amacı da işçi hareketini frenlemek ve işçi haklarındaki yasak ve kısıtlamaları genişletip yürürlüğe koymak değil miydi? Darbe sonrasındaki gelişmeler bu görüşlerimizde ne kadar haklı olduğumuzu gösterdi.

12 Eylül’le birlikte toplu sözleşme ve grev hakları askıya alınmış, DİSK başta olmak üzere ona bağlı bütün sendikaların faaliyetleri durdurulmuş, yöneticileri tutuklanmıştı. Sadece resmi ideolojiyi savunan ve uzlaşmacı sendikacılığın (bazıları bu tür sendikacılığa “sarı sendikacılık” demektedir) temsilcisi Türk-İş’e ve bağlı sendikalarına izin verilmişti. Ancak onların da toplu

sözleşme ve grev haklarının ellerinden alındığını biliyoruz.

Bu yasaklayıcı tavır devletin resmi ideolojisinden ve devletin işçi hareketine karşı Osmanlı İmparatorluğu'ndan bu yana yürüttüğü politikaların, yöntemlerin alışkanlığından kaynaklandığı gibi, 24 Ocak ekonomi politikasının hedeflerine de uyuyordu. Çünkü yeni ekonomi politikanın amaçlarından biri parasal gelirlerin, özellikle ücret artışlarının önlenmesiydi. Enflasyon artışını durdurabilmek, kar oranını çoğaltmak, ihracatı geliştirmek ve özel sektörün dış rekabet şansını arttırmak için amaçlanan hedeflerden biri de ücret artışına son vermektir. Bunun içinse mücadeleciler sendikaların susturulması ve gerektiğinde kapatılması zorunluydu. Aynı nedenlerle toplu sözleşme ve grev hakları da yok edilerek, işverenleri maliyet ve kar hesaplarını tedirgin olmadan yapabilmeleri isteniyordu. Ücret artışlarının belli oranlarla, mümkünse enflasyon oranından daha az oranlarla sınırlandırılması, işverenlere uzun dönem için maliyette ücret payını öngörmeleri gibi iyi bir olanak sağlayacaktı.

Ayrıca IMF'nin Türkiye'ye verdiği borçlar karşılığında bir takım koşullar ileri sürdüğünü de biliyoruz. Hatırlatmak için sıralarsak bu koşullar şunlardı:

Fiyatların arttırılması, ihracatın geliştirilmesi için iç tüketimin kısılması, özel sektörde fiyat denetimi

yönteminin kaldırılması ve ekonominin özel sektörleştirilmesi. Böylece, Türkiye dış borçlarını ödemek “dostlar”dan “iyi not” almak şansına ulaşma olanaklarını elde edebilecekti. Ama IMF koşulları dar ve sabit gelirlielerin yaşamlarını daha da zorlaştıracaktı. 24 Ocak’ın yürütücüleri yurttaşlarına “az tüketin, çünkü ihracatımızı arttıracğız” derken yabancı sermaye sahiplerine de “Türkiye’ye yatırım yapmaya geliniz, en ucuz işgücü bizde” sözleriyle davetiye çıkarıyorlardı. İşte böyle bir ekonomi politikasının, mücadeleci sendikalar zorla sessizliğe itilip, işçi hakları baskı ve yasak altına alınmadan yürütölmesi olanaksızdı. İktidara ve patronlara göre.

Bu gelişmede bütün işverenler gibi, otomobil, petro-kimya, konserve, banka ve sigorta işkollarında yaptığı yatırımlarla ülkenin en büyük holdingleri arasına giren OYAK’ın (Ordu Yardımlaşma Kurumu) da belli bir rolü olmuştur. OYAK-Renault fabrikalarında ve diğer işyerlerindeki işçi eylemleri OYAK yöneticilerini de işçi sendikalarının baskı altına alınmasını ve işçi haklarının sınırlandırılmasını ister duruma getirmiş olabilir. 12 Eylül’de bu tür gelişmelerin ve OYAK’ın diğer işverenler ve işveren örgütleriyle yakın ilişkilerinin belli bir rolü olmuştur. 12 Eylül’e gelmeden önce bütün işverenlerin tek tek veya koro halinde DİSK’in kapatılmasını ve işçi haklarının sınırlandırılmasını ısrarla istediklerini

biliyoruz. Bu istek 12 Eylül sonrasında da sürmüştür. Aşağıda bu konulara ayrı başlıklarla değineceğim.

Bütün bu oluşum ve gelişimler sırasında Türk-İş üst yönetimi, sendika bürokrasisinin bu en güzel örneği, etkin bir muhalefet yapmamıştır. Birazdan göreceğimiz gibi, yeni tüzel düzenlemeler sendika bürokratlarının (başka bir deyişle “sendika ağaları”nın) kişisel ve zümresel çıkarlarına hanel getirmedikçe yasa koyucuya destek bile olmuşlardır. Bu açıdan o dönemde Türk-İş Genel Sekreteri Sadık Şide’nin askeri hükümette bakan olduğu anımsanmalıdır. Yine aşağıda belirteceğim gibi, Sosyal Sigortalar Yasası’ndaki işçiler ve emekliler aleyhine değişiklikler onun başkanlığı sırasında gerçekleştirilmiştir. O günlerde ve sonrasında Türk-İş Genel Başkanlığı görevinde bulunan Şevket Yılmaz’ın 1960’lı yılların ikinci yarısında AP milletvekili olarak yeni tüzel düzenlemelerle getirilen birçok hükmün hızlı ve şiddetli bir savunucusu olduğu da unutulmamalıdır.

Türk-İş’in bir kurum olarak ve kurulduğundan bu yana işçi hareketinde tekeli hep elinde bulundurmaktan yana olduğu bilinmektedir. 1967’de DiSK’in kuruluşunu başlangıcında önemsemeyen, ancak yeni konfederasyonunun gittikçe güçlenmesi üzerine onu silmeye çalışanlar arasında yukarıda gördüğümüz gibi Türk-İş yöneticileri de yerlerini almıştır. 15-16 Haziran 1970 olaylarına yol açan sendikal hakları sınırlayıcı 1317

sayılı yasanın hazırlanmasında Şevket Yılmaz başta olmak üzere o zaman AP milletvekili olan Türk-İş yöneticileri doğrudan rol oynamışlardı. Nitekim bugün 1983 tarihli Sendikalar Yasası (SY) 1970’de Anayasa Mahkemesi’nce birçok hükmü ertelenen 1317 sayılı yasanın genel ilkelerini benimsemiştir. 1983 tarihli SY’ye Türk-İş yöneticilerinin ilk göstermelik karşı çıkışları ise onların kişisel çıkarlarına dokunması söz konusu hükümler yumuşatılıp ya da tümüyle terk edildikçe sona ermiştir.

Sendika bürokrasisi 1980’den bu yana işçi hareketi tarihi içinde yeni bir aşamaya ulaşmıştır. Bunun kimi örneklerine bu yazıda değineceğim. Ama unutmayalım ki bu gelişim sendika bürokrasisinin 1947’den sonraki oluşum ve öneminin artmasıyla doğrudan doğruya ilgilidir. Hükümetlerle anlaşıp sorunları çözeceğini sanan sendika bürokratlarından işçi haklarının sınırlandırılmasına karşı etkin mücadele beklememiz eşyanın tabiatına aykırıdır. Onların bugünlerde her türlü sınırlayıcı yasal düzenlemeleri desteklemeleriyle kendi boyutlarında yeni bir adım attıklarını da teslim etmeliyiz.

I-DİSK'in Kapatılması, Resmi İdeolojiyi Reddeden Sendikalara Karşı "Cihad"

Darbeden sonra baskı politikası özellikle işçilerin ve mücadeleciler, radikal sendikacıların yaşamında belirgin bir biçimde hissedildi. Yasaklamalar, sendika binalarının, bürolarının basılması, aranması, sendikaların kapatılması, yöneticilerin tutuklanması, katli vb. olaylar darbeden sonra gittikçe sıklaştı.

Bu tür baskı ve yasaklamaların aslında darbeden çok önce başladığını belirtmek gerekir. Darbeyle birlikte her şey daha açık ve daha sık yapıldı. Nitekim, 12 Eylül 1980'de Milli Güvenlik Konseyi (MGK)'nin 7 nolu bildirisiyle DİSK'in ve MİSK'in faaliyetleri durduruldu. Bu arada, MGK Hak-İş'in varlığını birkaç gün sonra hatırlayınca onun faaliyetlerini de 18 Eylül'de son verdi.

Bu gelişmeler sırasında Türk-İş'e bağlı sendikalardan bazıları da faaliyetten men olundular. Örneğin Petrol-İş'in faaliyetine 18 Ekim 1980'de son verildi, fakat bu karar 9 Ocak 1981'de kaldırıldı. 13 Haziran 1981'de İzmir Sıkıyönetim Komutanlığı Türk-İş'in Yol-İş Federasyonuna bağlı İzmir Yol-İş Sendikasının faaliyetlerini durdurdu. Daha önce de Diyarbakır ve Ankara Yol-İş sendikalarının faaliyetleri yasaklanmıştı. Petrol-İş ve Yol-İş Federasyonu ve faaliyetleri durdurulan İzmir, Diyarbakır ve Ankara Yol-İş sendikaları sosyal demokrat sendikaların en

önemlileri olmaları nedeniyle baskı altına alınmışlardır. Ancak bu sendikalar, Türk-İş üst yönetiminin araya girmesi ile yöneticilerinin bir kısmını değiştirerek, bir anlamda rejime uyarak baskı ve kapatılma tehditlerini azaltmaya çalıştılar.

MGK'nin 18 Şubat 1981'de verdiği izinle Türk-İş faaliyetlerine yeniden başlamıştır. Hak-İş eylemlerini hiç tedirgin olmadan sürdürdü. 1982 Anayasası ve 1983'teki iki özel yasa konusundaki gözlem ve eleştirilerini içeren broşür ve teksirler yayınladı, genel kurullarını topladı.

Askeri rejim MİSK'in faaliyetlerine Mayıs 1984'te yeniden izin verdi. Ve bu örgüt faaliyetlerine eski binasında yeniden başladı, genel kurulunu topladı, yeni yöneticilerini seçti.

Dolayısıyla, darbeden en büyük baskı, şiddet ve zarar DİSK'e ve bağlı sendikalara gelmiştir. Bu arada DİSK gibi, devletin resmi ideolojisini reddeden, klasik partilerden ve iktidarlardan bağımsız TÖB-DER, TÜM-DER, TÜMOD vb. dernekler de kapatılmış, yöneticileri tutuklanmıştır.

Burada bütün kapatma ve faaliyetten alıkoyma kararlarının *idari kararlar* olup, aslında yürürlükteki yasalarla bile çelişkili bulunduğunu belirtmek gerekir.

DİSK'e karşı "cihad"ın aslında darbeden önce başlatıldığını biliyoruz. DİSK kurulup, işçi sınıfı içinde

yerleşmeye ve güçlenmeye başladığından beri, işveren, iktidar ve Türk-İş üçlüsünün hücumuna uğramıştır. DİSK’e karşı cihad 1975’ten sonra, yani DİSK’in “sınıf ve kitle sendikacılığında yeni bir atılım” başlattığı dönemde çok daha ciddi boyutlara ulaşmıştır ve bu 12 Eylül 1980’e dek gittikçe hızlanmıştır. DİSK, Maden-İş ve Genel-İş öncülüğünde Anadolu’nun her kentine yayılmaya başlayınca yukarıda belirtilen üçlü karşı hücumla karşılaşmıştır.

Türk-İş yanında, sağcı iktidarlar ve işveren örgütleri, özellikle MESS, TİSK ve TÜSİAD, DİSK’in aleyhine gerçek bir karalama ve ihbar eylemi başlatmışlardır. Bu arada Milliyetçi Cephe iktidarlarının 1975’ten itibaren hükümetleri ele geçirmesi, MHP ile MSP’nin birçok bakanlıkları denetimleri altına alması, MİSK ile Hak-İş’in bu iki parti denetiminde “kendi” bakanlıklarında örgütlenmesi aynı zamanda DİSK’in yayılmasını önlemek amacına da yönelikti. Bu bağlamda MHP ve ona bağlı gençlik örgütlerinin faşist militanlarının, işverenler ve işveren milisleriyle işbirliği halinde grevcilere, DİSK militan ve yöneticilerine saldırıları da DİSK’in işçi sınıfı içinde ve Anadolu kentlerinde taban bulmasını engellemeye yönelikti.

DİSK’in bu yıllarda özel sektördeki örgütlenmesini hızlandırması yanında kamu sektöründe de yeni işyerlerinde örgütlenmesi “üçlünün” tedirginliğini daha

da arttırmıştır. Hele Türk-İş kendi “özel avlanma alanı” olan kamu sektöründe DİSK’in örgütlenmesinden tek cümlecikle tam anlamıyla paniğe kapılmıştır. Bu gelişmeler sonucu 1980’e doğru DİSK’e karşı işverenler, işveren örgütleri, Türk-İş ve resmi ideolojinin savunucusu uysal ve uzlaşmacı diğer işçi sendikaları, aşırı sağcı ve islamcı işçi sendikaları, faşist örgütler ile sağcı iktidarlardan oluşan bir “kutsal cephe” oluşturulmuştur. Buna ordunun üst düzeydeki subaylarını da katarsak tablo tamamlanmış olur. 12 Eylül 1980’de Kenan Evren’in darbeyi açıklayan konuşmasında DİSK’e doğrudan doğruya saldırdığını burada anımsamalıyız.

Bu, “kutsal cephe” 1980 sonrasında savaşımı kazanmış gibidir: DİSK dağıtılmış yönetici ve militanları işkenceler altında, hapishanelerde yıldırılmak istenmiştir. Birazdan göreceğimiz gibi, yeni tüzel düzenlemelerle DİSK türü bir sendikacılığın bir daha oluşamaması için tüm yasal önlemler getirilmiştir. DİSK’in susturulmasıyla bir kez daha iktidar, işveren ve klasik siyasi partilerden bağımsız bir sendikacılık önlenmek istenmiştir. Bu Türkiye Cumhuriyeti resmi devlet ideolojisini ve onu oluşturan unsurların toplumun iç dinamiklerinden gelen, işçi sınıfının bağrından çıkan bağımsız oluşumlara tahammül edemediğini bir kez daha göstermektedir. 1975’te DİSK’e karşı cihad başlatıldığında özel sektörde çalışan, 1976’da DİSK’e karşı en ateşli savaşımı veren işveren sendikası (MESS)

başkanlığına getirilen, 1980’de yeni ekonomi politikasının baş mimarı ve 1980’de başbakan olan Turgut Özal’ın yükselişiyle DİSK’in dağıtılması arasında sanki bir ters orantı var gibidir. Turgut Özal’ın 1976’dan beri ne denli DİSK düşmanı, ne denli işçi hakları aleyhtarı olduğunu anlamak için o yılların MESS gazetelerini taramak yetecektir. Yine bu tarama sırasında Turgut Özal’ın MİSK Genel Merkezine yapılan bir saldırı sonucu, MHP ile MİSK’in genel başkanlarına ilettiği telgrafları başsağlığı dileklerini de görebileceğiz. (1) Ama aynı Turgut Özal DİSK’in yöneticileri katledilirken, binaları saldırıya uğrarken hiçbir tepki göstermemiştir. Bu olay kimin hangi koşullarda kimle işbirliği yaptığını gözler önüne sermesi bakımından önemlidir. Tarih unutmaz.

II-Yeni Uygulamalar, Yeni Düzenlemeler:

12 Eylül 1980 darbesinden günümüze dek gelen dönemin en belirgin özelliği, işçi haklarını önce fiilen sınırlandıran veya yasaklayan uygulamaların bir süre sonra tüzel düzenlemelerle yasal hale getirilmesidir. Aynı dönemde işçilerin satın alma gücü görülmemiş boyutlarda düşmüş ve işçi hareketi tümü ile devlet ve işverenlerin doğrudan müdahale ve denetimine terk edilmiştir. Birkaç başlıkta görelim:

1-Yüksek Hakem Kurulu (YHK) ve ücretlerin sınırlandırılması: Darbeden sonra grev yasaklanıp, toplu sözleşme hakkı askıya alınınca tamamen iktidarın güdümünde YHK kurulup, ücretlerin ve çalışma koşullarının saptanması ile görevlendirildi. Hükümetlerin ekonomi politikasını harfiyle izleyen YHK, işçi ücretlerinin enflasyon oranından daha az oranlarla arttırarak bir yandan iç tüketimi azaltmayı, öte yandan işverenlerin dış piyasadaki rekabet gücünü artırmayı amaçladı. Böylece işletmelerin giderleri arasında ücret payı azaldı, işletme karları yükseldi. (2) 1960'da 100 olan gerçek ücretler endeksi, 1980'de 102,1'e varmış, 1981'de 95,1'e inmiştir. Evet rakamlar sipatlıyor: Gerçek ücretlerde bir azalma olmuştur.

Kamu İktisadi Teşebbüslerinde işçi sayısı aynı kalırken, işçi ücretlerinin toplam maliyetteki payı azalmıştır. 1972'de % 25 olan bu pay 1983'te %1 5'e düşmüştür. Bu işçilere ödenen ücret hacminde bir azalma olduğunu açıklamaktadır. Özel sektörde bazı işkollarında bu oran % 20'den % 8'e kadar inmiştir.

Ücretlilerin milli gelir içindeki payları da azaldı. 1970'de tarım dışındaki gelirlerin % 30'unu oluşturan bu pay 1980'de % 26.7'ye, 1984'de % 17.2'ye düşmüştür. Bu ücretlilerin milli gelirden aldıkları payın azaldığının somut kanıtıdır.

Bu rakamlar işçinin satın alma gücünün azaldığını ve patronlar açısından önemli bir maliyet unsuru olmaktan çıktığını gözler önüne sermektedir. Bu oluşumda YHK'nın rolü büyüktür.

YHK kararlarına Türk-İş temsilcilerinin katıldığını ve bu kararların alınmasını engellemek amacıyla etkin bir mücadele yapmadıklarını anımsatmalıyız.

Yine bu bağlamda, Sosyal Sigortalar Kanunu'nun değiştirilerek sigortalı işçi ve emeklilerin prim ödentisi ve benzeri yüklerinin arttırılması, sosyal gelirlerinin azaltılması zaten geçim sıkıntısı içinde olan bu kesimlerin yaşamlarını daha da zorlaştırmıştır. Sosyal Sigortalar Kanunu'ndaki bu değişikliklerin bir sendikacının, yani o dönem Türk-İş Genel Sekreteri olan Sadık Şide'nin başkanlığı sırasında bizzat kendisince gerçekleştirilmesi, Türk-İş'in her dönemde her türlü iktidarla işbirliği yaptığının en çarpıcı örneklerinden birini oluşturmaktadır. (3)

2-1983 Tarihli Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu (TİSGLK): Bu kanunla grev hakkına getirilen yasak ve kısıtlamalarla bu hakkın uygulanması çok ciddi bir biçimde engellenmiştir. Bu yasanın belirlediği koşullarda grev kararı almak, grevi uygulamak ve hele başarıya ulaştırmak büyük bir cesaret ve maharet isteyecektir. 1963 tarihli TİSGLK ile zaten oldukça zorlaştırılmış olan grev uygulaması, yeni yasayla tam

anlamı ile imkansızlaştırılmıştır. (4) Ancak Nisan 1989’da başlayan işçi hareketindeki “Bahar” kara kışı kovmak üzere. Yeni bir işçi liderleri kuşağını da birlikte getiren işçi eylemleri yumağı, işçilerin, sendika bürokrasilerine ve uzlaşmacı sendikacılara karşı, onları aşarak ve yasal düzenlemelerin boşluklarını bularak yaratıcı niteliklerini gösterdi. İşçi sınıfı tarihinin gösterdiği gibi, yaşam ve işçi sınıfı deneyim ve gelenekleri tüzel düzenlemelerin dar kalıplarına sığdırılamamaktadır. Nitekim bugün işçiler daha bilinçli, demokrasi ve ekmeğin, özgürlük ve peynirin ilintisini yaşayarak gördüler. Daha önce akla bile gelmeyen yeni eylem türleri ile işçiler yaratıcı, özenli ve bilinçli olduklarını gösterdiler.

3- 1983 Tarihli Sendikalar Kanunu ve Sendikacılığa Getirdiği Yasak ve Kısıtlamalar: Yeni SK’nın amacı sendika hakkını sıkı birçok yasak ve kısıtlamalarla sınırlamaktır. Ayrıntılarına girmeden birkaç noktada yeni yasanın niteliklerini ve sendikacılığa getirdiği sınırları belirtelim.

Yasa hükümlerini tek tek incelediğimiz zaman genel olarak şöyle bir izlenim ediniyoruz: “Yasaklar dışındaki her şey serbesttir.” Ancak yasaklar o kadar çok ki serbest olanlar asgari düzeyde kalmaktadır. Yasanın her maddesi iki veya üç bölümde düzenlenmiş, ilk bölümde Avrupa ülkelerinde olduğu gibi sendikal haklar tanınmış, diğer bölümlerde ise bu haklar teker teker yok edilmiştir.

Örneğin 28. maddeye bakalım: Bu madde ilk hükmü ile sendika ve konfederasyonların uluslararası işçi örgütlerine *serbestçe* üye olabileceklerini belirtmektedir. Ancak, daha sonraki hükümleriyle uluslararası işçi örgütlerine üyelik imkansız kılınmaktadır. Her madde aynen bu biçimde düzenlenmiştir.

1983 tarihli SK, 1963'ten itibaren işverenlerin sendika hakkına getirmek istedikleri bütün yasak ve sınırlamaları içermiştir. İşveren istekleri böylece, tüzel düzenlemelere girmiştir. Yasa, o zamana dek kazanılmış birçok sendikal hakkı alabildiğine sınırlamakta, sendika özgürlüğünü birçok açıdan zedelemektedir.

Yasa, düzenleniş biçimiyle devlet müdahalesini sendikal hayatın her düzeyine sokmuştur. Yasa, getirdiği yasak ve sınırlamalarla, sendikaları, toplumu oluşturan diğer güçlerden tecrit etmiş; sendikaları, toplu pazarlık fasit dairesi içine hapsetmiştir. Yasa konfederasyonların uluslararası örgütlere üyeliğini hükümetin ön iznine bağlamıştır. Sendikaların siyasi yaşama katılmasını yasaklamıştır. Sendikalar üzerinde sıkı bir devlet denetimi kurmuştur. Sendikaların yaşamı, faaliyetleri, kapatılmaları ve daha birçok konuda işverenlerin ve devletin iyi niyetine terk edilmiştir. Tüzel düzenleme ile amaçlanan, 1980 darbesinden sonra varlıklarına izin verilen, resmi devlet ideolojisini benimsemiş, uzlaşmacı

sendika ve konfederasyonların, özellikle Türk-İş ve üyelerinin yaşamlarını rahatlıkla sürdürmeleridir. Onların ve onları yöneten sendika bürokrasisinin devamı garanti altına alınmıştır. Bu tüzel çerçeve içinde DİSK benzeri bağımsız, mücadeleci, işçi haklarını korumaya yeminli ve inançlı sendikaların kurulması önlemek istemiştir.

SK ile sendika özgürlüğü olabildiğine sınırlandırılmış, bağımsız sendikaların kurulması, faaliyet yapması imkansızlaştırılmış, işçi sendikacılığı uzlaşmacı, uysal ve resmi devlet ideolojisinin savunucusu Türk-İş tekeline terkedilmiştir. Böylece 1947’de olduğu gibi, sadece devletle işçi sınıfı arasında yukarıdan aşağıya emir taşıyacak sendikalara yaşama olanağı tanınmak istenmiştir. İşçi hareketinde çoğulcu anlayış bir kez daha terkedilmiştir. Yeniden devlet vesayetini kayıtsız şartsız kabullenecek “sendika”lar yaratılması amaçlanmış; iktidarlar bu konuda amaçlarına ulaşabilmek için her türlü “araç-gereçle” donatılmıştır.

Tüzel düzenlemelerin işçi haklarını ve işçi örgütlenmesini sınırlayan ve yasaklayan bir biçimde gerçekleşmesinde Türk-İş sendika bürokrasisinin de sorumluluğu vardır. Sendika bürokrasisi güncel kişisel ve zümresel çıkarlarını, başka bir deyişle makamlarını ve bunun getirdiği maddi ve manevi hazları öncelikle düşündüklerinden yasak ve kısıtlamalara karşı etkin bir

mücadele vermemiştir, vermek istememiştir. Yasa tasarılarına karşı gösterilen sınırlı tepkinin de işçi haklarına getirilen yasak ve kısıtlamalara karşı olmaktan çok sendika bürokrasisinin kendine özgü çıkarlarını savunmaya yönelik olduğu daha sonra anlaşılmıştır. Örneğin emekli işçilerin sendika yöneticiliğini bırakmaları ilkesi sendika bürokrasisinin “hatırı” için yasada yapılan bir değişiklikle kaldırılmıştır.

Türk-İş sendika bürokrasisinin bu tavrı ve diğer davranışları, üyeleriyle ve geniş işçi kitlesiyle kopuklukları onların bugün tam anlamıyla yıpranmasına yol açmıştır. Dahası Nisan 1989’da başlayan işçi hareketindeki canlılık “Türk-İş kalesinin” çatır çatır çatırdadığını da gösteriyor. Türk-İş bünyesindeki radikal sendikacıların oluşturduğu muhalefet bu bağlamda özel bir anlam kazanmaktadır. Onca yasak ve kısıtlamaya karşın radikal sendikacılık uzlaşmacı sendikacılığın sırtını mindere yapıştırmak ve devlet vesayetinden kurtulmak üzere.

NOTLAR:

- (1) Bu konuda bk. Mustafa Sönmez: Özal Ekonomisi ve İşçi Hakları, Belge Yayınları, İstanbul, 1984. Özellikle s. 35’teki 10 Temmuz 1979 tarihli MESS gazetesi tıpkı basımı.

- (2) Örneğin bk. OECD: *Turquie Etudes Economiques*, Paris, 1984, tablo 21, s. 52 ve diğer istatistikler.
- (3) Şu yazıma bakılabilir: “Sosyal Sigortalar Yasası ve Son Gelişmeler”, *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Sayı: 66-67, Haziran 1982, s. 43-49.
- (4) Bk. M. Şehmus Güzel: “1961’den 1983’e Grev Hakkı: Nereden Nereye?” *Saçak*, Sayı: 8, Eylül 1984, s. 20-28.

15-16 HAZİRAN 1970: TÜRKİYE’NİN EN BÜYÜK GENEL GREVİ

Türk-İş konfederal (üst) yönetimi, patronlar ve AP (Adalet Parti) hükümeti, 1967’de kurulduğundan beri gittikçe güçlenen DİSK (Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu) ve bağımsız radikal sendikaları kapatmanın yollarını arıyorlardı. O yıllarda AP milletvekili, Türk-İş yöneticisi (daha sonra Türk-İş genel başkanı) Şevket Yılmaz’ın öncülüğünde bir yasa tasarısı hazırlandı. Sendikal örgütlenmeye birçok yasak ve sınırlama getiren tasarının amacı DİSK’i kapatmaktı. Dönemin Çalışma Bakanı, bu isteği bir Türk-İş kongresinde apaçık bir biçimde dile getirmişti.

Yasa tasarısına radikal ve bağımsız sendikaların, DİSK’in ve işçi sınıfının tepkisinin adı 15-16 Haziran direnişidir.

O iki gün boyunca, İstanbul ve İzmit başta, birçok kentte, kadın erkek yüz binlerce işçi işi durdurdu: Oturma grevlerini dev yürüyüş ve gösteriler izledi. İşçiler sokakları fethettiler.

O iki gün boyunca İstanbul ve İzmit’in gecekonduları yürüdüler: İzmit’ten Ankara yolu izlenerek İstanbul’a akın akın işçi kitleleri geldi.

İstanbul'da ise İstinye, Eyüb, Edirne Yolu sanayi sitelerinden işçiler kent merkezine aktılar.

Amaç Taksim Meydanı'nda buluşmak, büyük bir miting düzenlemektir, olmadı.

Haliç ve Galata köprüleri açıldı. Anadolu yakasından gelecekleri önlemek için ise Kadıköy, Üsküdar ve Haydarpasa rıhtımları boşaltıldı. Vapurlar Marmara Denizi'ne çekildi. Deniz ulaşımı durdu: Kimi sandal ve motorları saymazsak.

Caddebostan, Altıyol, Kadıköy, Üsküdar, Eminönü, Vilayet önü polis ve askerle dolduruldu. İstanbul olağanüstü iki gün yaşadı. İşçilerin yürüyüşü önlenemedi. Caddebostan'ın zengin ve burjuvaları bayraklar asarak, işçilerin, basın-yayın organlarından kiminin uydurduğu olası "yağmasından" korunmaya çalıştılar: O günlerde adı bir dizi yolsuzluğa karışmış olan Başbakan Süleyman Demirel'in kardeşlerinin birkaç fabrikası, AP il ve ilçe binaları dışında hiçbir binaya bir şey olmadı.

9 Haziran 1970'de dönemin başbakanı Demirel'in iki kardeşi Ziraat Bankası'ndan 19 milyon TL kredi aldıklarını kabul etmek zorunda kaldılar. Kamuoyunun ilgiyle izlediği en büyük mali skandallardan biri olan bu olay üzerine Demirel'in dokunulmazlığının kaldırılması gündemdeydi, 15-16 Haziran olayları sırasında. Bu

nedenle göstericilerin “Demirel istifa” sloganı anlam kazanıyor. (19 Aralık 1970’de yapılan oylamada 276 parlamenter dokunulmazlığının kaldırılması için oy verdi. Ama 309 AP’li karşı yönde görüş belirtti.)

Gösteriler siyasi ve mali skandallar sürerken yapıldı. İstanbul ve İzmit’i, Sakarya, İzmir, Ankara ve Adana illerindeki gösteri ve yürüyüşler izledi. Kadın erkek yüzbinlerce işçi AP hükümetini, başbakanını ve bakanlarını kınadı, sendikal özgürlüğe getirilmek istenen yasak ve kısıtlamalar protesto edildi.

Yasa tasarısına karşı olduğu kadar, patronların tek yanlı kararlarına, patronların otoriterliğine ve işten çıkarmalara karşı da düzenlendi bu gösteriler.

Ancak, iki günlük direnişin siyasi niteliği çok açıktır. Direniş, yasa tasarısı Millet Meclisinde görüşülürken düzenlendi. Meclis’in alacağı ya da almak üzere olduğu tüzel düzenlemeye yönelik kararı doğrudan doğruya etkilemeyi amaçladığı için açık siyasi bir eylemdir.

Ayrıca birçok fabrikayı, işyerini, işletmeyi, mahalle, kent ve hatta bölgeyi kapsayan kitlesel boyutta yapılmış olması açısından genel grev niteliğindedir.

15-16 Haziran direnişi, siyasal genel grev yapısı taşımasının yanı sıra, işçilerin yoğun kitleler halinde yaptıkları grev, gösteri, yürüyüş, miting ve gözaltına

alınan işçilerin serbest bırakılması için karakollara girilmesi türü eylemleri içeren geniş boyutlar taşıyor.

Türkiye işçi hareketi tarihinde önemli bir dönemeci oluşturan bu eylemler dizisi, burada ayrıntısına giremeyeceğimiz çok daha derin ve karmaşık siyasi, ekonomik ve toplumsal nedenlerden kaynaklanıyor: Örneğin işçi sınıfının 1960 başından beri siyasi bilinçlenmede devrimci nitelikli bir yol alması, gençlerin ağırlıkta olduğu devrimci örgütlerin işçilerle somut ve organik ilişkilerinin bulunması gibi... TİP (Türkiye İşçi Partisi) ile DEV-GENÇ arasındaki reformist-devrimci ayrışmasının en canlı günlerinin yaşandığı bir ortamda ortaya çıkması... Nitekim iki günlük gösteri ve yürüyüşte ve sonrasında bu ayrışma hep gündemdedir. Daha sonra devrimci örgütlerin lider kadrolarını oluşturacak gençler en ciddi, en kapsamlı devrimci deneyimlerini bu direniş süresince yaşadılar.

İstanbul'daki gösterilerin ikinci günü polisin müdahalesi ve ateş açması üzerine ölen ve yaralananlar oldu. Olaya müdahale eden askeri güçlerle göstericiler arasında çatışmaya varmayan karşılaşmalar yaşandı. Taraflar arasında sempati belirtileri görüldü. Özellikle genç subaylarla göstericiler arasında. Subayların bir kısmı askerlerin ateş etmemesi için uğraş verdiler. O günlerde "Ordu işçi elele!" sloganı atıldı. 16 Haziran'da olayların içinde yer alan Hasan Basri Gürses, Kadıköy'den

Haydarpaşa'ya doğru yürüyen göstericilerin Haydarpaşa köprüsü üzerinde önünü kesen askerlerin, makineli tüfeklerle havaya ateş ettiklerini yazıyor. ("Büyük Direniş, Tarihi Yürüyüş, 15-16 Haziran 1970", *Toplumsal Dayanışma*, 15 Haziran 1993, s. 6)

Genel grev, gösteriler ve yürüyüşler özellikle sendika yöneticilerinin, gereken işbirliği,

sorumluluğu

gösterememeleri/üstlenmemeleri/üstlenmekten çekinmeleri ve hatta korkmaları sonucu, büyük bir isyana dönüştü. Denetlenmesi belli bir biçimde yönlendirilmesi olanaksız.

Olayların bu biçimi almasının altında, başka etkenler yanında, sendikacıların olayların başından itibaren amaç, araç ve yapılacaklar konusunda yeterince açık olmamaları yatıyor. Haziran başından beri hazırlıklar içindeki DİSK ve yöneticileri 14 Haziran toplantısından sonra sanki ipin ucunu kaçırmış gibidirler. Bu konuda bugün daha ayrıntılı sonuçlar çıkarabilmek için belge ve bilgi eksikliği söz konusudur. İleride, fırsat olunca polis arşivlerinde yapılacak araştırmalarla daha belirleyici veriler edinilebileceğini sanıyorum. Gösterileri düzenleyenlerin, katılanların anlatı ve anıları da aydınlatıcı olacaktır. Bu konuda şimdiye kadar yayınlananlar yanında daha yayınlanacak olanlar bulunuyor mutlaka. Şimdilik şu kadarını ekleyeyim:

Sendikacıların beklemediği devrimci bir durum ortaya çıkınca en başta onlar şaşırды. Ve olaylar onların denetiminden çıktı. Dahası sendikacıların böyle bir durumda alacakları tavır önceden belirlenmemiştir. Kimi TİP’li olan DİSK yöneticilerinin amacı devrim yapmak, devlet makinesini kırmak hiç değildi. Eylemlerin yönlendirilmesi için merkezi bir yönetim yoktu. Sağcı ve aşırı sağcı basının “Bolşevik ihtilal provası” gibi başlık atması ise en başta düzenle bütünleşmiş/düzenle bütünleşmeyi arayan reformist sendikacıları korkuttu.

16 Haziran akşamı, işçiler gösterilerine ertesi gün devam etmek üzere ayrılırken, hükümet sıkıyönetim ilan etti: İstanbul ve Kocaeli illerinde yönetim askerlere devredildi. Bir aylık sıkıyönetim daha sonra 16 Eylül 1970’e dek sürdürüldü. Saat 21 ile 05 arasında sokağa çıkma yasağı ise 16-17 Haziran gecesi sendika binalarının, TİP ve DEV-GENÇ bürolarının basılıp, aranması için kullanıldı. İşçi önderlerinin evlerine baskınlar düzenlendi. Birçoğu ve DİSK’in 25 yöneticisi gözaltına alındılar.

Sıkıyönetim komutanlıkları, 19 Haziran’dan itibaren bölgelerindeki grev uygulamalarını ertelediler. Sıkıyönetimin yarattığı bu koşullardan yararlanmayı fırsat bilen patronlar, yüzlerce işçiyi, öncelikle DİSK üyesi, mücadeleci işçi önderlerini işten çıkardılar. 5 ile 6 bin arasında işçinin işinden edildiği biliniyor.

Birçok işçi kara listelere alındılar. Bir daha özel sektörde çalıştırılmamak için.

DİSK militan ve üyelerinden tutuklananlar, gözaltına alınanlar aylarca hapis yattılar. Özgürlüklerine kavuştuklarında işsiz bırakıldılar...

Bu yıllar DİSK'in en çok sayıda militan ve kadro oluşturduğu yıllardır. Gözaltı, tutuklanma ve işten atılma sonucu, işçilerde DİSK bünyesinde çalışmak ve bilinçlenme arzusu arttı. 15-16 Haziran'ın göz ardı edilmemesi gereken bir sonucu da bu gelişmedir.

Sıkıyönetim, askeri ve polisiye baskılar üzerine İstanbul ve İzmit'te grev, gösteri ve yürüyüşlerin durdurulmasına karşın, işçiler protesto eylemlerini, İzmir, Ankara, Adana ve Gaziantep gibi kentlerde sürdürdüler. Bu illerdeki gösteriler yasa tasarısı 29 Haziran'da senatodaki kabul edilince ve yasa 12 Ağustos'ta Resmi Gazetede yayınlanarak daha geniş boyutlar kazandı.

Bu arada Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi ile Hukuk Fakültesi öğretim üyeleri yasanın Anayasaya aykırı olduğunu bir bildiriyle kamuoyuna duyurdular. İşçi sınıfı ve gençliğin birlikteki muadelesi vesilesiyle aydınların girişimi tarihi önemi açısından vurgulanmalı.

Direnişin ilginç yönlerinden biri, Türk-İş konfederal yönetiminin, sağcı basınla ağız birliği içinde, “kızıl ihtilal provası” diye niteleyerek, Direniş’e karşı çıkmasına rağmen konfederasyona bağlı birçok sendikanın üyelerinin Direniş’e katılmasıdır. Yürüyüşçülerin toplu olarak girdikleri ve greve/gösteriye çağırdığı fabrikalarda işçilerin katılmaktan başka çaresi yoktu; ama birçok kez Türk-İş’e bağlı sendika üyesi işçiler eyleme bizzat katıldılar. Hatta kimi yerde eylemin öncülüğünü üstlendiler. Bu tabanda sosyalist, radikal işçilerin bulunmasıyla ilgilidir. Öte yandan, Türk-İş üyesi bazı sendikalar, üst yönetimi kamuoyu önünde eleştirme cesaretini gösterdiler. Sosyal demokrat sendikaların bu tavrı daha sonra DİSK’e katılmaya giden yolun açıcısıdır. Radikal sendikaların bir süre sonra DİSK’te birleşmelerinde Direniş’in etkisi yadsınamaz.

Bu arada bağımsız sendikalarda Direniş’i desteklediler, katıldılar. Kendi geleceklerini ipotek altına alan tüzel düzenlemeye karşı DİSK’le ortak hareket etmeleri, birkaçının daha sonra DİSK’e katılmasıyla sonuçlandı. Bu arada bağımsız sendikaların mücadele içinde kurdukları “Bağımsız Sendikalar Direniş Komitesi” anılmaya değer.

Türk-İş’in yasa tasarısının hazırlanmasındaki rolü, AP hükümetini ısrarla desteklemesi, Direniş nedeniyle DİSK’i “kızıl sendika” diye karalama kampanyası, bu

konfederasyonun onur ve inandırıcılığından çok şey yitirmesiyle sonuçlandı. Birçok sendika ve işçi ondan yüz çevirdi.

DİSK’i yok etmek amacıyla çıkarılan yasa bir yerde DİSK’in güçlenmesine, Türk-İş’ten ayrılan sendikaların katılımıyla büyük bir işçi örgütüne dönüşmesine yol açtı.

Bu arada Hür İşçi Sendikaları Uluslararası Konfederasyonu(İCFTU) bile Türk-İş’i eleştirdi. İCFTU ve bağlı sendikaların bazısı, Türk-İş’in uluslararası sözleşmelere aykırı bir tüzel düzenlemeyi desteklemesini hoş görmediler. Bu örgüt temsilcilerinden Türkiye’ye özel olarak DİSK’i ziyarete gelenler, Türk-İş yöneticileriyle görüşmeyi reddettiler. Türk-İş sadece ulusal düzeyde değil, böylece uluslararası düzeyde bile kredisinden yitirdi.

Ama ne gam! Türk-İş, DİSK’i sendikal yaşamdan silmeyi hedef seçtiği için, yasayı sonuna kadar savunmaktan beri durmadı: Bu amaçla Ağustos ayı boyunca Adana, İzmir ve Bursa’da “Türk işçisine kurulan tuzağı” anlatmak için “uyarı mitingleri” düzenledi. Bu mitinglerde hiç sıklımadan yasanın Anayasa’ya uygun olduğunu savundu. Yasaya karşı çıkanları, sendikacı, gazeteci, öğretim üyesi, hukukçu herkesi “komünistlerin ekmeğine yağ sürmekle” suçladı.

Ama ne yapılırsa yapılsın, işçi sınıfının karşı koyduğu yasa Resmi Gazete’de yayınlanmasına karşın uygulanamadı.

TİP, Birlik Partisi ve treni son anda yakalayan CHP, Anayasa Mahkemesine başvurup, anayasal olup olmadığının saptanmasını istediler. 19 Ekim 1972’de Anayasa Mahkemesi, yasanın sendika hakkını sınırlayan maddelerini Anayasaya aykırı bularak iptal etti.

İşçi direnişinin haklılığı doğrulandı. Böylece Türk-İş, patronlar ve AP hükümetinin DİSK’i ve radikal bağımsız sendikaları kapatma hayalleri yasal olarak da engellendi ve gerçekleşemedi. İşçi sınıfı ise sendikal örgütlenme özgürlüğüne bağlılığını ispat etti ve parlamento dışı muhalefet gücünü gösterdi. Siyasi iktidarı, patronları ve uzlaşmacı sendikacıları yanıtlamasını ve geriletmesini bildi. Yıllarca işçi sınıfının bilinçlenmesini önlemek, mücadele geleneğini unutturmak isteyenlere Direniş’le yanıt verildi. Böylece işçi sınıfı sonrası için yol göstericilik görevini de yaptı. Ortak hafıza sakladı: 1 Mayıs 1976’da işçi sınıfı Taksim Meydanı’na yönelirken 15-16 Haziranda çizilen yolları, sokak ve caddeleri izledi. Taksim Meydanı’nın adı Bir Mayıs Meydanı olarak yeniden yazıldı. Tarih’e.

MEHMET A. DALCI'NIN ANISINA

12 Eylül 1980 darbesine dek Türkiye’de 1 Mayıs’ın işçi bayramı anlamında gösteri ve yürüyüşlerle kutlanması tarihinde üç belirgin dönem var:

1909-1914 döneminde ilk kez 1 Mayıs 1909’da Üsküp’de kutlandı. O gün 120 Bulgar ve Sırp ile 10 Türk işçi ellerinde kırmızı bayraklarla gösteri ve yürüyüş yaptılar. Selanik’te bildiriler dağıtıldı.

1910’da 1 Mayıs Selanik, Veles (Köprülü) vb. birçok Rumeli kentinde kutlandı. 1911’de Üsküp, Selanik, İstanbul, Kumanova, Veles, Edirne’de. 1912’de Selanik ve İstanbul’da. 1913 ve 1914’te siyasi çevre koşullarının ve savaşların elvermemesi nedeniyle bildiri dağıtmak ve afiş asmakla yetinildi.

Bu kutlamalar Osmanlı işçi sınıfının 1 Mayıs’ın: 1) İşçi Bayramı; 2) İşçilerin uluslararası dayanışma günü olduğunu; 3) “8 saat iş-8 saat istirahat-8 saat uyku” anlamına geldiğini bildiğini ispat ediyor.

Gösterilere binlerce işçi katıldı, hiçbir “olay” çıkmadı o da biliniyor.

1 Mayıs kutlamaları yedi yıl aradan sonra 1920’de yeniden görüldü. 1 Mayıs 1920’de Trabzon ve civarındaki

birçok kentte yüzlerce işçi Lenin ve Enver Paşa'ya övgülerle dolu gösteri ve yürüyüş düzenledi.

Kurtuluş savaşı yıllarında bir yandan savaşa katkılarını esirgemeyen işçiler, işçi bayramını da kutladılar:

1 Mayıs 1921'de İşçi Bayramı İstanbul'da Türkiye Sosyalist Fırkası (TSF) öncülüğünde kutlandı. Şirket-i Hayriye, Haliç Şirketi, Baruthane, Feshane, Zeytinburnu fabrikaları işçileri ve öbür fabrika ve atölye işçileri işi bıraktılar. Kağıthane'de kutlanan bayramın yanı sıra TSF'nin Babıali Caddesindeki merkezinde bir tören düzenlendi; bando, Enternasyonal'i çaldı; işçi kuruluşları temsilcileri merkeze gelip bayramlaştılar. 2 Mayıs 1921 tarihli *İkdam* gazetesinin yazdığına göre, işçiler mavi işçi gömlekleri, kırmızı boyunbağları, kırmızı rozetleriyle dolaştı, TSF merkezine ve işçilerin bindikleri bazı otomobillere kızıl bayraklar çekildi.

1 Mayıs 1922'de İşçi Bayramı, İstanbul, Ankara ve İzmir'de kutlandı:

İstanbul'da Türkiye İşçi Çiftçi Sosyalist Fırkası (TİÇSF), Türkiye İşçi Derneği, Beynelminel İşçiler İttihadı, TSF, Ermeni Sosyalist Demokrat Fırkası ve bazı esnaf cemiyetleri kutlamayı ortaklaşa yaptılar. İşçiler Sultanahmet Meydanı'nda toplanıp, oradan Pangaltı'ya ve Kağıthane'ye yürüdüler. Mitinge binlerce işçi katıldı.

Emek ve emeğin değeri üzerine söylevler verildi. Aynı gün TSF Şişli şubesinde yapılan toplantıda, 1 Mayıs'ın önemi ve sosyalizm üzerine konuşmalar yapıldı.

Ankara'da 1 Mayıs ilk kez 1922'de kutlandı. İmalat-ı Harbiye, Demiryolu Şirketi İşçileri ve mürettepler 1 Mayıs 1922 Pazartesi günü çalışmayarak, eş ve çocuklarının da katılımıyla bir toplantı düzenlediler. İşçiler İstanbul'daki kutlama törenlerini düzenleyenlere kutlama telgrafları gönderdiler. Aynı gece düzenlenen tiyatro gösterisinden elde edilen gelir hasta işçilere yardım sandığına yatırıldı.

1 Mayıs 1923'te bayram İstanbul ve Ankara'da kutlandı. Ancak hükümet bu gelişmelerden rahatsız oldu ve 24 Mayıs 1923'te TİÇSF yöneticileri tutuklandılar.

1 Mayıs 1924'te kutlamalar engellendi. İşçiler bildiri dağıtmakla ve afiş asmakla yetindiler.

1925'te Takrir-i Sükun Kanunu ile her türlü gösteri yasaklandı.

1 Mayıs Nasıl “Bahar Bayramı” Oldu

17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında İzmir'de toplanan İktisat Kongresi'nde “Amele Grubu'nun İktisat Esasları”ndan 14'üncüsü “Bir Mayıs gününün Türkiye

işçilerinin bayramı olarak kanunen kabulü” ilkesini getirdi.

Ancak bu öneri hükümet tarafından dikkate alınmadı.

Dahası 1935’te Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun’un ikinci maddesi (c) fıkrasına göre “Mayısın birinci günü Bahar Bayramı” olarak benimsendi.

Yüzyıllardan beri geleneksel olarak 6 Mayıs’ta kutlanan Hıdırellez ile baharın gelişi nedeniyle yine Mayıs ayının ilk dinlence gününde kırlara gidilmesi alışkanlığı böylece resmi bayram biçimine çevrildi. 1 Mayıs tarihi seçilerek, “İşçi Bayramı” kavramı unutturulmak istendi.

Ama iktidarın umduğu gerçekleşmedi ve yasaklanmasına karşın 1 Mayıs 1925’ten sonra da şu yada bu biçimde kutlandı. Polis önceden tedbir alıp kimi “Komünisti” 1 Mayıs arefesinde “Misafir” etse bile...

DİSK’le Gelen Bayram

Türkiye işçi sınıfının bir özelliği ortak belleğini koruması, bir diğeri ise hızla siyasi olgunluk sahibi olmasıdır.

1975 sonunda Devlet Güvenlik Mahkemeleri yasasının çıkması DİSK öncülüğünde gerçekleştirilen etkin eylemlerle engellendi.

Aynı sırada DİSK “Demokratik Hak ve Özgürlükler” için kampanya açtı.

İşte bu bağlamda 1 Mayıs yarım yüzyıl aradan sonra 1976’da kitlesel olarak kutlandı. DİSK ve birçok kitle örgütünün katkısıyla Taksim’i dolduran yüz binlerce işçi, memur, köylü, kadın, erkek ve çocuk, işçi hareketi tarihimizde en görkemli gösteriyi gerçekleştirdiler. Ancak “iyi saatte olsunlar” korktular.

Ve 1 Mayıs 1977 “kana bulandı”: 36 ölü. Belli çevreler işçi Bayramının “terörist, kanlı” vb. nitelikli olduğunu “ispatlamak” için bu olayı yarattılar ve kullandılar. Bugün aradan yıllar geçmesine karşın “suçlular” henüz bulunmadı.

1978, 1979 ve 1980’de 1 Mayıs sıkıyönetim, sokağa çıkma yasağına karşın İstanbul, Ankara, İzmir, Adana, Gaziantep, Mersin vb. kentlerde kutlandı.

1970’li yıllarda birçok toplu iş sözleşmesi “1 Mayıs İşçi Bayramıdır” ilkesini benimsedi.

12 Eylül 1980 darbesi ve sonraki gelişmelerle, tüzel yasaklama 1 Mayıs geleneğini unutturmak istedi. Aradan 9 yıl geçti. Ama işçi sınıfı ortak hafızasını

yitirmediyini bir kez daha gösterdi. Mehmet A. Dalcı vuruldu. Türkiye toplumsal mücadeleler ve sosyalizm tarihinde O, şimdi bir parıltı, 18 yaşında bir kıvılcımdır. 1 Mayıs 1989 ile yeni bir tarihi dönem başladı. İşçi sınıfı tarihinde Mart 1989'un ikinci yarısında başlayan yeniden yükselişin kilometre taşları diziliyordu artık...

BÜLENT ECEVİT'LE SÖYLEŞİ: DÜNDEN BUGÜNE İŞÇİ HAREKETİ

1988 Sonbaharında, Paris'te, Senem Diyici, Okay Temiz başta, « Senem Diyici Sextet »i oluşturan müzisyen arkadaşlarıyla yeni plak çalışmasının hazırlıklarını, Seine'de demirlemiş bir takada yaparken, bir öğleden sonra çalışmalarını izlemem için davet etti. Zevkle katıldım. Bir öğleden sonrasını, hatta akşamını da, birlikte geçirdik. Çalışmalarını izledim, birçok fotoğraf çektim, verilen aralarda çay içtik, börek yedik ve epey sohbet ettik. O günün izlenimlerini o yılların ender haftalık dergilerinden 2000'e Doğru'da yayınladım. Senem Diyici, Bülent Ecevit'in "Takalar" şiirini jazımsı bir biçimde harika bir biçimde müzikleştirmiş ve seslendirmişti:

"Takalar geçiyor, allı yeşilli

Takalar geçiyor, dümenleri lazlı

Takalar geçiyor, en nazlı

Yelkenlilerden de güzel.

Takalar geçiyor, emekle dolu"

Dinlerken hemen, biletsiz, vizesiz, pasaportsuz İstanbul'a, Boğaziçi'ne "canımın içine" ışınlandım, mest oldum.

Bu vesileyle elbette şiirin sahibi Bülent Ecevit'ten söz etik. Sohbet sırasında Senem'e "Ecevit'i Paris'e konserin için davet etsen iyi olur" önerisini yaptım. Senem, "Zamanı olmaz, gelemmez" türünden çekinsemeleriyle önce pek taraftar olmadı. "Bir dene, Ecevit çok nazik bir insandır mutlaka bir yanıt verir ve ona göre davranırsın" dedim. Pekiledi, davet mektubunu ilettili ve bir süre sonra Senem'in davetine Ecevit'ten nazik ve olumlu yanıt geldi.

Bülent Ecevit, Mayıs 1989 başında, eşiyle birlikte, Paris'e merhaba dedi.

Rahşan Hanım ve Bülent Ecevit'le, üç gün ve üç gecenin büyük bir bölümünü birlikte geçirdik. Senem Diyici, Okay Temiz ve diğer müzisyen arkadaşları, zaman zaman fotoğraf çekmesi için katılmasını rica ettiğim, o günlerde Gökşin Sipahioğlu'nun SİPA Fotoğraf Ajansı'nda çalışan Necdet Nakiboğlu, nam-ı diğer "Naki", ve bayan bir fotoğraf sanatçısı, Senem'in plak yapımcısı Patrick Tandin ve ben:

İlk gece yapımcının, Paris'in kuzey bitişiğindeki Saint-Ouen'daki evinde tanışma, akşam yemeği ve sohbet...

Ertesi gece, 9 Mayıs Salı gecesi, Senem'in Paris'in ünlü müzik salonlarından Le Bataclan'daki konserinde yeniden biraraya geldik. Bu konseri ve Ecevit'lerin

katılımını kısa bir haber olarak 2000'e Doğru'ya gönderdim. O günlerde henüz bilsarayımız yoktu. Gönderme işi bir parça uzayabiliyordu. Nitekim bu minik yazı ancak 4 Haziran 1989 tarihli derginin Kültür Sayfasında (s. 59) yayınlanabildi, Bülent Ecevit, Senem Diyici, Rahşan Ecevit, Okay Temiz ve benim konser öncesi sohbet anındaki bir fotografımızla.

Bu sohbetlerimiz sırasında Bülent Ecevit, İşçi Hareketi Tarihi üzerine çalıştığımı, Paris VII. Üniversitesi'nde öğretim üyesi olduğumu ve bu konuda birçok makale ve birkaç kitap yayınladığımı öğrenince ilgi gösterdi. Adımı Ankara'da duymuş olmalı. Kendisine Türkiye'deki işçi hareketi tarihi üzerine sıkı bir söyleşi yapmamızı önerdim, önerimi kibarca kabul etti.

O birkaç gün içinde söyleşimi iyice hazırladım.

Günü ve saati gelince, Ecevit ve Rahşan Hanım'la üçüncü ve son gecemizde söyleşimiz için yola çıktım:

Bülent Ecevit'le 10 Mayıs 1989'da bu söyleşiyi yaptım: 1960'lı yıllardan günümüze işçi hareketi, ağırlıklı olarak ele aldığımız konunun başındaydı. Bülent Ecevit'in 1963'te çıkarılan 274 sayılı Sendikalar Kanunu (SK) ile 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu'nun (TİSGLK) mimarı Çalışma Bakanı olması tartışmamızı ilginç kılmaya adaydı.

Nitekim söyleşimiz kendi süreci içinde ciddi bir biçim aldı. Ciddi bir tartışmaya dönüştü. Bu nedenle ben de en az Bülent Ecevit kadar konuşmak ve düşüncemi açıklamak durumunda kaldım.

Bülent Ecevit ve eşi Rahşan Ecevit, fotoğraf çekmek için gelen arkadaşım rahmetli Necdet Nakiboğlu'nu ve beni kaldıkları otelde, Opera Meydanı'ndaki Le Grand Hôtel'de, gerçek bir konukseverlikle karşıladılar, birlikte çay içtik, sundukları minik ve lezzetli kuru pastaların tadına baktık. Söyleşimiz birkaç saat sürdü. Kendilerine teşekkür borçluyum.

Bu söyleşinin çok az bir bölümü, yaklaşık ellide biri, 11 Haziran 1989 tarihli 2000'e Doğru'da yayınlandı: s. 10-11. Daha sonra tamamı İşçi Tarihine Bakmak isimli kitabımda: TÜSTAV, Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul, 2007, s. 140-172. Burada bu kitabın gözden geçirilmiş ekitap biçimindeki ikinci baskısında yukarıdaki kısa girişle yer alıyor. Bu haliyle bir süre önce ekitap.ayorum.com sitesinde yayınladığımız Söz, Söyleşi, Yöntem başlıklı ekitabımda tartışmalı söyleşiye örnek olarak sundum. Başlamadan önce Ecevit'in o günlerde DSP (Demokratik Sol Parti) lideri olduğunu da anımsatayım:

EDİLGİN TOPLUMDA İŞÇİ HAREKETİ

MŞG -Sayın Ecevit 1989 Mart ayı ikinci yarısında başlayan ve günümüze dek süren işçi eylemlerini nasıl değerlendiriyorsunuz?

Bülent Ecevit -Türk iş topluluğunda gerek toplumu çağdaşlaştırma hareketleri, gerek demokratik haklar ve özgürlükler geleneksel olarak, her zaman, yukarıdan, toplumun üst katmanlarından ve iktidarda bulunanlardan zaman zaman gelmiştir. Ve bu toplumda bir edilginlik, bir pasiflik alışkanlığı doğurmuştur. Fakat yukarıdan verilen haklar ve özgürlükler dönem dönem yine yukarıdan geri alınabilmıştır. Ve bu geri alınışlara karşı toplumdan etkin tepkiler gelmemiştir. Bu yüzden türk toplumu dünyada reaksiyon göstermeyen bir toplum izlenimi yaratmıştır.

Gerçi Osmanlı döneminde bazı halk hareketi gibi görünen hareketler olmuştur. Ama bunlar genellikle merkezi iktidarla taşra iktidarı veya çevre iktidarı arasındaki çekişmelerde halkın kullanılması biçiminde olmuştur. Veya halkın öncülüğündeki bazı hareketler bile toplumun üst katlarında bulunanlar tarafından ele geçirilip, kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirilebilmiştir.

Buna yakın çağda bir ilginç örnek verebilirim: 27 Mayıs 1960 öncesinde başlayan gençlik hareketi bir anlamda kendiliğinden oluşmuş bir halk hareketi gibi görülebilir. En azından benim değerlendirmem böyledir.

Ve bu, demokrasiye toplumun sahip çıkması, toplumun genç kesiminin sahip çıkması bakımından çok umut verici bir gelişmeydi. Fakat bir noktadan sonra askerler bunun öncülüğünü gençlerin elinden almışlardır. Ve başka türlü yönlendirmeye çalışmışlardır.

Ancak 1989 martının ikinci yarısından itibaren başlayan işçi hareketi türk toplum tarihinde bu bakımdan ciddi bir yenilik oluşturmaktadır. Umut verici bir yenilik oluşturmaktadır. İlk kez işçiler kendileri dışında herhangi bir güç odağı tarafından yönlendirilmeksizin, yitirmiş oldukları hakları yeniden elde etme yolunda bir mücadeleyi başlatmışlardır. Ve bu mücadelede toplumu karşılarına almamak, toplumda tedirginlik ve kuşku uyandırmamak için büyük özen, büyük dikkat göstermişlerdir.

Bu hareketin kendiliğinden oluşması tabii bazı eksiklikleri de beraberinde getirmiştir. Bir kere lidersiz, lider kadrosu olmayan bir hareket biçiminde ortaya çıkmıştır. O nedenle eğer bu hareketin içinde, lider kadroları ortaya çıkmazsa, hareketin geleceği ne olacaktır, ne olabilir, onu kestirmek biraz güçtür. Bir noktadan sonra bu hareket sönebilir, durulabilir veya bir noktadan sonra işçilerin kontrolünden çıkabilir. Bu son tehlike daima vardır.

Ayrıca bu işçi hareketi özellikle kamu kesimini ilgilendiren yoğun ve yaygın toplu sözleşme

görüşmelerinin, toplu pazarlıkların hükümet politikaları nedeniyle çıkmaza saplandığı bir sırada, buna karşı bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Yani belli bir aşamada toplu pazarlığın çıkmaza düşmesine karşı bir tepki olarak, onu çıkmazdan kurtarıcı bir eylem olarak meydana gelmiştir.

Benim görüştüğüm işçiler bundan kendileri de tedirginlik duymaktadırlar. Çünkü sadece belli bir aşamada, ekonomik haklar için ve toplu sözleşme için verilen veya verilecek mücadelenin yeterli olmayacağını, bunun bir takım siyasal ve toplumsal hedeflere yönelmesi, yöneltilmesi gerektiğini belirtmektedirler. Ve sırf ekonomik mücadeleler bir takım ekonomik kazanımlar, birtakım sosyal ve siyasal haklarla bütünleşmedikçe bu kazanımların geçici olabileceği kaygısını duymaktadırlar.

Biz yoğun bir işçi merkezi olan İstanbul'da bu konuda ciddi bir araştırma yaptık. Eylemlere katılan DSP'li (Demokratik Sol Parti) işçilerin önce kendi aralarında değerlendirme toplantıları yapmalarını sağladık. Bu değerlendirme toplantılarından sonra İstanbul'da benim ve eşim Rahşan Ecevit'in katıldığı bir toplantı yaptık.

SENDİKALARDA DEMOKRASİ YOK

Bu toplantıya İstanbul'un değişik ilçelerinden DSP'li işçiler geldiler. Ve onların ortak değerlendirmelerini dinledim. Ve bu belirttiğim izlenimleri edindim. Daha doğrusu kendileri bunları açıkça dile getirdiler. Bu da beni çok sevindirdi. Çünkü, gördüm ki işçiler kendi başlattıkları hareketi önyargısız olarak, objektif bir biçimde, eksikleri ve olası sakıncaları ile birlikte değerlendiriyorlar. Ve gerekli önlemleri alabiliyorlar.

Yine o araştırmalar ve görüşmeler sürecinde gördük ki bu işçi hareketi sendikalar tarafından bile yönlendirilmiyor. Hatta işçiler çok gerçekçi bir yaklaşımla önlerindeki en önemli sorunlardan biri olarak işçi ve sendika ilişkileri arasındaki kesikliği dile getirmişlerdir. Ve şunları anlatmışlardır:

Sendikalarda demokrasinin işlemediğini, birçok sendikada delegelerin doğrudan doğruya sendika genel merkezleri veya sendika şubeleri tarafından belirlendiğini anlatmışlardır. Hatta bazı sendikaların tüzüğünün, bazılarında da uygulamanın bu yönde olduğunu söylemişlerdir. Hatta işyerlerindeki işçi temsilcilerini bile doğrudan doğruya sendika şubelerinin seçtiğini, işyerindeki işçi temsilcilerini belirlemede bile o işyerindeki çalışan işçilerin söz hakkı olmadığını dile getirmişlerdir. Ve öncelikle gerçek anlamda sendika içi

demokrasinin sağlanması gereği üzerinde durmuşlardır. Bunlar, benim görüşüme göre çok sağlıklı belirtiler.

Bu işçi hareketi, sendikaların başlattığı ve yönlendirdiği bir hareket değil. Kendiliğinden oluşan bir harekettir. Hatta sendikaların tutumundan da hoşnutsuzluk belirtileri içeren bir harekettir.

MŞG-Basına da yansıdığı gibi, bazı eylemler doğrudan doğruya kimi sendikanın toplu görüşmelerdeki tavırlarına yönelik. Sendika içi demokrasi yokluğu ciddi bir sorun olarak önümüzde. Lidersiz bir hareket dediniz. Lidersiz hareketin açıklamasını yapabilir miyiz acaba? Normal olarak işçi hareketinin önderinin bu tür eylemlerde sendikalar olması gerekiyor?. Fakat Türkiye'deki somut koşullarda sendikalar kimi şeyleri yapmıyorlar. Yapamıyorlar. Yasalar tarafından sınırlandırılmışlar. 1983 tarihli yasalar greve gitmeyi olanaksızlaştırıyorlar. İşçiler yasal engelleri ve sendikaların durgunluğunu, engellemelerini aşabilmek için yeni birçok eylem biçimi/türü yarattılar. Yaratıcı olduklarını bir kez daha gösterdiler. Ama bu hareket aynı zamanda kendi önder ve liderlerini çıkarmıyor mu?

Bülent Ecevit -Benim umudum zaman içinde kendi liderlerini de çıkarması. Yoksa bir noktaya gelip orada durabilir. Veya daha kötü bir olasılık saptırılabilir.

Dışarıdan karışanlar tarafından saptırılabilir. İşçiler de bu tehlikenin farkındalar.

SENDİKALAR DIŞI EYLEMLER

İşçilerin anlattıklarına göre, lidersiz eylemler şöyle oluyor: “Biz birkaç işçi öğlen tatilinde veya akşam iş saatinden sonra, aramızda çay içmek için toplandığımızda, yarın şöyle bir eylem yapalım diye konuşuyoruz: Yemek yemeyelim, sakal bırakalım, viziteye çıkalım, iş yavaşlatalım, vb. Ve diğer arkadaşlarımızın nabzını yokladıktan sonra bunu uygulamaya koyuyoruz. Bunu Türkiye’nin değişik yerlerindeki işçiler duyuyor, onlar da benzer eyleme giriyor veya onlar bir eylem başlatıyor, biz onu öğreniyoruz, beğeniyoruz ve biz de aynı eyleme geçiyoruz. Böylelikle birbirimizden örnek alarak eylemler yapılıyor, yayılıyorlar.”

Benim görebildiğim kadar her hangi bir partinin, kuruluşun veya ideolojik grubun doğrudan etkilemesi ve yönlendirmesi söz konusu değil. Bu, genel bir hareket. 1980’den önce işçiler demokratik işçi haklarının tadını almışlardı. Fakat 1980’den ve özellikle 1983 seçimlerinde ANAP (Anavatan Partisi) iktidara geldikten sonra bir yandan o hakların büyük ölçüde kısıldığını gördüler, bir yandan da zaman geçtikçe ve enflasyon hızlanıp işçi ücretlerindeki artış geçersiz hale geldikçe o

hakları yitirmenin ekonomik bakımdan kendilerini ne kadar güç ve zor duruma düşürdüğünü, gerilettiğini gördüler. Ve bir noktadan sonra tahammüllerinin sonuna geldiler. Ve bunu bir patlama biçiminde değil, toplumu tedirgin etmeyecek bir biçimde hatta toplumun başka kesimlerinden de destek alarak, akıllıca bir yaygın kitle eylemine dönüştürmeyi başardılar.

BİR MAYIS 1989

MŞG -İşçi hareketinin bu yeniden yükselişi sırasında 1 Mayıs 1989, 1980'den beri ilk kez kutlandı. Daha doğrusu kutlanmak istendi. Ve bu, maalesef üzücü olaylara sahne oldu. 18 Yaşında bir genç, Mehmet A. Dalcı öldürüldü. Sizin 1 Mayıs konusundaki değerlendirmenizi rica edebilir miyim?

Bülent Ecevit -Ben bu değerlendirmenizi son zamanlarda açıkça dile getirdim. Aslında 1980 öncesinde CHP (Cumhuriyet Halk Partisi) genel başkanı olarak da söylemiştim. Ben 1 Mayısın bir uluslararası işçi günü olarak, isteyenlerce kutlanmasına veya anılmasına kesinlikle karşı değilim, ve onun önlenmesini kesinlikle doğru bulmam.

Fakat işçi haklarıyla yakından ilgili bir türk vatandaşı olarak ben kendi ruhumda 1 Mayısı fazla

duyamıyorum. Neden? Çünkü dünyada 1 Mayıs olayı olduğu ve o 1 Mayıs olayı belirli bir gelişme süreci, mücadele süreci içinde her yıl anılmaya başladığı sırada Türkiye daha sanayileşme sürecine girmemişti. İstanbul’da, Bursa’da birkaç fabrikanın dışında ciddi bir sanayi hareketi yoktu. Ve geniş ve etkili işçi hareketi de yoktu. Dolayısıyla Türkiye’deki toplumsal gelişme sürecinin 1 Mayısla tarihsel bir bağlantısı yok. Onun için ben 1 Mayısı kendi ruhumda duyamıyorum. Ve birçok türk vatandaşı da sanırım aynı şekilde bunu kendi ruhunda bir bayram gibi duyamıyor.

1980 öncesi yıllarda 1 Mayısın kutlanış veya anılış biçimi toplumda derin huzursuzluklara neden olmuştu. Bunların sorumluları şunlardır, bunlardır, o uzun uzadıya tartışılacak ve araştırılması gereken bir konu. Bu konuya girmiyorum. Fakat gerçek şu ki 1 Mayıs kutlamalarıyla ilgili olarak, 1980 öncesinden kalma birtakım kuşkular, kaygılar var türk toplumunda. Onun için bir uluslararası işçi günü olarak kutlama gereği duyanların da toplumdaki o tedirginlik anılarını diriltmemek için azami dikkat göstermeleri gerekir. Fakat hükümet 1 Mayıs kutlamalarını engellemeye kalkıştığı zaman, meydan aslında toplumu tedirgin edebilecek kimselere, çevrelere bırakılmış oluyor. Çünkü bu konuda dikkatli davrananlar, içlerine sindirmeseler bile, yasağa uyuyorlar ve sokağa çıkmıyorlar. Fakat sokağa çıkanlar

toplumda tedirginlik uyandırabilecek çevreler oluyor. Ve onun da gölgesi işçi hareketinin üzerine düşebiliyor.

MŞG -Siz bu söylediklerinizi bireysel düzeyde, Bülent Ecevit olarak, bir kişi olarak, söylüyorsanız, buna itiraz edemeyiz. Ben kişisel olarak herkesin bu konuda istediği tutumu alabileceğine inanıyorum. Türkiye işçi hareketinin 1 Mayısla tarihsel bir bağlantısı olmadığını söylediniz. Bunu yazanlar da var. Hatta bu konuda çalışan bazı arkadaşlar ciddi olarak tezler bile savunuyorlar. Fakat aynı zamanda tarihi bir takım olaylar da var. İzninizle ve çok hızlı bir biçimde birkaç tarihi olayı anımsatmak istiyorum: 1 Mayıs Türkiye’de Osmanlı İmparatorluğu’ndan bugüne kadar, İşçi Bayramı olarak, 1909’da, 1910’da, 1911’de, 1912’de, gösteriler ve yürüyüşlerle kutlandı. 1913’den itibaren, savaşlar nedeniyle gösteri ve toplantılar yapılamadı. Fakat afişler asıldı, bildiriler dağıtıldı. 1 Mayıs, 1920’den itibaren 1921, 1922 ve 1923’te yine gösteri ve yürüyüşlerle kutlandı. Sonra 1924’te engellendi. 1925’de Takrir-i Sükun Kanunu çerçevesinde yasaklandı. Hatta o dönemde, tedbiri nitelikte, 1 Mayısı kutlaması söz konusu olabilecek kişiler 1 Mayıs öncesinde tutuklandılar.

Böylece 1 Mayıs bir yandan fiilen düzenlenmiş. Bunlar belgelerle ispat edilmiş, yazılmış, artık bilinen olaylar. Öte yandan 1 Mayısın İşçi Bayramı olarak

kutlanması konusunda 1923 başında İzmir’de toplanan İktisat Kongresi’nde “Amele Gurubunun İktisadi Esasları”ndan bir madde aynen şöyledir:

“Bir Mayıs gününün Türkiye işçilerinin bayramı olarak kanunen kabulü.”

Yani bir yandan 1 Mayıs fiilen kutlanıyor, öte yandan bu konuda işçilerden gelen bir istek bulunuyor. Bildiğiniz gibi, bu işçi isteği hükümet ve parlamento tarafından dikkate alınmadı. Ve 1935 tarihli Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun 1 Mayıs’ı “Bahar Bayramı” olarak kabul etti. “İşçi Bayramı değil. Bahar Bayramı. Ama nihayet “Bayram”.

Sonra DİSK (Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu) öncülüğünde 1 Mayıs 1976’dan itibaren 1980 darbesinin yasaklamasına kadar yeniden kutlandı. Bu işin bir yönü.

İkinci yönü 1 Mayıs gösterilerinin toplumda derin huzursuzluklar yarattığını söylediniz. Doğru. Yani, bugün 1 Mayıs dendiğinde, Türkiye’de, insanlar birtakım huzursuzluklar duyuyor. Böyle bir hava var. Bir tür “1 Mayıs psikozu” yani. Ama bu havanın, bu psikozun yaratılmasında acaba sorumlu kimdir? İşçi hareketi mi? Yoksa bu havanın yaratılmasında bazı mekanizmalar rol oynadı mı? Bir şeyi anımsatmak istiyorum: 1977’e kadar düzenlenen 1 Mayıslarda hiçbir zaman insanları

huzursuz eden, kavgaya dönüşen bir olay olmamıştır. 1977’de ise 36 kişi ölmüştür/öldürülmüştür. Ve ölümlerine yol açan hadiselerin sorumluları ise aradan 12 yıl geçmesine karşın maalesef hala bulunamamıştır.

Nihayet 1 Mayıs 1989’da “huzursuzluğun” yaratılmasına sebep olayları Tarih bir gün mutlaka ortaya çıkaracaktır. Kimlerin silah kullandıklarını, göstericilere nişan alıp kimlerin nasıl ateş ettiklerini Fransa televizyon kanalları gösterdiler. Hepimiz gördük. Vurulan gencin yerde dakikalarca kendi haline bırakıldığını da. Sendikacıların, tertip komitesi üyelerinin “toplumda derin huzursuzluklar yaratmamaya azami derecede gayret” sarf ettiklerini okuduk.

Bu bilgiler bağlamında nasıl bir sonuca ulaşabiliriz?

Bülent Ecevit -Osmanlı İmparatorluğu’nun son yılları ve 1920’lere ilişkin söyledikleriniz doğrudur. Fakat dediğim gibi, o dönemde Türkiye’de daha ciddi bir sinaileşme hareketi başlamamıştı. İşçi sınıfı son derecede küçük ve toplumda etkisi olmayan, yankı uyandırmayan bir kesimdi. Onun için o dönem özellikleri bugüne yansıtılamaz. Çok mevzii, çok sınırlı hareketler olarak kalmıştır. Nitekim o yüzden de sonradan 1 Mayısı kutlama geleneği devam etmemiştir.

1970’li yıllardaki kutlamalara gelince,1977’deki kanlı olaylarda işçi hareketinin hiçbir sorumluluğu ve günahı olmadığını ben çok iyi biliyorum. Ve o dönemde bu konuda birçok çevreleri tedirgin edecek çıkışlar yaptım. O zaman ana muhalefet partisi başkanı olarak cumhurbaşkanını ziyaret ederek devletin kontrolu dışında, fakat devlet içi bazı kuruluşların bu hareketleri perde arkasından oluşturmuş olabileceği konusunda kuşkumu dile getirdim. Ve 7 Mayıs 1977 günü İzmir’de Konak Meydanı’nda yaptığım konuşmada da bu kuşkumu açıkça kamuoyuna söyledim.

Ayrıca 1979 1 Mayısında Sıkıyönetimce sokağa çıkma yasağı konuldu. O yasağa karşı sokağa çıkan DİSK ve TİP yöneticileri tutuklandı. Ben Başbakan olarak İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı’na karşı bu konuda açık mücadele verdim. Bunları muhtelif vesilelerle anlattım. O sırada Avrupa Konseyi’nde benim Türk başbakanı olarak bir konuşma yapmam gerekiyordu. İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı’na Genel Kurmay yoluyla ve doğrudan doğruya şu mesajı gönderdim: Ben demokratik bir Avrupa kuruluşunda 1 Mayıs günü Türkiye’de, yani Avrupa Konseyi üyesi ve demokratik olduğunu iddia eden bir ülkede sokağa çıkma yasağı konulmasını anlatamam. Hele 1 Mayıs günü sokağa çıktıkları için bazı sendikacıların ve politikacıların tutuklanmalarını hiç anlatamam. Eğer Sıkıyönetim bunların suç işlediği kanısındaysa, bunlardan hiçbiri

kaçmaz. Tutuksuz olarak yargılansınlar. Bu konuda böylesine açıktan mücadele verdim. Yani bu konuda belli bir demokratik tavrı öteden beri, içimden gelerek sürdürmeye özen gösterdim.

Ancak 1970’li yıllardaki 1 Mayıs kutlamalarıyla ilgili olarak toplumda huzursuzluk ve tedirginlik uyandıran anılar sadece 1 Mayıs 1977’deki kanlı olaylar değildir. Ondan önceki 1 Mayıs kutlamaları doğrudan doğruya, hem de Brejnev döneminin Moskova’sının damgasını taşıdığı izlenimini verecek şekilde sahnelenmişti. Ve toplumun geniş kesimlerinde bu çok büyük bir tedirginlik uyandırmıştı. Oysa 1 Mayıs aslında Moskova kökenli de değildir. Alakası yoktur. Ama Türkiye’ye o yoldan ithal edildi. Ama yine belirtiyorum, ben 1 Mayısın engellenmesine kesinlikle karşıyım. Kutlamak isteyenler kutlayabilmeliler. Bunun için 1 Mayısın resmi bayram olması da şart değildir. Herhangi bir günün anılması için illa onun resmi bayram konusu olması gerekmez. Resmi bayram olmayan birçok olaylar da anılma, kutlama vesilesi olabiliyor.

TÜRKİYE İŞÇİ HAREKETİNİN TARİHİ

MŞG-Sizin ana muhalefet partisi lideri, başbakan ve günümüzde DSP önderi olarak 1 Mayısı bakışınızın demokratik olmadığını iddia edemem. Bu konuda

demokratik bir tavrınız var. Bu konuda yaptıklarınızı Tarih yazacak. Fakat öte yandan, siz, aynı zamanda Türkiye işçi hareketi konusunda yazdıklarınız ve söylediklerinizle etki yapan bir kişiliği de sahipsiniz.

1 Mayıs konusunda 1909'da başlayan, 1920'lerde süren kutlamaların daha sonra devam etmediğini söylediniz. Bunun mutlaka o dönemlerin koşullarıyla yakından ilgili, daha kesin, daha belirgin ve daha tarihi nedenleri vardır. Bunun ayrıntılarına girmek söyleşimizin sınırlarını aşar. Fakat öte yandan 1976 ve sonrasındaki kutlamalarda ise Brejnev Moskova'sını simgeleyen bir takım unsurların kullanıldığını belirttiniz. Böyle şeyler olmuş olabilir. Uluslararası niteliği yüzünden uluslararası simgelerin bulunması kaçınılmaz. Ama Türkiye'deki işçi hareketinin kendisine özgü tarihi yok mu?

1909'dan sonraki kutlamaların kendi çevre koşullarından gelen özellikleri vardır. Mevzii ve sınırlı gibi. Bunun aksi iddia edilemez. Ama mevzii ve sınırlı olsa bile bir işçi hareketimiz var. Az veya az gelişmiş bile olsa bir sanayimiz var. Bugünkü fabrikalarımızın bazılarının, örneğin Paşabahçe Şişe ve Cam Sanayiinin, madenlerimizin pek çoğunun kökenleri Osmanlı İmparatorluğu'nda. Bunu değişik bilimsel çalışmalarında göstermek istedim:

Örneğin DİSK üyesi Basın-İş gibi, bazı sendikaların kökeni 1909'a inmektedir: 1909'da kurulan Mürettibin-

i Osmani Cemiyeti, 1940'larda Matbaa Teknisyenleri Cemiyeti olmuş, daha sonra ise Basın-İş. Bu arada 1920'lerdeki sendikacıların bazıları, örneğin Uzeyir Avni Kuran 1940'larda yine sendikalarda görev başındadırlar. Türkiye işçi hareketinin sınırlı, kendi düzeyinde de olsa, küçük çapta da olsa, Tarihiyle git-gelleri yok mu?

Bülent Ecevit -Dediğim gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarındaki olaylar çok yerel ve sınırlı kalmıştır. Ve daha sonraki yılları etkilememiştir. Etkileyememiştir. Hem de nasıl etkileyememiştir. 1950'de işçilere toplu iş sözleşmesi ve grev hakkını kesinkes vaad etmiş olan bir parti (DP. Demokrat Partisi. MŞG) iktidara gelmiştir. On yıl iktidarda kalmıştır. Ve on yıl süresince toplu sözleşme ve grev haklarının sözünü bile etmemiştir. Yani bunlar da, acı da olsa, kendi toplumsal gelişme sürecimizin gerçekleri. Demek ki o yirminci yüzyılın başlarındaki olaylar aslında işçi hareketini uzun vadede yönlendiren hareketlere dönüşmemiştir. Bunların nedenleri üzerinde tartışılabilir.

Bir de şunu da belirtmek isterim. Türkiye'deki benim temsilcileri arasında yer aldığım sosyal demokrat hareket veya bizim değimimizle demokratik sol hareket marksist kökenli değildir. Türkiye'nin kendine özgü koşulları içinde oluşmuş ve çağın sosyal demokrasisinden esinlenmiş bir harekettir. Çağın sosyal

demokraside Marksist kökenlerinden kopmuştur. Ama marksist simgeleri tarihi birer anı, birer hatıra olarak saklamıştır. Onun için Marksizmle hiçbir ilgisi kalmamış olan bazı Batı Avrupalı veya İskandinav sendikaları, işçi hareketleri 1 Mayıs kutlarken o simgeleri de dile getirirler. Kimi ülkede Enternasyonal Marşı'nı söylerler. Kimi ülkede kırmızı bayrak açarlar. Kimi ülkelerde Marks'ın, Lenin'in, Engels'in resimlerini taşırlar. Bu ülkelerin halkları bundan pek tedirgin olmazlar.

Ama bir de tarihsel süreç içinde inişli-çıkışlı oluşan Türk-Sovyet ilişkileriyle ilgili bazı gerçekler var. Osmanlı Döneminin sonlarında İstanbul'u ele geçirmeye çalışmış bir Çarlık Rusya'sı. Arkasından II. Dünya savaşı bitiminde, Türkiye'den açıkça toprak istemiş bir SSCB. O ülkeyi anımsatacak, o ülkeyle özdeşleşmiş izlenimi verecek davranışlar, simgeler Türk toplumunda, bence anlayışla karşılanması gereken tarihsel nedenlerle bir kuşku uyandırıyor. Bir kaygı uyandırıyor. Bu da Türkiye'nin bir gerçeği. Yani Rusya'dan gelen ve gelebilecek olan tehlike ile Batı ülkeleri bizim kadar içiçe yaşamamışlar. Türkiye'de bu konuda, tarihten gelen birtakım belli tedirginlikler var. Zamanla Türk-Sovyet ilişkileri gelişiyor, yumuşuyor; hele son yıllarda büyük aşamalar yaptı. Onun için belki o acı anılar zamanla unutulacaktır. Ama o anlar henüz belleklerdeyken, Türkiye'de Batı Avrupa'daki kutlama törenlerinde gördüğümüz simgelerle, sloganlarla 1 Mayıs gösterisi yapıldı mı

toplumun tedirgin olmasını da anlayışla karşılamak gerekir. Ben işin özü ile ilgiliyim. Önemli olan Türkiye’de sağlıklı ve güçlü bir işçi hareketinin oluşmasıdır. Kendini kabul ettirmesi ve Türkiye’de gerçek bir sosyal demokrasinin yerleşmesidir. Bunu birtakım simgeler törenler uğruna büsbütün zora sürmeyi anlamsız buluyorum.

MŞG -Sayın Ecevit sizinle söylediklerinizi tartışmıyorum. Söylediklerinizle birlikte birtakım argümanlar ileri sürüyorsunuz. 1 Mayıs kutlamaları bazı kesimlerce SSCB’ye bağıntılanmak isteniyor. Oysa 1 Mayısın SSCB ile bir ilişkisi yok. Bizim, bu alanda çalışan arkadaşlar olarak aynı zamanda bu konuda bazı gerçekleri saptamamız gerekmiyor mu? İzninizle birkaç şeyi anımsatmak istiyorum. 1 Mayıs günümüzde 100’den çok ülkede kutlanıyor. Sembollerden söz ettiniz. Oysa bu yıl Marks, Engels, Lenin, Stalin ve Mao resimleri Çin Halk Cumhuriyeti’nde taşınmadı. Bu yıl SSCB’deki 1 Mayıs gösterilerinde ise, benim televizyonlardan gördüğüm, Marks, Engels ve Lenin resimleriydi. Stalin’in resmi epeydir kaldırıldı. Yani bir yandan Türkiye’de 1 Mayısta olaylar olur, göstericiler kurşunlanırken demokratik bir tavır takınıp “1 Mayıs kutlanabilir” deyip, öte yandan 1 Mayısın kutlanmasını engellemek için her türlü aracı kullanan, Fransızların dediği gibi, “her odundan ateş yakan” insanların “değirmenine su taşımanın” anlamı var mı? Tarihi açıdan 1 Mayıs

Türkiye’de daha önce kutlandı. Ve insanlar öldürülmedi. 1 Mayısın “huzur bozucu” olduğu, “tedirginlik yarattığı” iddiaları 1970’li yıllarda, özellikle Ekim 1973’de CHP’nin iktidara aday ve iktidar olmasıyla ve DİSK’in gittikçe gelişmesi, Marmara Denizi’nin kıyılarının ötesine geçmesi ile ilgili değil midir? Sosyal demokratlar, sosyalistler ve devrimcilerin hepsini kapsayan sol hareket İstanbul, Ankara ve İzmir’in sınırlarını aştığı zaman Türkiye’de birtakım insanlar ve çevreler bunu her ne pahasına olursa olsun engellemek istemedi mi? 1977 ve sonrasında olup-bitenlerde bu çevrelerin rolü yok mu? Nihayet bugünkü koşullarda, yani İkinci Savaş ve sonrası ve “soğuk savaş” ilişkilerinden arınmış bir uluslararası ilişkiler demeti içinde, 1 Mayısın Türkiye’de kutlanmasının hala bazı kimselere SSCB ile tarihi kimi sorunlarımızı hatırlatabilir diye eleştirilmesinin yarar ve nedenleri var mı?

Bülent Ecevit -Şimdi ben kendi görüşümü söyledim. Yani 1 Mayısı isteyen kutlayabilmeli. Daha ne söyleyeyim? Ama kendi duygumu ve benim sosyal demokrat veya demokratik sol eğilimli işçinin duygularını ve yaklaşımını da söyledim. İsteyen kabul eder, istemeyen kabul etmez. Ama bütün bu söylediklerim isteyenlerin 1 Mayısı kutlamalarına engel olmamalıdır. Bizim demokratik sol hareketin...

(Bu sırada o ana dek söyleşimizi sessizce ve nazik bir biçimde dinleyen Rahşan Ecevit söze karışıyor:): Ben bir şey söylemek istiyorum. Ben kendi bayramımı kendim kutlamak isterim. Ne diye başkalarının bayramını kutlayayım? Bizim kendi bayramımız var. Haklarımızı elde ettiğimiz günün bayramı. Ben onu kutlamak isterim. Sonra Türkiye’de kendi koşullarımız var. Ona göre kutlamalıyız. Bu (söyleşi olmalı iyi okunamayan bir sözcük/ teypten. MŞG) olmaktan çıktı artık.

-(Bülent Ecevit sözü alıyor ve beni kastederek): Ama kendisi bilim adamı, bu konuda uzman...

“1 MAYIS YERİNE 24 TEMMUZ”: HAKLAR TANINDI MI? SINIRLANDI MI?

MŞG -Sayın Ecevit, 274 sayılı Sendikalar Kanunu (SK) ile 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu’nun (TİSGLK) yürürlüğe girdiği tarih olan 24 Temmuz 1963’den hareketle 1 Mayıs yerine Türkiye’de 24 Temmuz’un “İşçi Bayramı” olarak kutlanmasının Türkiye’nin tarihi koşulları içinde daha uygun olacağını öteden beri söylüyorsunuz...

Bülent Ecevit -Evet. Şu aşamada belki kutlama sözü doğru olmayabilir. Çünkü o haklar büyük ölçüde

geri alındı. Ama, anılma bakımından türk işçilerinin ileri demokratik haklara kavuştuğu günün anılması bakımından 24 Temmuz'un belli bir anlamı vardır. İşçi günü olarak bir gün anılmak isteniyorsa Türkiye'nin gerçekleri, koşulları açısından o gün anılabilir diye söyledim.

MŞG-Bugün o haklar sınırlandı dediniz. 24 Temmuz 1963'de yürürlüğe giren iki yasa var. Birincisi 274 sayılı SK. İkincisi 275 sayılı TİSGLK.

SK, 1947 tarihli Türkiye'nin ilk Sendikalar Yasası'na oranla mutlaka daha ileri birtakım özellikler taşıyor. Ancak 275 sayılı TİSGLK kanımca grev hakkını birkaç boyutunda sınırılıyor. Üç önemli noktada bir dizi sınır ve yasak getiriyor:

1-Yasa grev hakkının kapsamını sınırılıyor. Bazı çalışanlar yasa dışı bırakılmıştır.

2-Yasa, grevin yasal sayılabilmesi için grevin amacını ve yöntemlerini ölçü olarak alıyor. Bu açıdan birçok grev türünü yasadışı ilan ediyor. Yasaklıyor. Örneğin dayanışma grevi yapılması oldukça zordur. Genel grev yasaktır. Siyasi grev yasaktır...

3-Yasa, grev hakkının uygulanmasını çeşitli dar yöntemlere uymaya zorlamıştır. Önbildirim koşulu bir örnek olarak verilebilir.

Böylece grev yapılması oldukça zorlaştırılmıştır, bu yasa çerçevesinde. Bu sınırlamalar ve yasaklar 1983 tarihli yasa ile daha da arttırılmıştır. Ve bugün greve gidilmesi tamamen bir cesaret işidir.

Siz 1963'te bu yasalar çıktığı sırada Çalışma Bakanıydınız. Bu yasaların bu tür yasak ve sınırlamalarla çıkarılmasında o sıradaki TBMM'nin yapısının mutlaka rolü vardır. CHP bir koalisyon hükümet kurmuş; ve hükümet programına, 1961 Anayasasının "iki yıl içinde" çıkarılmasını emrettiği, bu iki yasanın kesin sonuca ulaştırılması ilkesini almıştı. Sizce bu yasaların sınır ve yasakları var mı? Varsa o günkü koşullar içinde başka türlü yapılmaları olanaksız mıydı?

Bülent Ecevit -O günkü koşullarda gidilebilecek noktanın azamisine gittiğimiz, fakat eksikler kaldığı düşüncesindeyim. Yalnız eksiklerden daha önemli fazlalıklar var. Yani bildiğimiz kadarıyla başka hiçbir ülkede işçilere yasayla tanınmamış birtakım haklar, grevi etkili kılacak haklar tanınmıştır. Örneğin grev yapılan, grev ilan edilen işyerinde üretimin tamamen durmasını öngören ilke. İsteyen işçilerin çalışabilmesi gibi bir durum söz konusu edilmemiştir. Gelişmiş Batı ülkelerinde bu fiilen sağlanır. Uygulama ile sağlanır. Ama bizde işçi hareketi henüz yeterli düzeyde güçlü ve etkili değildir denilerek kökleşmiş Batı demokrasilerinde uygulama ile, fiilen gelenekleşmiş bir takım hakları yasa

metnine geçirdik ki bu konuda bildiğim kadarıyla Türkiye’den başka bir örnek yoktu.

1980’den sonra ise toplu sözleşme ve grev hakkı fiilen, tümüyle yok edilebilir hale geldi. Şöyle ki hükümet istediği grevi kararname çıkararak yasaklayabilecek durumda. Ve grev bir kez ertelendi mi Yüksek Hakem Kurulu (YHK) devreye giriyor. Ve toplu pazarlık süreci tümünden sona eriyor. Son demir-çelik grevine kadar bunun bilincine varılamadı. Çünkü hükümet grev erteleme hakkını o aşamaya kadar kullanmadı. Neden kullanmadı? Çünkü işine geliyordu. Elindeki dövizi cömertçe kullanarak grev yapılan işyerlerinde üretilen malları iktidara yakın çevrelere ithal ettiriyordu. Ve onların kara borsasını yaptırıyordu. Fakat demir-çelik grevinde anlaşılan bunu yapamayacak duruma geldi. Çünkü 7-8 milyar dış borç taksidinin faizinin ödenmesi gerekiyordu. Ve ilk defa yetkisini kullanıp grevi erteledi. Böylece YHK devreye girdi ve toplu pazarlık süreci bitti.

Böylelikle yürürlükteki Anayasanın ve yasaların tanıdığı toplu sözleşme ve grev haklarının fiilen işlemez hale getirilebileceğinin bilincine varıldı. Bu da bardağı taşıran damla oldu.

1963’deki yasaya gelince tabii yalnız parlamentoda değil, o günkü yapısıyla CHP’nin içinde ve o yasa tasarılarını TBMM’ye sunan CHP başkanlığındaki koalisyon hükümetinde toplu sözleşme ve grev

haklarının tanınmasını istemeyen, buna karşı şiddetle tepki gösteren kimseler ve çevreler vardı. O koşullar içinde yapılabileceğin sanırım azamisi yapıldı.

O arada bazı ciddi eksiklikler kaldı. Örneğin, bana göre, işçilere o hak tanınırken belli ölçüler içinde, değişik ölçütlerle olsa bile kamu görevlilerine de bu hakkın tanınması gerekirdi. Bu hem sosyal adaletin ve tutarlığın gereği idi hem de işçilerin de yararına olacaktı. Çünkü yalnız işçilere toplu sözleşme, grev ve sendika haklarının tanınması sonucu ister istemez kamu görevlileri gelirleri, hakları ve çalışma koşulları bakımından giderek işçilerin gerisinde kalacaklardı. Ve bu da kamu görevlileri kesiminde işçi kesimine karşı adeta bir kıskançlık ve tepki uyandıracaktı. Ben bunu daha ilk günlerden görmüştüm. Ve mutlaka benzer hakların kamu görevlilerine de belli ölçüler içinde tanınması gerektiğini savunmuştum. Fakat o günkü yapıyla Türk siyasal yaşamı buna kesinkes karşıydı, engeldi.

Nitekim korktuğum gibi oldu. 1970’li yılların sonlarına doğru kamu görevlileri kesiminde işçi haklarına karşı bir tepki uyandı. Bu da çok doğaldı. Düşünün ki kamu sektöründe çalışan bir yüksek mühendis kendi emrinde çalışan bir işçiden çok daha düşük haklar alıyordu. Ve bazı yüksek mühendisler, yüksek düzeydeki teknik elemanlar ancak, örneğin temizlik işçisi statüsüne

geçerek işçiler düzeyinde geçim olanağı sağlayabiliyordu.

Bu gibi, nedenlerle kamu sektörü yönetiminde işçi haklarına karşı uyanan tepkiler yargı organlarında da psikolojik bakımdan etkili olmaya başladı. Ve toplu sözleşme, grev hakları tanındıktan sonra bir süre yargı organları genellikle işçiler lehine kararlar verdikleri halde, 70’li yılların sonlarına doğru işçiler aleyhine kararlar çoğalmaya başladı.

Bu tehlikeleri önceden gördüğüm için kamu görevlilerine de benzer hakların tanınmasında ısrar etmiştim. Fakat bunu başaramamıştım.

İkincisi 1963’te bu hakları tanırken ve tanıdıktan sonra yaptığım gezilerde işçilere ve sendikacılara şunu anlatmaya çalışıyordum:

Bu hakların tanınması zorunludur, bu hakları tanıdık, bu haklar tanındı. Fakat Türkiye’de işçiler kesimi henüz küçük bir azınlıktır. Siz “Biz kendi haklarımızı kopardık. Ötesi bizi ilgilendirmez” havasına girecek olursanız, toplumdaki başka çalışan halk kesimleriyle gittikçe yabancılaşırsınız.

İşçi hareketine düşen bir ödev, toplumsal haklara öncülük etmektir: Siz bu öncülük görevini yerine getiremediğiniz takdirde toplumda doğal müttefikiniz

olabilecek geniş kesimler giderek sizden uzaklaşabilir. Başta köylü, ardından kamu görevlileri olmak üzere.

Fakat maalesef bu mesajı etkili bir biçimde sendikal harekete iletemedim. Yahut sendikal hareket tarafından algılanmadı.

İŞÇİLER SAHAYA İNMELİ

Ayrıca işçilerin rejim konusuyla daha yakından ilgilenmeleri gerektiğini, demokrasinin tribünlerdeki edilgen, pasif seyircileri durumunda kalmamaları gerektiğini vurguladım.

Özellikle 12 Eylül'e (1980) bir hafta kala, 6 Eylül 1980'de, Petrol-İş Genel Kurulu'nda bu konuda, benim maksadımın dışında birtakım yorumlara yol açan bir konuşma yaptım. Halkın ve özellikle işçilerin tribünlerde seyirci olarak kalmamaları, sahaya inmeleri ve demokrasiye sahip çıkmaları gerektiğini söyledim. Maalesef aynı toplantıda benden sonra kürsüye çıkan sendikacılardan bazıları bunu "işçinin kışkırtılması" gibi yorumladılar ve beni şiddetle eleştirdiler. Eleştirenlerden bazıları bugün hala yüksek düzeyde sendikacılık yapmaktadır.

Bu da eksik kaldı. Yani türk işçi hareketi 1963'ten sonra başka çalışan halk kesimlerinin ve mağdur halk

kesimlerinin hakları için öncülük etmedi. Ve siyasal gelişmelere yeterince ağırlığını koyamadı veya koymadı.

Üçüncü bir eksiklik bence şuydu: Batı'da toplu sözleşme ve grev hakları ile hür sendikacılık kapitalizme, kapitalizmin sömürüsüne karşı işçi hareketinin kendisini savunma ve haklarını elde etme süreci olarak ortaya çıkmıştır. Fakat bizde bu haklar tanındığında türk toplumunun belli bir özelliği vardı: Türkiye'de çok geniş bir kamu sektörünün varlığı. Devlet işletmelerinden oluşan kamu sektörü vardı. Hala var. Ve sanayinin önemli bir kesimi, işçilerin de en az yarısı, belki yarıdan çoğu devlet sektöründe çalışıyordu. Şimdi işçiyle devlet sektörü ilişkileri, işçiyle özel sektör sermaye sahipleri arasındaki ilişkilerden farklı birtakım özellikler taşırlar. Ve toplu sözleşme mekanizmasını devlet sektörünün ağırlık taşıdığı bir ülkede uygulamak zordur. Özel birtakım önlemler ve düzenlemeler gerektirir. Bence bu sorun en azından devlet sektöründe sinai demokrasi yani kamu iktisadi teşekküllerinde yönetime, kâra ve sorumluluğa çalışanların etkin katılımıyla çözülebilirdi.

Onun için 274 ve 275 sayılı yasalarla ilgili hükümet olarak hazırlığımız ilerlerken, ben bir yandan da bir başka yasaya endüstriyel demokrasiyi getirecek birtakım hükümler konması için büyük çaba gösterdim. O da (şimdi yanlış anımsıyor olabilirim) sanırım 464 sayıyla 1964'te çıkan Kamu İktisadi Kuruluşlarının Yeniden

Düzenlenmesiyle ilgili Yasa'dır. Bu yasaya yönetime, kâra ve sorumluluğa katılımla ilgili hükümler koydurmaya çalıştım.

Ama önce hükümet içinde bazı tepkiler oldu. TBMM'de daha büyük tepkiler oluşacağı belirdi. Bunun üzerine o hükümlerin birtakım genel ilkeler olarak yasaya girmesini ve uygulamaya ilişkin ayrıntıların daha sonra tüzük ve yönetmeliklerle saptanmasını uygun buldum.

Fakat o genel ilkeler niteliğindeki hükümler bile TBMM'de büyük tepkiyle karşılaştı. Ben bu konuya inanan arkadaşlarımla birlikte direnerek, ısrarlı bir mücadele vererek belli ölçüler içinde o hükümleri yasaya koydurmaya başardım. Fakat (TBMM) Komisyonunda bunlar çıkarıldı. Çıkarıldıktan sonra ben tekrar arkadaşlarımı toplayıp Komisyona gittim; ve tekriri müzakere kararı aldırıttım. Fakat yeniden müzakere edilecek maddelerin kanunla ilgili bütün müzakere bittikten sonra görüşülmesi karara bağlandı. Haftalarca bekledi. Yeniden koydurttuk. Fakat bir oturum sonra yeniden çıkarıldı. Yeniden koydurttuk. Böyle uzun bir direniş oldu.

Çok ilginçtir, Komisyonda bu konuda beni en çok engelleyenler Başbakanlık Denetleme Kurulu'ndan gelen uzmanlar oldu. Yüksek bürokratlardı. Aslında değerli kişilerdi. Fakat öyle koşullandırılmışlardı ki devlet

işletmelerinde işçilerin yönetime katılmalarını bir kabus gibi görüyorlardı. En etkili direniş onlardan geldi. Ve zaten bu ilkeye karşı olan milletvekili çoğunluğu da onların argümanlarından yararlanarak karşı çıktılar. Sonunda o genel ilkeler niteliğinde bazı hükümleri kanuna koydurabildik.

Fakat Çalışma Bakanlığımın son aylarında uygulamaya ilişkin yönlerini düzenleyen tüzük ve yönetmelik hazırlıklarını da yaptım. Ancak 1965 başında hükümetten ayrıldık; benim Çalışma Bakanlığım da sona erdi. Ondan sonra o tüzük ve yönetmelik taslakları ortadan kalktı.

Ve yasadaki o hükümler son derecede anlamsız bir şekilde uygulanmaya kondu. İşçiler değil, sadece en üst düzeydeki ve işçilikle bir ilgisi kalmamış sendikacılar yönetime katıldılar. Ve giderek yönetimle bütünleştiler.

Endüstriyel demokrasi sistemi özellikle başlangıçta az sayıda işçi çalıştıran işletmelerde uygulanırsa başarılı olabilirdi. Oysa en çok işçi çalıştıran müesseselerde uygulanması koşulu getirildi. Dolayısıyla işçi büsbütün yabancılaştı bu sisteme. Ayrıca kardan pay dağıtma konusundaki kararlar 3-4 yıl geriden gelmeye başladı. O zaman işçi verdiği emeğin karşılığını alamadı. Bir işçi kardan pay alayım diye fazla çalışsa, verimli çalışsa bile aradan yıllar geçiyor, belki o işçi emekliye

ayrılıyor ve bir başka genç işçi bir ölçüde ondan yararlanıyordu. Yani iyice yozlaştırıldı.

Sonra 1978-1979 hükümetimiz döneminde biz önce 1978 Haziranında Türk-İş ile bir Toplumsal Anlaşma imzaladık. Ve bu Toplumsal Anlaşmanın içinde endüstriye demokrasi hükümlerini biraz daha ayrıntılı olarak koyduk. Fakat 1979 yılında iş bunun uygulanmasına geldiğinde bağımsız bakanlardan biri tek başına sonuna kadar direndi. Bildiğiniz gibi, Bakanlar Kurulunda bütün kararların oy birliği ile alınması gerekir. Bir bağımsız bakanın engellemesi yine işi bir kez daha yatırmış oldu.

İŞÇİ MÜCADELESİ VE HAKLARIN TANINMASI

MŞG -Anlattıklarınızdan yasalara, tüzel düzenlemelere önem verdiğiniz anlaşılıyor...

Bülent Ecevit -Hele toplumdan gelen bir hareket olmayınca tabii tüzel düzenlemelerin önemi büsbütün artıyor.

MŞG -Bazı hakların elde edilmesi konusunda toplumdan herhangi bir şey/istek gelmediğine ilişkin sözlerinizi sizinle tartışmak isterim. Ama maalesef zaman ve söyleşimizin konusu el vermediği için bugün burada tartışamayacağız. Ayrıca sizi yormak istemiyorum. Sizinle

aynı fikirde olmadığımı belirtmek isterim. Uygun görürseniz, bu konuda yazdığım yazılardan bazılarını size vermek isterim. Okursanız ve bilginiz olursa ayrıca sevinirim. En azından grev konusunda size hiç katılamıyorum. Toplumdan, işçi sınıfından gelen...

Bülent Ecevit -Hayır, hayır. Şunu söylemek istiyorum. Cumhuriyet döneminde, hele hele çok partili döneme geçtikten sonra, 1960'lı yılların başında hükümet ciddi olarak toplu sözleşme ve grev haklarıyla ve sendikacılıkla ilgili yasaları hazırlamaya başlayıncaya kadar bu konuda sendikal hareketten ciddi bir baskı gelmedi. Bu bir gerçek. Fakat başka şeyleri kast ediyorsanız o ayrı.

MŞG-O dönem için de bir şey söylenebilir de, ben tabii...

Bülent Ecevit -Tabii arada bireysel olarak birkaç sendikacının sözleri çıkıyordu. Ama işçi hareketinden gelen bir baskı olsaydı demokrat bir ülkenin iktidarı da mecbur olurdu bu hakları tanımaya.

MŞG -Size bir şey söylemek istiyorum: Ekim 1961'den 24 Temmuz 1963'e kadar yapılan eylemlerin dökümü var bende...

Bülent Ecevit -Biliyorum efendim. Ben onları söylemiyorum size. Ben ne dedim? 1960'lı yılların başında bu yasalarla ilgili hükümette hazırlık

başlayıncaya kadar sendikal hareketten bir baskı gelmedi. Ama ne zaman ki hükümet bu yasaları hazırlamaya başladı, o zaman eylemler de başladı. Ben de o eylemleri teşvik ettim ve onlardan yararlandım. Çünkü o şekilde, hatta sendikacıları Meclis kulisine girmeye teşvik ettim. Bir yandan Adalet Partisi (AP) öte yandan CHP kulisine girdiler. Bir yandan ise yalın ayak işçi yürüyüşleri filan oluyordu. Bunları engellemem için baskı altındaydım. O baskılara karşı mücadele ettim. Ama bunlar hep hükümet siyasal iradesini açıkladıktan ve yeni yasaların hazırlığına başladıktan sonra oldu.

MŞG -Aslında bu tartışma konusu. Yani haklar lütuf sonucunda mı mücadele sonucunda mı alındı? Bu tartışmaya girmek isterseniz...

Bülent Ecevit -Lütuf tezini ben kullanmıyorum. Maalesef tabandan kaynaklanan bir hareketin sonucu olarak değil, dışarıdan gelen bir iyi niyetli hareketin işçiler tarafından da desteklenmesi sonucu olarak uygulamaya girdi bu haklar. Öyle olmasaydı, 1980’de kolay kolay geri alınamazdı.

MŞG -Mücadelede olmadan haklar tanınmıştır diyenlerin haklar geri alınca mücadele verilmemiştir demesi...

Bülent Ecevit -Ben haklar alınca mücadele verilmemiştir demiyorum. Haklarla ilgili yasa hazırlığı

başlayıncaya kadar (sendikal hareketten ve/veya işçi hareketinden. MŞG) baskı gelmemiştir diyorum.

MŞG -İzninizle birkaç noktaya kısaca değinmek istiyorum. Gerçekten uzun uzadıya değinmemiz olanaksız...

Bülent Ecevit -Hatta size bir anımı anlatayım. İlk yürüyüşler başladı. Ben Çalışma Bakanayım. Biz bir yandan yasaları hazırlıyoruz. İşçilerle görüşerek, danışarak, sendikalarla hazırlıyoruz. Bir yandan da yürüyüşler başlıyor. Hiç unutmam, İzmir’de işçiler yalınayak yürüyecekti. Çalışma Bakanlığındaki bazı iyi niyetli yüksek memurlar kaygı içindeydiler, bu yürüyüşten büyük olaylar çıkacak, tepkiler doğacak diye. Ve bu yürüyüşlerin engellenmesi gerektiğini bana telkin edenler oldu. Hepsi değil, ama bazıları. Ben niye engelleyelim, biz bu hakların çıkmasını istiyoruz, işçilerden destek gelmesi iyi bir şey dedim. “Efendim, işte şöyle olur, böyle olur” dediler. Bunun üzerine peki ne yapayım, nasıl engelleyeyim diye sordum. Onlar hemen “Efendim, siz Vali beye telefon edin, bana işçi yürüyüşü hakkında bilgi verin deyin, o, ne yapılması gerektiğini anlar” dediler. Öyle bir şeyi tabii ki yapmadım. Ama bu olay o sıradaki zihniyeti göstermesi açısından önemli.

MŞG -Birkaç şeyi anımsatmak istiyorum. Grev hakkı konusunda bir şeyler...

Bülent Ecevit -Yalnız o aynı memurlar ileri işçi haklarının getirilmesinden de yanaydılar. Bana o konuda yardımcı oldular. Bakanlığa geldiğim zaman hazır bulduğum yasayı (yasa taslağını. MŞG) yetersiz buldum. Partinin geniş hazırlığı vardı. O yolda daha liberal, daha ileri bir tasarı hazırlamaya çalıştım.

MŞG -1963'de yasaların çıkmasından hemen öncesini, yani 1961-1963 arasını demiyorum (biraz önce başladığım ama bir türlü bitiremediğim soru ve açıklamama dönüyorum), 1920'lere dek inen, hatta 1908'den başlayan birtakım işçi istekleri ve işçi eylemleri var. Ayrıca 8 Ekim 1908'de Tatil-i Eşgal Cemiyetleri Hakkında Kanun-u Muvakkat (TECHKM) ile grevin düzenlendiğini mutlaka biliyorsunuz. Bu Kanun-u Muvakkat 9 Ağustos 1909'da Osmanlı Parlamentosu'ndan geçip Tatil-i Eşgal (Grev) Kanunu adıyla yasalaştı. Ve bu Kanun 1936 tarihli İş Kanununa kadar yürürlükte kaldı. Yani 1908'den 1936'ya dek grev kanunla düzenlenmiştir. Bu birinci nokta.

İkincisi 1936'dan 1960'lı yıllara kadar grev hakkı ısrarla istenmiştir. Size bir örnek vermek istiyorum. 1946'dan 1960'a dek grev hakkı çok ciddi bir biçimde tartışılmıştır. 1946'dan 1950'ye dek Sadi İrmak, Şemseddin Sirer gibi dönemin CHP'li Çalışma Bakanlarının katıldığı tartışma biliniyor. (Bu konuda Toplum ve Bilim'in 40. sayısındaki yazıma bakılabilir).

Ayrıca 1920’lerde grev hakkı işçilerce ısrarla istenmiştir. Bu aynı biçimde 30’lu, 40’lı ve 50’li yıllarda sürmüştür...

Bülent Ecevit -Yok. 1940’lı yıllarda yaygın biçimde devam etmedi...

MŞG -Hayır, izin verirsiniz bitireyim, bir dakika lütfen...

Bülent Ecevit -Bireysel çıkışlar oldu...

MŞG -İzin verirsiniz bitireyim. 1946’dan, özellikle 1947’den sonra işin niteliği değişiyor. Siz çok kibar ve çok insancıl biri olduğunuz için çok dolaylı eleştiriler yönelttiğiniz sendikacıların rolü önemli bu aşamada. Türkiye’de işçi hareketi tarihini tanıyan herkes sizin Türk-İş’in 1970’de Erzurum’daki Genel Kurulu’nda genel grevi savunduğunuzu ve Türk-İş yöneticilerine karşı bu konuda mücadele ettiğinizi anımsar. Türkiye’de işçi sendikacılığında 1947 tarihi dönüm noktasıdır. 1947’de ve hemen sonrasında durum 1946’dan farklıdır: Çünkü, işte 1970’lerde genel grevi savunduğunuz için size saldıran, 1980’de işçilerin siyaset sahnesine ağırlıklarını koymalarını önermenizi “işçileri kışkırtmak” biçiminde değerlendiren sendikacıların kökenleri 1947 sendikacılığındadır, sendikacılık anlayışındadır. Buda 1947’de çıkarılan Sendikalar Kanunu hükümleri, dönemin CHP iktidarının sendikacılık ve işçi hareketi

konusundaki yaklaşımı ve nihayet ilk sendikaların CHP tarafından bizzat Kamu İktisadi Teşekküllerinde (KİT'lerde) kurulmasıyla ilgilidir. Bu sendikacılar daha sonra, 1952'de Türk-İş'i kurup, işçi hareketinin belli ve önemli bir bölümünü denetimleri altına alacak olmaları açısından incelemeye değer niteliktedir. Varlıklarını, varoluş nedenlerini bir iktidara bağlamak alışkanlığı edinen sendikacı ve sendikalar 1947-1950 arasında CHP iktidarına, 1950-1960 arasında Demokrat Parti (DP) iktidarına bağlandılar. Bu tür sendikaların ve/veya sendikacıların iktidarla yada iktidara aday siyasi partilerle mücadele etmeleri zor. İşçi hareketinin nabzını elinde tutan sendikacılar, işçilerin kimi isteklerini, 1947'den sonra biraz zora aldılar, yokuşa sürdüler diyebiliriz. Bu tür sendikaların ve yöneticilerinin engellemesinin dışında, işçilerin 1908'den bu yana gelen, özellikle sendika ve grev hakları konusunda ısrarlı istekleri var. Şunu söyleyebiliriz belki 1961'de 20 yaşında olan bir işçinin, elbette 1908'de yürürlüğe giren TECHKM'den haberi olmayabilir. Ama onların öncülüğünü yapan insanlar (isimler de verebilirim: Uzeyir Kuran, Yusuf Sidal örneğin, başka isimler de var) yani işçi sınıfının içindeki önderlerin kendi tarihini bilmedikleri ileri sürülemez. Nasıl CHP'nin bir tarihi varsa, işçi sınıfımızın da bir tarihi vardır...

Bülent Ecevit -Efendim biliyorum ama, bireysel kalmıştır.

MŞG -Hayır, hayır, ben aynı kanıda değilim. Lütfen sayın Ecevit bir dakika. İşçi sınıfı dememizin nedeni ideolojik birtakım nedenlerden değil. İşçi sınıfı denmesinin nedeni işçilerin yaşam biçimlerinin birbirine benzemesidir. Oturdıkları mahalleler aynı. Aynı yerlerde oturuyorlar. Benzer şeyleri yiyip-içiyorlar, benzer şeyleri giyiyorlar. Aynı yerlerde çalışıyorlar. Ve işçilerin ortak hafızası var. Bugün 12 Eylül 1980'den beri, ve daha önceki baskı dönemlerinde yapılmak istenen işçi sınıfının ortak hafızasını paramparça etmek değil mi?

Bülent Ecevit -Evet, evet, doğru.

MŞG -Bu ortak hafıza bireysel olarak işçi Ahmet'in veya işçi Elif'in kafasında/düşüncesinde belki yüzde yüz yoktur. Ama onlara öncülük eden işçiler mutlaka bir şeyleri anımsıyorlar. Bugün 1989'da 1 Mayıs gösterilerinde 18 yaşında bir çocuk vuruldu: Mehmet A. Dalcı vuruldu. Elbette vurulan Mehmet'in 1976'daki grevlerden, sendikalardan, 1977'deki 1 Mayıstan dolayı, en azından dolayı, bir bilgisi vardır. Bunu inkar edemeyiz. İşçi sınıfının ortak hafızası her türlü baskıya karşı kendi mekanizmalarıyla, kulaktan kulağa yaşıyor/yaşatılıyor. Dolayısıyla işçi hareketi hakların tanınması için mücadele etmemiştir veya toplumsal baskı gelmemiştir konusuna...

Bülent Ecevit -Sonuç alıcı bir mücadele olmamıştır.

MŞG -Elbette işçilerin bizzat TBMM'den yasaları geçirmesini de beklemiyoruz. Tüzel düzenlemeler için sizin gibi, Sadi Irmak gibi bir Çalışma Bakanı ve olumlu siyasi çevre koşulları gerekmiştir.

Bülent Ecevit -Hayır, veya işçi hareketinin kendi içinde bir şey oluşturması...

MŞG -Ama işçi hareketi veya sendikacılar bizzat hiçbir zaman TBMM'den kanun çıkaramazlar ki. Ama şunu anımsatmak istiyorum: 1963'te siz TBMM'de, hükümette ve TBMM'de yasaların çıkması için Komisyonlardan Genel Kurula (TBMM Genel Kurul'una), Genel Kurul'dan Komisyonlara koşarken, o sırada Kavel grevi yapılıyor. Ondan önce düzenlenmiş birtakım gösteriler ve yürüyüşler, benzer bir dizi eylemler var. Bunların dökümünü değişik çalışmalarımda yaptım. İzninizle bir kez daha aktarmak istiyorum: Ekim 1961'den yani 27 Mayıs 1960 darbesi sonrasındaki ilk genel seçimlerden, 24 Temmuz 1963'e dek düzenlenmiş işçi eylemlerinin dağılımı şudur: Toplam 16 grev. 6 Oturma grevi. 7 Sakal grevi. 5 Miting ve gösteri. 12 sessiz yürüyüş ve gösteri. 126 bildiri dağıtımı, demeç verilmesi vb. eylemler. Bunlar yadsınamaz.

İŞÇİLER HAKLARINA SAHİP ÇIKMALI

Bülent Ecevit -Tabii. Yalnız unutmayın ki 1961 Anayasasına toplu sözleşme ve grev hakları girmişti. Ve 1961’de kurulan hükümetle birlikte bu hakların yasalaşması için gerekli hazırlıklar başlamıştı. Bunlarla eş zamanlı olarak başladı eylemler. Ama düşünün 1950 ile 1960 arasında alabildiğine popülist bir iktidar var, toplu sözleşme ve grev hakkı vaad ederek gelmiş. On yıl iktidarda kalmış ve bu hakların sözünü ettirmemiş. Ona karşı etkin bir tepki oluşmuyor. Yani bunlar tarihsel süreç içinde sosyal haklar bakımından eksiklerimiz. Beni son aşamada, yani 1989 işçi eylemlerinde sevindiren de etkin bir işçi hareketinin kendiliğinden ortaya çıkmasıdır. Benim özlemim buydu. Yani şunun veya bunun iyi niyetine bağlı olmamalı. Sosyal hakların gelişmesi iktidara gelen partilerin niyetine bağımlı olmamalı. Aksi halde bu hakların toplumsal güvencesi olmaz. İyi niyetli bir kimse veya parti gelir birtakım hakları tanır. O gider, iktidardan başkası iktidara gelir o hakları geri alınır. Nitekim öyle olmuştur. Bu nasıl önlenir? İşçi hareketinin bu haklara sahip çıkmasıyla önlenir. Beni 1989 olaylarında sevindiren de bunun başlamış olmasıdır.

SENDİKA BÜROKRASİSİ

MŞG -Aslında bunu şöyle yorumlayabiliriz miyiz? : 1989’da kendiliğinden olmaktan çok sendikaların 1989’a dek süren engellemeleri aşıldı gibi. Siz de, belki sendikacıları üzmemek için...

Bülent Ecevit -Engelleme demeyelim de tutukluluğu veya yetersizliği diyelim.

MŞG -Sayın Ecevit, lütfen Fransızların dediği gibi, “noktaları i’lerin üstüne koyalım”. 1970’de siz Türk-İş’in Erzurum’daki Genel Kurulu’nda “genel grev hakkı tanınmalıdır.” diyorsunuz. Orada kimi sendikacılar kalkıp, “Biz istemiyoruz.” diyebiliyorlar. Bu konuda birçok örnek verilebilir: Aynı şey 1950’de de yaşandı örneğin: CHP hükümetinin Çalışma Bakanı Reşat Şemsettin Sirer, “Grev hakkı isteyen işçi Türk değildir.” anlamına gelecek şeyler söylüyor. Ve bunun üzerine bazı sendikacılar, TBMM’ye ve gazetelere telgraflar, mektuplar gönderip, “Biz grev hakkını istemiyoruz. Kimse de bizim adımıza grev hakkını isteyemez.” diyorlar. Ama o sırada başka sendikacılar da başka telgraflar çekiyorlar. Örneğin Cumhuriyet gazetesine mektuplar gönderiyorlar ve grev hakkını ısrarla istiyorlar: “İşçi grev hakkını ister.” diye yazıyorlar. 14 Mayıs 1950’ye dek grev tartışması çok canlı bir biçimde sürüyor...

Bülent Ecevit -Sizin sözünüzü kesip, şu anımı nakledeyim: Kesin tarihi anımsamıyorum, 1970’li yıllarda Sosyal Sigorta Kurumu’nun bir hastanesinin açılışında, adı lazım değil, önde gelen sendika liderlerinden biri, rahmetli Şemsettin Sirer’i “Türk işçi hareketine en büyük katkıda bulunmuş bakanlardan biri” olarak andı.

MŞG -Doğrudur. Şemsettin Sirer’in yakını olan, taraftarı olan sendikacılardan biridir. İzninizle şu noktayı belirtmek istiyorum: Yasalar var; yasaların çıkması için Sadi Irmak kendi döneminde, siz kendi döneminizde, TBMM’deki birtakım milletvekillerini, bakanları ikna ederek, birçok engeli giderebilmek için gerçekten insan üstü çaba gösterdiniz. Ama bu arada bu yasaları yürürlüğe girdikten sonra uygulayacakların bir bölümü sendikacılar. Sendikacılara sizin olumlu bakmadığınız anlaşılıyor. Bunların istisnaları var. Onlardan biri de başbakanlığınızda Çalışma Bakanınız Bahir Ersoy. Bu tür sendikacılar da var. Ama Türkiye işçi hareketinin sorunlarından bir tanesi kötü sendikacılar değil mi?

Bülent Ecevit -Evet, evet.

MŞG -Bu konuda bir şeyler söylemek istemez misiniz?

Bülent Ecevit -İşte söylediklerimden o çıkıyor zaten (Hep birlikte gülüşüyoruz.)

ÇALIŞMA BAKANI OLARAK ECEVİT

MŞG -1960'lı yılların başında CHP'nin en genç milletvekillerinden birisiniz. Ve İsmet İnönü sizi Çalışma Bakanı olarak atadı. Bize bu dönemi anlatır mısınız? Çalışma Bakanlığına nasıl atandınız?

Bülent Ecevit -O sıralarda Ulus'ta siyasal yazılar yazıyordum. Rahmetli İsmet İnönü toplu sözleşme ve grev haklarının artık zamanı geldiğine içtenlikle inanıyordu. Ve benim de inandığımı biliyordu. Tahmin ederim bu nedenlerle beni Çalışma Bakanlığına atadı. Aramızda bu konuda hiç bir konuşma olmamıştır. İsmet İnönü o hükümetin kuruluş hazırlıkları sırasında CHP yetkilileriyle ve yöneticileriyle tek tek görüşmeler yaptı, fikir aldı. Bazı yöneticilerin, yani birkaç kişinin Çalışma Bakanı olarak beni de önermiş olduklarını sonradan duydum. Ama belli ki İsmet İnönü'nün kendisi öyle uygun görmüştü.

MŞG -Toplu iş sözleşmesi, grev ve sendika hakları konusunda 1960-1961 döneminde Çalışma Bakanlığında bulunan Sayın Prof. Dr. Cahit Talas'ın hazırladığı/hazırlattığı Beyaz Kitap'tan yasaların çıkarılmasında yararlandınız mı?

Bülent Ecevit -Biz 1961 hükümetini kurmadan önce CHP Araştırma Merkezi'nde kendi tasarılarımızı

hazırlamıştık. Tabii Bakanlıkta hazır bulduğum tasarı önceki duruma göre çok ileri bir aşamaydı. Ama bizim görüşümüze göre yetersizdi. Onun için onu bir tarafa bıraktık. Ve hazırlığını yaptığımız kendi taslağımızı ele aldık.

MŞG -Siz CHP Araştırma Bürosu'nun İçtimai Meseleler, Milli Eğitim-İşçiler-Sağlık, (Ankara, 1958) ile İşçi ve İşveren Mesleki Teşekkülleri Kanunu Projesi-Sendika Hürriyeti, (Ankara, 1959) çalışmalarına katılmış mıydınız?

Bülent Ecevit -Evet.

MŞG -O yıllarda CHP Araştırma Bürosunda birlikte çalıştığınız arkadaşlarınızdan birkaç isim verir misiniz lütfen?

Bülent Ecevit -Rahmetli Doğan Avcıoğlu, Osman Okyar ve Coşkun Kırca'yı hatırlıyorum. Hepsi sonradan bir başka tarafa dağıldılar.

MŞG -Bu ilginç; çünkü Doğan Avcıoğlu 27 Mayıs 1960'dan sonra bir ara Türk-İş Araştırma Bürosu'nda çalıştı. O arada Türk-İş ile CHP arasında birtakım danışma ve işbirliği türünde ilişkiler oldu mu? Hatta o sırada Türk-İş genel başkanı olan rahmetli Seyfi Demirsoy'un CHP'liliği ileri sürülmüştü.

Bülent Ecevit -Yakın ilişkilerimiz vardı. Ama sendikacıların çoğu sağ partilerde üye idiler. 1980'e kadar da öyle kaldılar. Türk-İş yöneticilerinin çoğu öyleydi. CHP'ye üye olanların çoğu ise partiyle fiili ilişkilerini gevşettiler.

MŞG -İlk Çalışma Bakanı Sadi İrmak'a ilişkin anılarınız var mı?

Bülent Ecevit -Tabii. Arada önemli bir kuşak farkı var. Birlikte bu konularda çalışmalarımız olmadı. Fakat ilk Çalışma Bakanı olarak kendisinin ortam hazırlamak bakımından, işçi hakları fikrini geliştirmek ve Türkiye'ye yerleştirmek açısından elbette önemli katkıları olmuştur.

1974'TEN 1989 TÜRKİYE'SİNE: KABUSTAN ÇIKIŞ?

MŞG -1973'de, 12 Mart 1971 darbesinden çıkışta, sizin ve CHP'nin, o zamanki Süleyman Demirel ve Adalet Partisi (AP) ile birlikte Türk Silahlı Kuvvetleri'nin önerdiği cumhurbaşkanı adayına karşı ciddi muhalefetinizin, 12 Mart 1971 darbesinden, getirdiği baskı döneminden ve anti-demokratik düzenden çıkışta önemli bir rolü oldu. CHP ve AP'nin işbirliği bu anlamda tarihi bir dönemecin simgesidir. 12 Eylül 1980 darbesinden bu yana dokuz yıl geçti. Yeniden bir cumhurbaşkanı seçimine yaklaşıyoruz. Toplumun 12 Eylül 1980'nin etkisinden çıkışında sizin

DSP olarak, SHP (Sosyaldemokrat Halkçı Parti), DYP (Doğru Yol Partisi) ve hatta RP (Refah Partisi) ile birlikte bir şeyler yapmanız gerekmiyor mu?

Bülent Ecevit -Ne gibi?

MŞG -Bilmiyorum. Ben de onu soruyorum. Yani şöyle diyelim: Siz Süleyman Demirel’le birlikte Ordu’nun cumhurbaşkanlığına aday gösterdiği Faruk Gürler’e karşı ciddi bir muhalefet yaptınız. Ve o cumhurbaşkanı seçilemedi. Ve bu olayla toplum 12 Mart kabusundan çıkmaya başladı. Olaylar ondan sonra farklı bir boyut aldı. Benzer bir olayı günümüzde yaşayabilecek miyiz? Bu konuda siz DSP, DYP, SHP ve belki RP ile birlikte bir şeyler yapabilir misiniz?

Bülent Ecevit -12 Eylül yönetimi ve onu izleyen Özal ve ANAP iktidarı özellikle seçim sistemini yozlaştırarak Türkiye’de demokratikleşmenin önünü tıkamışlardır. Çünkü sadece eşit oya dayalı serbest seçimlerle demokrasi olmaz ama onsuz hiç olmaz. Oysa 1982’den itibaren oluşturulan, özellikle 1987’de son derecede yozlaştırılan seçim sistemi ulusal iradeyi TBMM’ye yansıtamaz duruma gelmiştir. Ve dolayısıyla meclis yoluyla ulus iradesi devlet yönetimine de yansıyamaz duruma gelmiştir. Oy eşitliği diye bir şey kalmamıştır. Bir parti ortalama 30 bin oyla bir milletvekili çıkarırken bir başka parti ancak 78 bin oyla milletvekili

çıkaramamıştır. DSP ve RP ise ikişer milyon dolaylarında oyla tek milletvekili çıkaramamıştır.

Bu düğüm çözülmeden tam demokrasiye geçilmesi mümkün değildir.

Bu düğümü çözebilmek için de elbette muhalefet partilerinin dayanışması gerekir. Fakat bu düğümü çözmek için dayanışma şöyle dursun bu düğümün atılması, bu düğümün bağlanması için 1987’de SHP, ANAP ile işbirliği yapmıştır. Eğer SHP, ANAP’la işbirliği yapmasaydı ve muhalefet partileri “Biz böyle bir seçim sistemiyle seçime girmeyiz.” diye direniş gösterseydi (ki SHP engel olmasaydı böyle bir direniş yapılabilecekti) o zaman seçim sistemi bu ölçüde yozlaşmış olmayacaktı.

MŞG -Şu anda bu konuda bir şey yapılabilir mi?

Bülent Ecevit -Ben sürekli olarak bu konuda çağrılarda bulunuyorum. Buraya (Paris’e) gelmeden birkaç gün önce de partimiz kamuoyuna “Seçim Sisteminin Adilleştirilme Projesi” isimli bir tasarı sundu. Bütün partilere ve gazetelere de gönderdik. Fakat benim bildiğim DYP’den hele hele SHP’den her hangi bir olumlu yanıt gelmedi.

Ancak son yerel seçimlerde oylarının çok düşmesi yüzünden ANAP, “kendi kazdığı çukura kendisinin düşebileceği” korkusuyla, belki seçim sistemini değiştirmek isteyecektir.

Biz uzun zamandır çağrıda bulunuyoruz. Fakat özellikle SHP yan çiziyor. Ve SHP yöneticileri sıkıştırıldıklarında, “Hele biz de bu seçim sistemiyle iktidara gelelim, ondan sonra düşünürüz.” diyorlar.

M. ŞEHMUS GÜZEL

İŞÇİ TARİHİNE BAKMAK

ekitap.ayorum.com